

T.C.
STANBUL YEN YÜZYIL ÜN VERS TES

KURTULU 'TAN 12 EYLÜL'E
CHP VE KÜRTLER

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET ASLAN

STANBUL, 2018

T.C.
STANBUL YEN YÜZYIL ÜN VERS TES

SOSYAL B L MLER ENST TÜSÜ
S YASET B L M VE ULUSLARARASI L K LER ANAB L M DALI

KURTULU 'TAN 12 EYLÜL'E
CHP VE KÜRTLER

Yüksek Lisans Tezi

MEHMET ASLAN

Tez Danı manı: Dr. Ö retim Üyesi Emrah KONURALP

STANBUL, 2018

T.C.
İSTANBUL YENİ YÜZYIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Anabilim Dalı SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Bilim Dalı 131302108 numaralı yüksek lisans öğrencisi Mehmet ASLAN'ın, "Kurtuluş'tan 12 Eylül'e CHP ve Kürtler" adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 27/04/2018 tarih ve 2018/10 - 9 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi: 28/05/2018

Öğretim Üyesi Adı ve Soyadı		İmzası
1	Tez Danışmanı Dr. Öğr. Üyesi Emrah KONURALP	
2	Jüri Üyesi Prof. Dr. Ercan EYUBOĞLU	
3	Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BARDAKÇI	

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanımında alıntı yaparak yararlandığımı belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

28 / 05 / 2018

Mehmet Aslan

İmza

ÖZ

KURTULUŞ'TAN 12 EYLÜL'E CHP VE KÜRTLER

Mehmet Aslan

Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğretim Üyesi Emrah Konuralp

Mayıs 2018, 101 sayfa

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden devraldığı “dâhili” meselelerinin başında Kürt meselesi gelmekteydi. Birinci Meclis'te Müdafaa-i Hukukçu vekiller Osmanlı'nın 400 yıldır bu meseleyi çözemediğinden söz etmekteydiler. Cumhuriyetin kuruluş sürecine damga vuran olgu Kürt sorunları karşısında yeni devletin, yeni politika oluşturmadan, yine eski devlet yöntemlerine başvurmasıydı. II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki Cemiyeti ve yeni Cumhuriyet'in devlet yönetiminde bulunan kadro ve bu kesimin geniş çevresiyle oluşturulan Cumhuriyet Halk Partisi de değişik bir yol ve yöntemle hareket etmemiştir. Çalışmada bu anlamda Cumhuriyet'in kurucu partisi CHP'nin program ve raporlarında Kürtlere yaklaşımın değerlendirilmesi tarihsel bağlamından koparılmadan ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: CHP, Cumhuriyet, Kürtler, Ulus-devlet olumu

ABSTRACT

FROM THE INDEPENDENCE TO THE 12 SEPTEMBER COUP: THE CHP AND THE KURDS

Mehmet Aslan

Department of Political Science and International Relations

Advisor: Asist. Prof. Dr. Emrah Konuralp

May 2018, 101 pages

The Kurdish issue was at the head of the "domestic" affairs that the Republic took over from the Ottoman Empire. The Kurdish Uprisings marked the foundation of the Republic and the new state resorted to the old methods of the previous Ottoman era. In this sense, this study aims to address the evaluations of the Kurdish issue in the programs and reports of the Republic's founding party, the CHP, without breaking it down from its historical context.

Keywords: CHP, Republic, Kurds, Nation-State formation

ÖNSÖZ

Ara tırmamın, özü dolaysıyla Türkiye'nin temel ve sorunlu konularından olması çalı ma sürecimin içinde belirli zorlukları barındırdı. Bunu bekliyordum. Ancak zorlukların a ılması pek de mümkün görünmedi i bir dönemde de erli hocam Dr. Ö retim Üyesi Emrah Konuralp ile tanı mam gerçekleşti. De erli hocam çalı mamın tümü üzerinde hassasiyetle ilgisini eksik etmedi. Eksikliklerimin tamamlanmasında ve tezimin ekillenmesinde önemli katkıları oldu. Kendisine ükranlarımı sunarım. Akademik ya amında emin oldu um daha büyük ba arılara do ru yol almasını dilerim.

Tezimin ilk gününden beri düzenlenmesinde ve tamamlanmasında bana yardımcı olan, beni motive eden stanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü letme Doktora Programı ö rencisi arkadaş ım Selda Özbey'e ükranlarımı sunarım. Yine sevgili arkadaş ım Gazeteci–Yazar Ertu rul Mavio lu ve sevgili kızım Zeynep Deniz Aslan'a çalı mam boyunca desteklerinden dolayı te ekkürlerimi borç bilirim.

Mehmet Aslan

Mayıs, 2018

Ç NDEK LER

DO RULUK BEYANI.....	Hata! Yer i areti tanımlanmamı .
ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
Ç NDEK LER	v
KISALTMALAR	vi
1. G R	1
2. CUMHUR YET' N KURULU U VE KÜRTLER.....	6
2.1. ttihat Terakki Cemiyeti ve Kürtler (1908-1920).....	6
2.2. Kurtulu Sava ı'nın Kürtlerle li kisi.....	12
2.3. Birinci ve kinci Meclis'te Kürtler	18
2.4. Kürt syanları ve Do u Raporları	22
3. TEK PART YÖNET M VE KÜRTLER	38
3.1. CHP'nin Kurulu u.....	38
3.2. CHP'nin Do u Örgütlenmesi ve Kürt Sorununa Yakla ımı.....	47
4. 1950'LERDEN 1980 DARBES NE ÇOK PART L DÜZENDE CHP VE KÜRTLER.....	60
4.1. DP'nin Kürt Burjuvazisi ve Do u'nun Di er Egemen Güçleriyle ttifakı.....	60
4.2. CHP'nin DP ktidarında Do u'daki Faaliyetleri.....	67
4.3. 1960 Sonrası Sol, CHP ve Kürtler	68
4.4. Ortanın Solu Hareketi ve Ecevit CHP'sinin Do u'ya ve Kürtlere Bakı ı	73
5. SONUÇ VE DE ERLEND RME	83
KAYNAKÇA	86

KISALTMALAR

AP	: Adalet Partisi
ARMH	: Anadolu Rumeli Müdafa-i Hukuk
A-RMHC	: Anadolu- Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti
A-RMHC/HF	: Anadolu-Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti-Halk Fırkası
BAE	: Birle ik Arap Emirlikleri
Bkz.	: Bakınız
BMM	: Büyük Millet Meclisi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü millet Partisi
DDKO	: Devrimci Do u Kültür Ocakları
DP	: Demokrat Parti
DSP	: Demokratik Sol Parti
ITC	: ttihat Terakki Cemiyeti
MBK	: Milli Birlik Kurulu
MP	: Millet Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TDK	: Türk Dil Kurumu
T P	: Türkiye ç i Partisi
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

1. G R

Anadolu'nun medeniyetleri beş bin yıl önce en son Göbeklitepe kazılarıyla bir kez daha tespit ve teyit edilmiş oldu. Dünyanın ilk tapınağının inşasının ve yerleşik yaşamın başlangıcının 12 bin yıl öncesinde bu topraklarda gerçekleştiğini ortaya koyan bu arkeolojik buluntular pek çok yerleşik kuramı tartışmaya açacak gibi görünüyor.

Bugün hala Anadolu coğrafyasında varlığını sürdüren Kürt, Süryani, Yezidi gibi *etnilerin*¹ kadim kökleri, Anadolu coğrafyasının tarih öncesi devirlerden bugüne uzanan zengin kültürel birikiminin canlı mirası olarak değerlendirilebilmelerine olanak sağlamaktadır.

Türklerin Anadolu topraklarını yurt edinmelerinden bugüne Kürtlerle yan yana yaşadıkları bilinmektedir. Yüzlerce yıldır aynı topraklar üzerinde ve aynı devletin yönetimi altında yaşayan Kürtlerin ve Türklerin ne tam anlamıyla bütünlükleri ne de tamamen ayrılmaları gerçekleşmemiştir. Günümüzde kimlikler üzerinden yürütülmeye çalışılan siyasal mücadeleler ortamında ise denge noktası ya da 'çözüm' bulunabilmesi de zordur.

Bu çalışmada da Türkiye'nin iktidardan ve parçalanma planlarından Kurtuluş Savaşı'na ve ardından ulusal egemenliğe dayalı bir devletin, Cumhuriyet'in, kuruluşuna öncülük eden kadronun kurduğu Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 1980 sonrasında daha da ön plana çıkan kimlikler çatışmasına kadar özel olarak Kürtlerle ve Kürt sorunuyla da Güneydoğu sorunuyla etkileşimi analiz edilecektir. Bu analiz, 1980 sonrası çatışma ortamının yakın tarihe ilişkin –en azından söylemsel- arkaplanına ışık tutması açısından önem taşımaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin yakın zamana kadar resmi söyleminde yer almayan Kürt sorununun aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi için de bir tabu olduğu düşünülebilir. Basılı yerli kitap ve makaleler arasında CHP'nin Kürtlere yönelik politikaları konusunu, bu ve benzeri başlıklar altında ele alan yayın sayısı bir elin parmaklarını geçmemektedir. Kürt Sorunu Bibliyografyası'nda geçen 1143 eserden

---

¹ Fransızca kökenli *ethnie* sözcüğü etnik topluluk ya da grup anlamına gelmektedir.

(kitap ve tez) sadece 4 kitapta CHP ve Kürtler başlı başına yer alabilmiş ki, bunlardan biri de SHP başlıklıdır (Bingöl, 2014).

Geçtiğimiz yüzyılı belirleyen kurucu ideolojinin siyasal örgütü ve ana dinamosu olan CHP'nin Kürt sorununun biçimlenmesindeki olumlu-olumsuz rolünün aydınların özel incelemesine konu olmayışı, bu tez çalışmasına yönelik temel nedeni olmuştur.

Osmanlı Devleti'nden bugüne değin çözülmemeyen bir sorun olarak karşımıza çıkan Kürt sorunu artık geçmişe kıyasla daha da karmaşıktır. Olası bir çözüm denemesi için ekonomik, toplumsal ve (iç ve uluslararası) siyasal etkenler hesaba katılmalıdır (Kiriçi-Winrow, 2002, s. 92). Bu da sorunun çok boyutluluğunun bir göstergesidir.

İçinde bulunulan 21. yüzyılın ilk çeyreğinde tüm Ortadoğu coğrafyasında tam bir kargaşa hâkimdir. Bölgedeki sorunların kökeni 100 yıl önce illegal olarak imzalanmış olan Sykes-Picot Antlaşması'ndan kaynaklanmaktadır. Bu antlaşma aslında I. Dünya Savaşı sürerken 16 Mayıs 1916 tarihinde esasen Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu topraklarının paylaşılmasını öngören dönemin iki süper gücü İngiltere ve Fransa arasında yapılan gizli bir antlaşmadır. Adını görüşmeleri yürüten İngiliz Sir Mark Sykes ile Fransız Albay George Picot'dan alan Sykes-Picot Antlaşması, 1917'de Rusya'da iktidarı ele geçiren Bolşeviklerin Çarlık döneminde yapılan tüm gizli antlaşmaları kamuoyuna açıklamasıyla ortaya çıkmış tarihi bir olaydır. Sykes-Picot Antlaşması ile belirlenen ülke sınırları bugün fiilen yıkılmış durumdadır. Savaşta içinde olmayan ya da doğrudan savaşlara özellikle son 4 yıl göz önüne alınırsa dolaylı veya fiilen katılmayan Ortadoğu ülkesi kalmamış denilebilir. Suriye, Irak, Yemen, Libya, Filistin savaş halinde; Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Katar, İran, Türkiye, Lübnan, Ürdün, Mısır ise bu savaşların ya kısmen içinde ve ya dolaylı olarak etkileminde bulunurken aynı şekilde dünyanın büyük güç ve ittifakları da Ortadoğu'nun fiili müdahalecisi konumunda...

Ortadoğu, I. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden uluslararası güç yarışının en açık biçimiyle yarıştığı alana dönmüştür.

Kürtler, coğrafî yerleşim olarak bu savaş bölgesinin içinde yer almaktadır. Hem Irak'ta hem Suriye'de Kürtler fiilen savaşın içindedir. Türkiye topraklarında ise çatışmalar süregelmektedir. Osmanlı döneminden bu yana Türk devletinin çözemediği Irak Sorunu, şimdi uluslararası bir Kürt sorununa dönüşme olasılığıyla karşı karşıyadır.

Sorun giderek büyümektedir ve bu nedenle her zamankinden daha ivedi ve derinlemesine incelenme gerektirmektedir. Tarihsel süreç ile bugünkü durum arasında çözümleyici bağlar kurulamaz ise Kürt sorununun büyümesi durmayacak ve Kürtlerin yaşadıkları devletlerin yeniden biçimlenmesi olasılığı ortadan kalkmayacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti devletinin ve demokratikleşmenin önünde büyük bir engel olarak duran Kürt sorunu tarihsel bağlamından kopuk ele alınamayacak kadar önemli ve derindir. Çünkü sorunun öznesi olan Kürtlerin nüfus olarak en fazla olduğu ülke Türkiye'dir.

İncelemenin sınırları, Türkiye'deki Kürtlerin devletle ilişkisi dinamiklerinin ve güçlerinin 1920'lerden 1980'lere kadarki dönemde siyasal alanın en önemli öznelerinden biri olan ve Cumhuriyet'le neredeyse eş zamanlı kuruluşu gerçekleştiren CHP'nin Kürtlere yönelik yaklaşım ve politikalarının değerlendirilmesidir. Hali hazırda yürürlükte bulunan Anayasa dâhil 1924 Anayasası'ndan bu yana tüm anayasalarda ilkelerden bahseden maddeler, CHP'nin ve Cumhuriyet'in kurucu ilkeleridir. Günümüzde de faaliyetlerini sürdüren ve aynı ilkeleri ve değerleri savunan CHP, yaklaşık bir asırlık siyasal yaşamında aynı ilkeleri savunan bir parti olarak dünyada örneği bulunmayan bir konumdadır. Bu nokta da çok önemlidir. Çünkü geniş bir kitlenin sahiplendiği kurucu ilkeler üzerinden politikalar yürüten CHP'nin Kürt sorunundaki olumlu ya da olumsuz rolü bitmemi görünmektedir. Ancak olguları tarihin bağlamından uzaklaştırmamak ve anakronizm hatasına düşmemek de gerekmektedir. Bu nedenle CHP'nin Kürt politikalarını incelemeyi önce Osmanlı Devleti'nin son yıllarına da dahil edilecektir.

Bu anlamda birinci bölümde Osmanlı devrinde Tanzimat'la beraber başlatılmış reform sürecinin I. Dünya Savaşı bitimiyle beraber Cumhuriyet'in ilanı ile yeni bir merhaleye geçmesi ve bu tarihi dilimde Kürt sorununun yeniden şekillenmesi ele alınmıştır. Bu bölüm altında 1921'de Birinci Meclis ve 1924'te İkinci Meclis'e Kürtlerin katılımı ve temsili düzeyindeki ilişkisi ve bu süreçte CHP'nin kuruluşu irdelenmiştir. Yine bu bölüm altında Cumhuriyet'in kuruluşu sonrası Kürtler ve gerek CHP'nin gerekse hükümetlerin Kürt isyanları ile ilgili raporları değerlendirilmiştir. Yine bu bölümde CHP'nin programlarını ele alınmıştır. Bir siyasal partinin hedefleri ve stratejisi parti programlarında ifadesini bulacağından bu bölümde CHP Programları da analiz edilmiştir.

İkinci bölümde, 1950-1980 yılları arası CHP'nin Kürt meselesine bakışı incelenmiştir. Bu dönemin özelliği çok partili yapıya geçişin CHP'den kopmalarla başlaması ve Demokrat Parti'nin (DP) kurulması ve CHP'nin tek parti yönetiminin son olarak iktidarı devretmesidir. Bu dönemin başında DP'nin Kürt egemenleriyle ittifak arayışı olmuştur. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonraki dönemde gelişen Kürt isyan hareketlerinin bastırılmasına yönelik bazı uygulamaların Kürtler üzerindeki olumsuz etkisi göz ardı edilmeden, CHP'nin Doğu ve Güneydoğu'da Kürtlerin yoğunlukla yaşadığı vilayetlerde örgütlenememesi konusu incelenmiştir. Yine aynı bölüm altında özünde devletin Kürt politikasını takip eden, ancak CHP'den ayrılan kesimin kurduğu Demokrat Parti'nin Kürtlerle ilişkisine bakılmıştır. Bir diğer alt başlıkta, özellikle 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinden sonra Sol'a yönelen CHP'nin programlarında Kürtlere bakışı ve Sol'un diğer kesimlerinin faaliyetleri incelenmiştir.

Sonuç bölümünde Kürt sorununun çözümünde CHP'nin ve kurucu ideolojinin hala belirleyici güç odaklarından biri olmasının tarihsel öneminden hareketle Türkiye'de demokrasinin konsolide olması gereksinimi doğrultusunda bu partinin rolü değerlendirilmiştir. Tarihsel süreçlerin kesintisizliği içinde Kürt sorununun dün ve bugün bir bütünlük yansıtmaktadır. Birbirinden kopuk başlıklarla sorunun dün ve bugünü ayrı ele almanın çözüm yolunda çok fazla anlam ifade etmeyeceğinin de bilincinde olarak ancak çalışmanın sınırları kapsamında tarihsel arka planın çözümlenmesinin önemini vurgulanmaktadır.

Bilindiği üzere 12 Eylül askeri darbesi Türkiye'ye ekil vermeye çalışırken karışında karakol basan bir sorunu, yani Kürt sorununu buldu. Kürt sorunu, 1980 sonrasındaki süreçte açıkça biçimlendiği için bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. O dönemden bugüne çok sayıda insan bu sorunla ilgili olarak yaşamını yitirdi. Gelişen süreçte parlamentoda grubu olan, doğrudan Kürt kimliği üzerinden mücadele verme iddiasındaki partiler hariç, neredeyse bütün partiler iktidarda bulundu. Ancak hiçbirisi bu sorunu çözemedi. Bu partilerin arasında CHP ya da onun devamı niteliğindeki Sosyal Demokrat Halk Partisi (SHP) ve 1972-1980 yılları arasında CHP'nin üçüncü genel başkanlığını yapan Bülent Ecevit'in Demokratik Sol Partisi (DSP) de vardı.

Türkiye’de demokratikle meye dönük reformlar tamamlanamadan demokrasinin yerle emeyece ini hem tarihsel süreç hem de güncel geli meler göstermektedir. Demokratik adımların ve çabaların olmadı ı ya da kesildi i her dönem Kürt sorunu daha da yo unla mı tır. Bu anlamda Kürt sorunu, demokrasi açı ı sorununun önüne her seferinde geçmekte ve demokratikle me yolunda Türkiye’nin paslı bir prangası olmaktadır. Dolayıyla, Kürt sorunu, Türk siyasal ya amını biçimlendiren çok önemli bir tarihsel parametre olarak varlı ını, etkisini ve önemini artırarak sürdürmektedir.

2. CUMHUR YET' N KURULU U VE KÜRTLER

Çalı manın bu bölümünde konunun tarihsel arka planına yönelik bir de erlendirme yer almaktadır. ttihat Terakki Cemiyeti ve Kürtler (1908-1920); Kurtulu Sava ı'nın Kürt Hareketi ile li kisi; Birinci ve kinci Meclis'te Kürtler; Kürt syanları ve Raporları ba lıkları ba lamında Cumhuriyet'in kurulu sürecinde Kürtlerle etkile im incelenmektedir.

2.1. ttihat Terakki Cemiyeti ve Kürtler (1908-1920)

Jön Türk hareketiyle Osmanlı siyasi tarihi yeni bir sürece girmi ti. ttihat ve Terakki Cemiyeti (TC) adlı asker-sivil, bürokrat-aydın örgütlenmesinin 1908 yılında gerçekleşti i hareket ele alınmadan herhangi bir etnik grubun oldu u kadar Kürtlerin de siyasi tarihi tam olarak anla ılamaz (Jwaideh, 2014, s. 207).

1906 Eylülünde Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adı ile olu an, bir ubesini de Manastır'da açan cemiyet, bir yıl sonra Paris'te kurulmu olan ttihat-Terakki Cemiyeti ile birle ir. 1908 Temmuzunda da Osmanlı Devleti'nin yönetimini ele alır (Karabekir, 2014, s. 79).

Cemiyetin temeli 1889 da ttihad-ı Osmanlı olarak dört tıbbiyeli genç tarafından atılır. 1/1 nolu üyesi ve örgütün kurucusu brahim Temo'ya (1989, s. 15) göre; dört el birbirine kavu tu.

Bu dört ki iden ikisi, shak Sukuti ve Abdullah Cevdet, Kürttür. Daha sonra da pek çok Kürt cemiyetin içinde yer alır ya da faaliyetleriyle yakından ilgilenir. Kürtler ya da Kürt kökenli ki iler cemiyette kurulu tan itibaren önemli roller üstlenirler (Jwaideh, 2014, s. 208).

ttihat ve Terakki Cemiyeti içinde siyaset yapan Kürtler, daha çok stanbul'da ya ayan aristokrat ailelerin çocuklarıydı. Bunlar II. Abdülahmit'in kurmu oldu u A ilet mekteplerinde veya askeri tıp okulunda okumu ö rencilerdir (Örs, 2013, s. 65).

TC'nin ülke yönetimine gelmesi, imparatorlu u olu turan etnik topluluklar, Türk, Arnavut, Ermeni ya da Kürtler tarafından Osmanlı kimli i altında tek vücut olma, eski kırgınlıkları unutup, dayanı ma duygusu ile yeni bir karde lik duygusu olu turma,

havasıyla karılanır. Ancak bu uzun sürmez. Çünkü her topluluk, bir milliyetçilik duygusu altında faaliyet yürütüyordu. Bu da Jön Türkleri, kaygıya itiyor, ayrılıkçı taleplere karşı tedbire zorluyordu (Jwaideh, 2014, s. 210).

Ba langıçta Kürt milliyetçilerinin de destekledi İttihat ve Terakki, 23 Temmuz 1908 tarihinde düzenledi İ Jön Türk darbesiyle Sultanı etkisizleştiriyor bir yıl sonrada tahttan indiriyordu.

Kürtlerin de milliyetçilik taleplerini gelenleri, İttihatçılarla yakın ilişki kidedir. Seyit Ubeydullah'ın oğlu Seyit Abdulkadir, Bedirhan ailesinden Emin Ali Bedirhan, Bedirhan Paşa, bunlardan birkaçıdır. Seyit Abdulkadir, Senatonun karıştığı olan "Ayan Meclisi" başkanına seçilmiştir. Özellikle Kürt dernekleri açılmış, gazeteleri yayımlanmıştır (Kahraman, 2003, s. 49).

Ancak İttihatçıların devleti kurtarmak amacıyla çıktıkları yolda diğer etnik unsurların milliyetçiliklerini ancak ve anayasal çerçevesi çizilmiş bir Osmanlı vatandaşını yaratmak gayretlerinin imkânsızlığı görüldükçe, sıcak ilişkilerinde ortadan kalkması belirlenmiştir. Jön Türkler bu fikri tamamen ikinci plana atacak, özgürlük, ya da temsilleri arttırmak yerine devleti kurtarmayı öne alacaklardı (Hanioğlu, 1995, s. 72).

1906'dan itibaren mevcut ilişkileri, özellikle çeşitli örgütlerle kendi amaçları için ittifaklar yapan bir grubun davranışını olarak yorumlamak mümkündür. Aynı kişiler, 1907-1908 döneminde görüldüğü gibi; Ermeni, Bulgar, Arnavut komiteleri ile de çeşitli ittifaklara girmiş; ama bu komitelerin daha sonra çizdikleri yol TC'nin planladığının çok dışında olmuştur (Hanioğlu, 1995, s. 92).

Bölgenin Kürt aileleri ve seçkinleri, gücün ellerinden kayıp gitmesinden dolayı Cemiyet ile anlaşmazlar. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı reformdan ziyade kendi menfaatleri ile ilgileniyorlardı. Ancak durum, İstanbul'daki Kürtler açısından daha farklıydı, başkentteki Kürt aileleri gelenleri, başlangıçta İttihat ve Terakki Cemiyeti ile iyi ilişkiler içindeydi. Cemiyet, Doğu bölgesindeki Kürt ailelerinden destek almayı amaçlamamasına rağmen, Kürt entelektüelleri Cemiyet'i desteklemektedir. İlk zamanlarda etnik ve dini azınlıklar kendilerini özgür bir şekilde ifade edebiliyordu. Cemiyet içinde farklı etnik kökene sahip kişiler ya da topluluklar, bu uygulamalara karşı olarak giderek örgütten uzaklaşmaya başlamışlardı (Örs, 2013, s. 73).

ttihatçılar ise Osmanlı Devleti'nin birli ini sa lamaya çalı maktaydı. Bu nedenle 1908, 1909 ve 1913'te kabul edilen programlarının e itim bölümünde, Türkçenin devletin resmi dili olarak bütün Osmanlı uyruklarına ö retilmesi vardı (Arai, 2011, s. 77). Bunu da en geçerli gördükleri bir Türkçülük ideolojisi etrafında ortaya çıkan kültürel ve tarihsel kurulu ları aracılı ıyla yapmaya çalı ırlar. Anadolu'nun pek çok yerinde Türk Yurdu Cemiyeti (1911), Türk Ocakları (1912), Türk Gücü (1913) dernekleri açarlar. Dergiler, mitingler, toplantılar gibi aktiviteler düzenlerler. Ahmet A ao lu, Yusuf Akçura gibi milliyetçi aydınlar aracılı ıyla mesajlarını topluma ilettiler (Örs, 2013, s. 73).

Kar ılı nda da di er milliyetçi akımların ve Kürt milliyetçilerinin faaliyetleri artmaktaydı. stanbul dı nda, Do u'da da milliyetçi fikirler, din adamları ve eyhler tarafından tekkeler üzerinden yürütölmekteydi. Anadolu topraklarında, zamanla bu iki milliyetçilik, isyanlar üzerinden kar ı kar ıya gelecekti. Kürtlerin do uda, eyhler üzerinden geli en milliyetçili i, ehirlerdeki seçkinci Kürtlerle birle tikçe isyanlara tekrar kapı açılacaktır. Bunun kar ılı ı olarak, ttihatçılar dini kurumların feshedilmesini savunan bir Türk milliyetçili i ile çıkacaklardır (Olson, 1992, s. 38).

ttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çökmekte olan devleti kurtarma giri imleri çok sert merkezile me ve Türkle tirme çabaları sonucu, Anadolu'da iskân politikaları uygulanmaktaydı. Balkan Sava ı yenilgileri ile beraber Anadolu'ya getirilmek istenen göçmenlerin, Kürtlerin oldu u bölgelere yerle tirilmesi ve Kürtlerin de, Ankara, Konya, Ni de gibi ehirlere sevki istenmekteydi. Bu durum kar ılı nda ise isyanlar görölecekti (Örs, 2013, s. 69). eyhler, Jön Türk hükümetinin hasımları olduklarını fark ettiklerinde, sava süresince ve mütarekeden sonra artarda ayaklanmalar düzenlerler (Olson, 1992, s. 40).

stanbul'da ise, Kürt milliyetçileri, Hürriyet ve tilaf Fırkası'na katıldılar. Kamuran Bedirhan gibi Kürt milliyetçilerinin de makalelerini basan Serbesti gazetesini yayımlamakta olan Mevlanazade Rıfat, bu fırkanın liderlerinden biriydi. Rewanduzlu Fanizadeler, Hürriyet ve tilaf Fırkası genel sekreteriydi.

Abdullah Cevdet ve brahim Temo da Meclis'te muhalefet sandalyelerinde yer alan Osmanlı Demokrat Fırkası'nı kurarlar. Ancak 1914'te harbin ba lamasıyla, ttihat

ve Terakki Fırkası'nı destekleseler de, muhalefette etseler, Kürt milliyetçi faaliyetleri anayurdu müdafaa etmek gibi vatansever davaya katılırlar (Olson, 1992, s. 40).

Resmi kayıtlara göre, Kürtler, 1803'ten 1914 yılına kadar 12 defa ayaklanırlar. İsyanların küçük ya da büyük olması sonucu de i tirmiyordu ve sonunda isyanlar bastırılıyordu. Ancak II. Abdülhamit'in, Kürtleri devlete ba lama ve parçalı tutma politikası artık tutmuyordu. Ayrıca Osmanlı'nın kendisi, parçalanma sürecine girmişti. Anadolu'ya özellikle Kürtlerin olduğu uzak bölgelere askeri güç yı ancak imkânı bulunmuyordu. Örneğin, 1912 yılına gelindiğinde Afrika'da toprak egemenliği bütünüyle ortadan kalktı (Kahraman, 2003, s. 51). Savaş sonrasında Ortadoğu'nun siyasi haritası de i ir. Bu yeni bir zamandı ve bu zamanda yeni devletler ortaya çıkıyor, Osmanlı'nın enkazı üzerinde 24 ayrı devlet kuruluyordu (Kahraman, 2003, s.53). Artık son tutunacak güç olarak “ üphesiz ki bu millet-i hakime ünvan-ı kazabi ta ıyan Türkler” kalacaktır (Mehmetefendio lu, 1993, s. 59).

Kurtuluş Savaşı önderlerinden Kazım Karabekir Paşa da diğer komutanlar ve devlet kadroları gibi, parçalanmış Osmanlıyı, sadece Türklük bilincinin bir arada tutabileceğini düşünüyordu.

Ben zabıt arkadaşı, açtığım yeni muhasebelerimde Fransa Büyük nkılâbından sonra artık milliyetçilik cereyanının her tarafa kök saldığını ve Osmanlı camiasında, Hıristiyanların çoktan bu mefkûreyi benimsediklerini, Arapların da Türkleri, katıyen sevmediklerini anlattım ve netice olarak dedim ki, eğer Makedonya elimizden giderse ve hususiyile o esnada vatanın diğer kısımlarında bir sarsıntı olursa, bizi kurtaracak biricik mefkûreyi Türklükte bulurum. Arnavut olsun, Arap olsun zabıtlar ancak Türk ordusunda bir melce bulabilirler. Bu devlete hizmet etmiş olan ve Türküm diyen Türk'tür. Ben en son bu çareyi düşündüm (Karabekir, 2014, s. 61).

Sadece, Kazım Karabekir değil, esasında Osmanlı devlet aklı da böyle düşünmekteydi. Çünkü imparatorluğun toprak kayıpları hızla gerçekleşmekte ve devletin bunu engelleyecek gücü bulunmamaktaydı. TC liderlerinden Dr. Nazım, Siyonist liderlere yazdığı mektupta, hiçbir imada bulunmadan, açıkça şöyle diyordu:

İttihat ve Terakki Cemiyeti, tek Türk gücü olmayı merkezilemeyi istiyor. Türkiye'de başka milletlerin vatandaşlarının olmasını istemiyor. Yeni bir Avusturya-Macaristan olmak istemiyor. Türk eğitim sistemi, Türk idari sistemi ve Türk yargı sistemi olan bölünmez bir Türk Ulus devleti olmak istiyor (Üngör, 2016, s. 79).

Gelecekte Türk devleti bundan asla taviz vermeyecek bir paradigma toplamına sahip olacaktır. Kürtler bu savunma çemberinin içinde kalmaktaydı ve kaderleri, Türklerin var olma kaderiyle birleşmişti gibiydi.

Kürtleri ‘kendimize mal etme’ fikri daha Osmanlı döneminde ortaya çıkmı tı. II. Abdülhamit, bunun en açık örne idir. Sultan II. Abdülhamit’in kendisinin kaleme aldığı Siyasal Hatıralarım adlı kitapta “Rumeli’de ve bilhassa Anadolu’da Türk unsurunu kuvvetlendirmek ve her eyden evvel, Kürtleri yo urup kendimize mal etmek arttır” ifadesini kullanmı tır. Aslında Abdülhamit, hatıratında “Batı’dan yüzyıl gerideyiz” derken, bu aralığın daha derin olduğunu biliyordu ve devletini kurtarmak için dü ündü ü, Anadolu’nun Türk yurdu haline getirilmesi ve içindeki di er unsurlarında ya gönderilmesi -ki Hıristiyanlar için bu kesindi- ya da Müslim olanların içeride ana millete karı tırılarak halledilmesi (Bozda , 1985, s .47). Yine Abdülhamit’e göre, “Dostlara sahip bulunmak; stıklali tamımıza muhafaza etmek, her eyi Türk cephesinden mütalaa etmek. Bu realist görü tür; Osmanlı mparatorlu u’nu mahveden ideolojiye tepkidir” (Karal, 2011, s. 122).

‘Kürtleri kendimize mal etme’ politikası, ttihat Terakki döneminde de yolunu bulur ve Tehcir kanunu çıkartılır. Kanununun 12. maddesinde de öyle der: Kürtler, ufak ufak kabilelere ayrılıp silahlarından arındırılarak de i ik bölgelere gönderilecek ve orada genel nüfusun yüzde be ini geçmeyecektir. Kürt göçmenler, yerlerine geri gönderilmeyecektir (Akçura, 2009, s. 49). Bu, Abdülhamit’i deviren TC ve onun muhalifi olabilen di er Türk eliti için de geçerli bir yoldu.

Gerek eski kadro ve gerekse yeni kadro bir noktada birle iyordular. O da devleti kurtarmak, kaygısıdır. Onlar için önemli olan devletti, ulusu kurtarmak, diye bir davaları yoktu. Devlet kurtulursa ulus da kurtulurdu diye dü ünüyorlardı (Tanyol, 1981, s. 18). Tanzimat’tan Osmanlı mparatorlu unun çökü üne kadar devam eden bu dü üncede devleti kurtarmak söz konusu oldu u için bütün mücadeleler üst kadroda yönetici aydınlar katında yer almı tır (Tanyol, 1981, s. 19).

mparatorlu un parçalanmasını önleyebilecek ekonomik yatırım ve siyasi gücü elinde bulunduramayan Osmanlı Devleti yönetici kastı, her kademesiyle büyük bürokrasisi ile devleti Türk anayurduna sıkı tırmaya çalı maktaydı.

Jön Türk liderlerinin yarısının, do up büyüdü ü bu Osmanlı’nın imparatorluk yolunu açan Balkan vilayetlerinin ve Ege adalarının, yüzyıllar sonra 1911-1913 yılları arasında elden çıkması, travmatik bir sarsıntıydı. Büyük bir imparatorlu u büyük toprak kayıplarından sonra Anadolu içlerine sı dırmak gerekiyordu. Jön Türkler, 1912’den

sonra dikkatlerini Anadolu'ya yönelttiler. Bu topraklardaki gayrimüslim ya da Müslim olup güvensizlik veren toplulukları gözlem altına aldılar, onlara dönük politikalar belirlediler (Zürcher, 2015, s. 187).

Genç Osmanlılardan, özellikle Namık Kemal gibi vatanseverlikle milliyetçilik duygularını kabartan ve simgele tiren öncülerin ardından TC, Türk milliyetçiliğini ve giderek Türkçülüğü kurtuluşun odak noktasına koyarak gelecekteki devletin memleketin, bitmek bilmeyecek mücadelesinin ideolojik yapısını oluşturuyordu. Tithatçılara göre devleti kurtarmak, nüfusun tek güvenilir kısmının, Osmanlı Müslümanlarının ve giderek Türklerin konumunu güçlendirmeye bağlıydı ve devleti kurtarma adına hareket etme iddiasının kendisi her türlü önlemi me rula tırmaktaydı (Zürcher, 2015, s. 183).

Anadolu'nun Türklerin son dayanak noktası, her ne pahasına olursa olsun korunması gereken anavatan oldu u duygusu, tithatçıların ve daha sonra Kemalistlerin, Anadolu'yu Türklerin anayurdu haline getirmek amacıyla ıyan girişimlerinin temeli oldu.

19. yüzyılın tümü boyunca ve 20. yüzyıl başlarında Müslümanlar Rusya, Romanya, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan gibi Hıristiyan devletlerin ele geçirdi i topraklardan göç ettiler ve veya göç etmeye zorlandılar. En nihayetinde bu insanlar Anadolu'ya yerle tiler. Öyle ki, bu mülteciler ve onların çocukları sava sonrası nüfusun üçte ikisini meydana getirdiler (Zürcher, 2015, s. 219).

Açık ki, Osmanlı içinden çıkan iki düzine devletin uluslaşma süreci de Türkler gibi geç kalmı milliyetçilikle başlamı ve bu devletler ancak emperyalist ülkelerin deste i ve biçimlendirmesi ile Osmanlı'dan kopabilmi tir. Artık Türkler için tek bir gerçek vardır: o da 'dı güçler ancak iç güçler sayesinde anayurdu parçalayabilir' yargısıdır.

mparatorlu un da ılması sürecinde geli tirilen Türk milliyetçili i, içinde gelece in umudunu de il, kaygı, ku ku ve endişesini taşı yordu. Bu da savunmacı, yeri geldi mi, saldırgan olan bir milliyetçili i besliyordu. Bu milliyetçilik anlayı nda özgürlükçü ilkeler, e itlikçi idealler gibi liberal değerler hiç yoktu. Devletin varlık yokluk mücadelesini veren bir milliyetçilikti bu. Böylece, di er etnik toplulukların geli en milliyetçili inin, Türk vatan sınırları olan Anadolu içlerinde geli me ve hayat bulma ansı kalmıyordu. ç ve dı baskılar, krizler ve sava lar, ulusun olu um sürecini belirliyordu. ç ve dı dü manlar vardı ve bunlar birlikte hareket etmekteydi. (Üngör, 2016, s. 106)

Nitekim Abdülhamit'e göre de fitnenin ba ı dı arıda idi (Bozda , 1985, s.57). öyle diyordu: “Rus Muharebesi sırasında birer birer ve tecrübeyle ö rendim. Bir ey daha ortaya çıktı ki: Dünyada yalnızız. Dü man vardır, fakat dost yoktur” (Bozda , 1985, s.69).

Anadolu dergisinin de 9-10-11. sayılarındaki yazıda, “yalnız urasını tekrar edelim, Anadolu, yalnız Anadolu'dur. Anadolu, yalnız Türk diyarıdır. Anadolu, yekpare bir vücuttur; hiçbir cüz'i ayıramaz. Anadolu haritasında, Kürdistan uydurulmu , vehm edilmi bir parçadır” denilmekteydi (Çınar, 2013, s. 115).

2.2. Kurtulu Sava ı'nın Kürtlerle li kisi

Kurtulu Sava ının ba langıç kayna ı görülebilecek olan Sevr Antla ması ve Kurtulu Sava ı'nın bitimi kabul edilebilecek olan Lozan Antla ması arasında geçen tarihi süreç Kürtler açısından da hayati bir dönem olmaktadır. Sevr, Türkler için ne kadar kabul edilemez ise, Lozan da Kürtlerin Sevr'deki konumlarına dönük beklentilerini içermemesi açısından o kadar hayal kırıcıydı. Arada geçen süre ise Kürtlerin siyasi alanda gel-gitler ya aması ekindeydi.

Dünya sava ının sona erdi i 1918 yılında Amerikan ba kanı Wilson'ın ortaya koydu u yenedünya düzeni ilkelerinin yanı sıra, Osmanlı Devleti de büyük kayıp ve yenilgilerle a ır bir mütarekeye imza atıyordu. Osmanlılar mütareke artlarını bahane ederek, Musul'u i gal eden ngilizler yüzünden bu co rafyadaki Kürtlerin de kendi inisiyatifleri dı na çıkmasını engelleyemiyordu.

Bu süreçte Wilson prensiplerinin 12. maddesinde öngörülen milletlerin serbest geli im haklarının sa lanması ilkesini Kürtler ve Kuvayı Milliye hareketi kendilerine göre olumlu yorumlamaktaydı. 'Adem-i merkezîyetçi' (yerinden yönetimci) bir yapıyla bu artların uygulanabilece i dü ünülmekteydi (Hakan, 2013, s. 44).

Kürtler için Sivas ve Erzurum Kongreleri beyannameleri çerçevesi ve Kuvayı Milliye ile Ali Rıza Pa a hükümeti arasında imzalanan Amasya Mutabakatı ve devamında Meclisi Mebusan'ın kabul etti i Misak-ı Milli, genel olarak Wilson prensiplerine uygundu.

“Fırat’ın doğusunda ileride saptanacak Ermenistan’ın güney sınırının güneyinde ve 27. maddenin 2. ve 3. Fıkralarındaki tanıma uygun olarak saptanan Suriye ve Irak ile Türkiye sınırının kuzeyinde, Kürtlerin sayıca üstün olduğu bölgelerin yerel özerkliği, bu antla manın yürürlüğe girmesinden başlayarak altı ay içinde İstanbul’da toplanan İngiliz, Fransız, İtalyan hükümetlerin atadığı üç üyeden oluşan bir komisyon hazırlayacaktır” ekindeki Sevr Antlaşması’nın Kürtleri ilgilendiren 62. maddesinin üçlü komisyon ve 64. maddesinin, Milletler Cemiyeti’ne Kürtlerin baskıya uğrama hakkı hükümleri sadece kâğıt üzerinde kalıyordu. Türk Milli Mücadele hareketinin baskıya uğrama savaşında güçlü baskılar elde etmesi bu durumu fiilen bitiriyordu. 24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Antlaşması’nda ‘Kürdistan’ın ismi bile anılmadı. Sevr Antlaşması’nın 62. ve 64. maddelerinin yazılmasına dönük sunulan gerekçeler bu kez dikkate alınmadı (Olson, 1992, s. 126).

Kurtuluş Savaşı’na Kürtlerin katılımı da bu gelişmeleri yansıtmaktadır. Geleneksel olarak aşiretler temelinde bölünen Kürtler, Kurtuluş Savaşı’na büyük ölçüde destek verirler. 1921 Koçgiri isyanı istisna olarak kalır ve kısa sürede bastırılır (Demirel, 2012, s. 212).

Türkler, Kürtler ve diğer Müslüman halklar için aslında daha baskılayıcıydı ve bu toplulukların birlikte hareket etmelerini sağlıyordu. Örneğin; 11 Nisan 1921’de Urfa’yı Fransız birliklerinden kurtaran milli kuvvetlerin çoğunluğunu Badıllı, Döğerli, Seyhanlı, Bucak, Milli, Zoli, Vazihî aşiretlerinin mensupları oluşturuyordu. Antep cephesinde savaşan birlikler arasında Besni Kuvayı Milliyesi (Besnili Hasan Ağa komutasında), Kilis Kuvayı Milliyesi (Polat Bey komutasında), Birecik Kuvayı Milliyesi (Hasip Bey komutasında), Pazarcık Kuvayı Milliyesi (Paşaoğlu komutasında), Urfa Kuvayı Milliyesi (Binbaşı Pehlivanzade Nuri Beykomutasında), Bezigi aşireti silahlıları (Bekir Ağa komutasında), Barak aşireti silahlıları (Mustafa Reis komutasında) bulunuyordu (Hürkan, 2010, s. 32).

Bölgedeki emperyalist güçlerin temsilcileri ülkelerinin çıkarı için yoğun faaliyet göstermektedir. Kürtleri, ayrılıkçılık temelinde en çok destekleyen devlet ise İngiltere’dir. Ancak Kürtlerin bölük pörçük olmaları ve Ermeni Tehciri esnasında pek çok saldırıya karşı çıkmaları, Batı kamuoyunun onlara sempati ile bakmamalarına yol açmaktadır. Kürtler coğrafya da yalnız kalmı, Ermeniler sürülmüştür. Ermeni Tehciri

sonucu geriye Kürtlerin coğrafyadaki varlıkları ve güçleri kalmaktaydı. “Evet, ortada yalnız biz kalmı tık” (Bedirhan, 2010, s. 49) diye yazmaktadır Ali Bedirhan Mustafa Kemal’e mektubunda.

İngilizler, Kürtleri Türklere karşı kullanmak arzusundaydı ve Kürtlere Türk hâkimiyetindeki bir devlet içinde, kuşkusuz bir Türk olacak sultan-halifenin hükümranlığı altında muhtariyet vaat etmiş bulunmaktaydılar (Olson, 1992, s. 46). Bir yandan Kuvayı Milliyecilerin tek ülkede birlikte yaşamaya ama fikri, diğer tarafta büyük ülkelerin teşvik ettiği ve bir ulus-devlet olma ikilemi Kürtlerin zor durumunu göstermekteydi. Mustafa Kemal ise daha 18 Haziran 1919’da Edirne 1. Ordu Kumandanı Cafer Tayyar’a gönderdiği telgrafta şöyle demektedir:

Bütün Anadolu halkı milli bağımsızlığı kurtarmak için baştan başta tek vücut bir duruma getirilmeli ve istisnasız bütün kumanda heyetleri ve arkadaşlarımız yüksek bir fedakârlıkla ortak karar almışlardır... Bu yüce hedef için Müdafaa-i Hukuku Milliye ve Reddi İhtak Cemiyetinin kapsamlı adı kabul edilmiştir... İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan kurulması hakkındaki İngiliz propagandası ve bunun taraftarları da bertaraf edildi. Kürtler de Türkler de birleştirdi. (Bağcıbaşı, 2013, s. 232)

Bölgedeki görevi boyunca Kürtleri gelenleriyle iyi ilişkiler geliştirmeye çalışan Mustafa Kemal, bu ilişkilerini sonraki yıllarda da kullanacaktır. Yıllar sonra Hukuk-u Beşer gazetesine verdiği yazıda “Yalnız kendi adıma bildiririm ki, benim Anafartalar’da, Kürdistan’da, Suriye’de bulunmakta iftihar ettiğim kahraman ordular, haydutlardan değil, soylu Osmanlı milletinin namuslu evlatlarından oluşuyordu” demektedir. (Hakan, 2013, s. 41)

Milli Mücadele’yi yürüten kadrolar tithat ve Terakki Cemiyeti’nin eski önderlerine ve anlayışına nazaran daha itidalli ve maceradan uzaktır. Anavatanın korunması hedefinin Misak-ı Milli ile belirlenmesi Kemalist akımın belirgin özelliğiydi.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin, yurtsever mebusları temsil ettikleri milletin artılarını ‘Milli Misak’ (ulusal and) adı altında bir beyannamede toplayarak, 17 Şubat 1920 tarihinde dünyaya ilan etmiştir. Ahoğlu (2011, s.27) şöyle diyordu: “Türk milleti hiçbir kayda bağılı olmadan yeni bir devlet kurmaya karar vermiştir. Bu devletin temelini Türk milleti teşkil edecektir.” Mustafa Kemal ise Nutuk’ta şöyle demektedir: “Bir milletin Kuvayı asliyesi kendi hayatını ve mevcudiyetini müdafaa içindir. Fakat kendi mevcudiyetini unutup da herhangi yabancı bir gaye için istimal etmek asla caiz değildir” (Arar, 1997, s. 37). Yine Mustafa Kemal fetihçi maceralara kapalı olarak anavatanın korunması için şöyle sesleniyordu:

Fütuhat yaptık. Dünyayı almak istedik. Her zapt ettiğimiz yere Anadolu halkını gönderdik. Oralarda öldürttük. Avrupa’nın bir kısmını, Mısır, Irak’ı Hicaz’ı, Yemen’i müdafaa ve muhafaza için öldürdük. Ümüz Türk gençlerinin sayısını kim bilir? (Arar, 1997, s. 43)

Do rusunu söylemek lazım gelirse bu dakikada emniyete ayan olan siyaset yalnız kendi mevcudiyetimize isnat etmektir. (Arar, 1997, s. 74)

Misakı Milli içinde ülkenin ba ımsızlı ının sa lanması ve devlet bütünlü ünün korunması üzerine ekillenen bu dü üncenin öncelikleri de buna göre olacaktır. Ba ımsızlık için topyekûn direni e olan ihtiyaç Mustafa Kemal öncülü ündeki Milli Mücadele hareketinin Kürtlerle ili kisini sıkı tutmasını gerektirmekteydi. Mustafa Kemal, vilayetler temelinde muhtariyete günün artlarına göre uygun bakarken, müstakil Kürdistan fikrine iddetle kar ı çıkar (Hakan, 2013, s. 149). Bu fikri savunan Diyarbakır Kürt Kulübü ya da Kürdistan Teali Cemiyeti'nin faaliyetlerini yakından izletiyor ve gerekirse onlara kar ı tedbirler uyguluyordu. Mustafa Kemal, Ocak 1923'te zmit'te yaptı ı basın toplantısında, "Bu yurdu yalnız Ermeniler istemiyorlar, Keldaniler, Asuriler, daha bilmem kimler bu hevese dü tüler. E er bunların hepsine bir yurt vermeye kalkarsak bizim elimizde yurt kalmaz. Bizden o kadar çok ey istiyorlar!" diyordu (Arar, 1997, s. 43).²

Kurtulu Sava ı'na destek veren Kürtlerin tek bir devlet altında da olsalar beklentileri bulunmaktaydı. Türklerin ise buna hazır olmadığı zaman içinde ortaya çıkacaktı. Öyle ki Bedirhan, Mustafa Kemal'e "Öyle bir Kürdistan meselesi ki hükümetinizi, onunla me gul olurken kararsızlıklara, tereddütlere, ricatlara ve yarım tedbirlere sevk ediyor" der (A ao lu, 2011, s. 39). Mustafa Kemal'e göre de Kurtulu 'tan sonra yapılacaklar arasında önce 'içi lerimizi' düzenlemek vardır.

Mustafa Kemal'in, Ankara ileri gelenlerine kar ı yaptı ı konu manın son kısmındaki açıklamadan anla ılaca ı üzere, 1919 yılı ba ında do an Milli Mücadele, sadece "vatanın parçalanmaktan ve milletin esir olmaktan kurtarılması" amacına yönelmi oldu u halde, 1919 sonunda "içi lerinin de düzenlenerek uygar uluslar yanında yer alma" amacına da yönelmek durumuna girmi tir (Golo lu, 2008, s. 31). Kurtulu 'tan sonra siyasal devrimin ikinci a aması kendini gösterdi (1922-1924). Birinci dönemde siyasal devrimin okları dı a çevriliydi ve emperyalizmi hedef almı tı. İkinci a amada siyasal devrimin yönü içe çevrilir (Tanör, 1997, s. 10).

---

² Adı geçen basın toplantısında Mustafa Kemal'in bazı sözlerini azınlıklara etnik özerklik tanınması taleplerine dayanak olarak kullananlara kar ı I ık Kansu (2004) unu anımsatır: "Atatürk, 1923'teki zmit basın toplantısını ocak ayında yapmı tir. 1923 Ocak ayında ne 'azınlıklar' konusunun hükme ba landı ı Lozan Antlaşması imzalanmı tir ne de bu topraklarda ya ayan tüm insanları ayrıcalıksız e it yurтта saymayı amaçlayan Cumhuriyet ilan edilmi tir!"

Esasında Mustafa Kemal ve arkadaşları Kurtuluş Savaşı için stratejik başlangıç alanı gördükleri Doğu'da Kürtlerle kurulacak ilkinin bölgedeki emperyalist güçler nedeniyle sorunlu olacağını kavramaktaydılar.

Gerek Kürtlere gerekse de Ermenilere, İngiliz emperyalizmine uygun olacak birer kukla devletin vaat edilmesi, çelişkili bir siyasetin izlerini barındırmaktaydı. Kürtlerle uzlaşmazlığın asıl gerekçesiye, bölgeyi istikrarsızlaştırarak İngiliz kontrolü altında tutmaktı (Korkmaz, 2015, s. 19). Mustafa Kemal ise, “elveri siz barın kurallarına karşı silahlı direniş te bulunabilmek için engelleri yıkmaya umudunu en çok veren cephenin Doğu Cephesi” olduğunu kavramaktaydı (Göloğlu, 2008, s. 69).

Bu temel anlayışı, Mustafa Kemal'in 16 Haziran 1919'da Kazım Karabekir'e gönderdiği telgrafta “ben Kürtleri de bir öz kardeş olarak başımıza basıp tek milleti bir nokta etrafında birleştirmek ve bunu bütün dünyaya Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyetleri vasıtasıyla göstermek karar ve azmindeyim. Erzurum'da ki tek mil Doğu vilayetlerinin delegelerinden oluşan bir heyet bulundurmaya hususundaki fikir ve tebbüsünüzü takdir ederim” şeklinde ifade ettiği anlayışı başlıyordu. (Atatürk, 1999, s. 17)

İstanbul'da kurulan Vilayat-ı Arkekiye Müdafaa Hukuk Cemiyeti, Doğu Anadolu'daki mücadele için bir çatı olmaya imkân sağladı. Bölgenin için için kanayan ve başımsızlıkçı talepleri körükleyen şartları, Batı'daki imkânların karşısında dayanılacak sağlam bir sırt oluşturmuştur (Korkmaz, 2015, s. 21). Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu Bölgeleri, asker-sivil birlikteliği altında her türlü tehlikeye karşı silahlı koruma ve direniş tertip ve tedbirlerini almaya, milli mücadele yolunda daha da hızlı ve güçlü çaba içine girmeye başladı (Göloğlu, 2014, s. 13). Erzurum Kongresi örgütleyicilerinden Trabzon Muhafaz-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti de Anadoluğuların, yekvücut olan Türk ve Kürt sayesinde direniş te başarıya ulaşabileceklerini deklare ediyordu (Göloğlu, 2008, s. 60). Nitekim Erzurum Kongresi'nin 2. Aday toplantısında alınan kararla kurulan ve Milli Mücadele'nin yürütme gücü niteliğinde olan Heyet-i Temsiliye önemli faaliyetini Kürt ailelerin katılımını sağlamak üzerine kurdu. Bitlis Mutki aile reisi Musa Efendi'nin, Heyet-i Temsiliye'ye seçilmesi bunun bir göstergesiydi.

Mustafa Kemal, Doğu illerinde tanıdığı öteki aile reisleri ve ailelere de mektup gönderdi. 13. Aday'ta, Bitlis'te Küfrevizade aile Abdülbaki Efendiye, İrınaklı Abdurrahman, Derive li Ömer, Musa lı Resul Adaylara, Bitlis Eski Mebusu Sadullah, aile Mahmut, Nur inli aile Ziyaeddin Efendilere ve Garzan'da aile reisi

Cemil Çeto Bey'e arki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tüzü ü ile Kongre sonunda yayınlanan Beyannameyi göndererek yurtseverlik duygularına dokunan deyimlerle tez elden bölgelerinde te kilat kurmalarını istedi (Golo lu, 2008, s. 123).

Erzurum Kongresi'ne katılmayan ya da katılmayan Kürtlerin ileri gelenlerinin delegasyon olarak gönderilmesi için 28 Temmuz 1919'da "Muhterem Diyarbakır Valisi Faik Ali Beyefendi'ye" ba lıklı telgrafında unları yazmı tı: "Fakat imdi asıl Sivas kongresi toplanmak üzere olup, her taraftan delegeler yola çıktı ndan, bütün vatanın emellerine ve mukadderatına katılmak için; Diyarbakır vilayetinden seçilmi bulunan kıymetli delegelerin Sivas'a gönderilmesi vatani bir gerekliliktir" (Atatürk, 1999, s. 247). Mustafa Kemal, Nor inli Büyük eyhlerden eyh Ziyaettin Efendi'ye mektubunda "Acı olayların tesiriyle her tarafta te ekkül eden milli ve vatani cemiyetler delegelerinden mürekkep olmak üzere Erzurum'da toplanan bir kongre ile 'Do u Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' kuruldu ve milli birli imizi dâhili ve harice kar ı temsil etmek üzere bir Heyet-i Temsiliye kabul edildi. Bu hususa dair bir beyanname ve nizamnamelerden yüce ki ili inize takdim ediyorum" diye yazdı.

Mustafa Kemal'in ve Heyet-i Temsiliye'nin çabalarına kar ılık, ngilizlerin sömürge görevlisi Binba ı Noel'in örgütlenmesi, stanbul hükümetinin talimatlarıyla bir kısım Kürt a iretlerinin, Sivas Kongresi'ni engelleme niyetleri, kurtulu hareketlerinde ciddi ku kular yaratır. Bedirhanilerin refakatinde yolculuk eden Noel'e, Diyarbakır Kürt Kulübü'nün kapatılması sürecinde ismi geçen Cemil Pa azade Ekrem Bey'in de i tirak etmesi ve bu heyetin Malatya Mutasarrıfı Halil Bedirhan'a misafir olmaları, kongrenin bu seyahat konusundaki endi elerini iyice arttırmı tır. Seyahatin Kürdistan Teali Cemiyetince desteklenmesi ve Cemiyet adına Paris'te ulunan erif Pa a'nın beyanlarının Kuvayı Milliye cephesinde yarattı ı rahatsızlık, bu geli meyi daha da önemli kılmı tır (Hakan, 2013, s. 246).

Buna kar ılık, Mustafa Kemal geli melerin akabinde, 15. Alay Kumandanı lyas Bey'e Sivas'tan çekti i telgrafta, "Kürtlük cereyanının kökünden sökölüp atılması ve firari hainlerin ngiliz parasıyla Kürtleri aldatarak Padi ah ve asker aleyhine sevke çalı tıkları, bunlara uyanların aman verilmeden ve merhamet edilmeden imha edilece i" talimatını veriyordu (Atatürk, 1961, s. 962). Görüldü ü üzere, stanbul Hükümeti'nin Kuvayı Milliye'ye yönelik husumetinden ve Sivas Kongresi'ne engel olma iste inden

kaynaklanan bu gelişme bölgedeki Kürtleri, Kuvayı Milliye'nin hedefi haline getirmiştir (Hakan, 2013, s. 257).

Mustafa Kemal bu gelişmelerin ardından anayurtta bulunan ve nüfusun önemli bir kesimini oluşturan Bektaşi ve Alevi topluluğunun temsilcilerinden Hacı Bektaş-ı Veli Tekkesi şeyhi Sali Niyazi Baba ve Tekkenin Postnisi Çelebi Cemaleddin Efendi'yi 22 Aralık 1919'da ziyaret eder. Mustafa Kemal, Çelebi Cemaleddin Efendi'nin evine misafir olur. Beraber yemek yer ve bu arada yurt sorunlarını görüşür. Sonunda, düşünce birliğine varılır ve Cemaleddin Efendi milli harekete katıldığını, Kuvayı Milliyeciliği kabullendiğini, hemen kendi adamlarına gerekli emri vereceğini bildirir (Göloğlu, 2014, s. 5). Kürtlerin güvensiz tutumu karşısında Bektaşî-Alevî topluluğunun desteği böylece sağlanır.

2.3. Birinci ve İkinci Meclis'te Kürtler

Yerel kongreler ve ardından Erzurum ve Sivas Kongrelerinde Doğu illeri adına gelen temsilcilerin sayısı fazladır. Birinci Meclisin içindeki Kürt mebusların sayısı da 70 kadardır. Bu Meclis'e seçimlere katılmayan bazı Kürt illeri gelenlerinin Mustafa Kemal tarafından mebus olarak çağrıldığını görmekteyiz. Milli Mücadele yıllarında yapılan 1920 Seçimi ile Şeyh Said Ayaklanması başlamadan önce yapılan 1923 Seçimleri'nde Meclis'te o bölgenin insanlarınca temsil edilmesine özen gösterilir (Demirel, 2012, s. 219). 1920-1923 arasında bu bölgeyi temsil etmek üzere seçilen her dört milletvekilinden üçü, anadili Kürtçe olanlarının oranının yüzde 20'nin üzerinde olduğu il ve ilçelerde doğumlulardır (Demirel, 2012, s. 220).

Milli Mücadele yıllarıyla Cumhuriyet'in ilanını izleyen birkaç yıl içinde milletvekilleri Türklerin ve Kürtlerin dayanışmasını sık sık vurguladılar. Kürt kelimesi milletvekillerinin Meclis'te sık sık kullandıkları bir kelime idi... Örneğin, ilk Meclis döneminde 18 Kasım 1920'de Dersim Mebusu Hasan Hayri (Konko) Bey Dersim'de iki unsur bulunduğunu, halkın üçte ikisinin Kürt, kalan üçte birinin Türk olduğunu söylüyordu. Aynı gün Bitlis Mebusu Yusuf Ziya (Koçoğlu) Bey "Kürtler bu Meclise karşı fena fikir besleyemezler, Bütün fena fikirler oralarda tesir görmez" diyordu. 2 Aralık 1922'de Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey "milletin kürsüsü olan Mecliste

yegâne söz sahibi Türk ve Kürt olacaktır” diyerek Türk ve Kürt birlikteli ini vurguluyordu (Demirel, 2012, s. 228).

Kurtulu Sava ı'nı yöneten siyasal çizgi, 1919 Aralı nda seçilen, İngiliz i gal güçleri tarafından 16 Mart 1920'de basılıp da ıtılan Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Ankara'ya gelebilen üyeleri ile Anadolu'da her sancakta seçilen be er yeni temsilciden olu an, ba langıçtaki toplam üye sayısı 426 olan Büyük Millet Meclisi oldu. Seçilenlerin 139'u Do u ve Güneydo u'daki yerle im birimlerini temsil ediyorlardı. Açıldı ı 23 Nisan 1920'den 1 Mart 1921'e kadar geçen sürede, Birinci Meclis'te Mustafa Kemal'le birlikte hareket eden ve 10 Mayıs 1921'de Anadolu Müdafaa-i Hukuk Grubu'na dönü en Birinci Grup üyeleri arasında, Do u ve Güneydo u'nun temsilcilerinin sayısı 64 idi. Birinci Meclis'te Mustafa Kemal Pa a'ya muhalefet eden ikinci Grup üyeleri arasındaki Do u ve Güneydo u'nun temsilcilerinin sayısı 16 idi (Hürkan, 2010, s. 212). Di er kalanlar ise ba ımsız ya da Meclis'e seçilip de gelmeyenlerden olu uyordu.

Bununla beraber Birinci Meclis'te (1920-1923) nüfusuna göre temsilci açısından be inci sırada olması gereken Do u Anadolu Bölgesi, seçim kanununda nüfus ilkesi göz önüne alınmadı ı için açık arayla ilk sırayı almı tır. Dolayısıyla, Birinci Meclis Do u Anadolu Bölgesi'nin nüfusunun çok ötesinde bir sayıyla temsil edildi i bir meclis niteli ini ta ımı tır. Do u Anadolu Bölgesi'nde do mu olanlar yüzde 17,1'lik oranla bu Meclis'te en kalabalık grubu olu turmu tur (Demirel, 2012, ss. 181-182).

Aynı süreçte bir kısım Kürt aydın ve ileri gelenlerinin sömürge ülkeler üzerinden Kürdistan sınırları olu turma çabaları, San Remo Konferansı'nda ve Sevr Antla ması'nda yer buluyordu. Bu gayretler Kurtulu Sava ı ve sonrası Cumhuriyet'in kurulu dönemlerinde Kürtler ile yeni devlet arasındaki güvensizli in temelini olu turacaktı.

San Remo'nun 5 sayılı eki, Kürdistan sınırlarını çizirken, 5 sayılı ekin 3. maddesi de Milletler Cemiyeti'nin Kürtlere ba vuruları halinde kendilerini yönetme hakkını tanıyaca ı ve Türk hükümetinin de bunu kabul edece ini öngörmekteydi. Nihayetinde San Remo'nun 5 sayılı eki, Sevr Antla ması'na 62. madde ve 5 sayılı ekin 3. maddesi de 64. madde olarak girmi ti. Antla ma, Ankara'daki BMM'de tepkiyle kar ılandı ve hiçbir zaman uygulanmadı (Mumcu, 1994, ss. 29-31). Ancak bunun bedeli

Türkiye açısından a ır oldu. 1920 ve 1930'lu yıllarda iç çatı ma benzeri bir ortam ya adı. Bu durum büyük askeri harcamalara ve kar ılıklı büyük insan kayıplarına yol açtı (Tunçay, 2015, s. 134). İlk kıvılcımı Koçgiri'de görülen isyan te ebbüsleri ikinci Meclis döneminden 1940'lara kadar devam edecekti. Londra'da ve San Remo'da, Kürtlerin yo un olarak ya adı ı bölgelerin yazgısını belirlemek için toplantıların yapıldı ı günlerde Ankara hükümeti Koçgiri Ayaklanması ile u ra mak zorunda kalıyordu (Mumcu, 1994, s. 35). Sivas Valisi Ebubekir Hazım Bey (Tepeyran, 1982, s. 77) anılarında ayaklanmanın nasıl bastırıldı ını öyle anlatır:

Askerle çemberlenen köyler ahali si söylentilerin do rulu una, yani Kürtlerin tenkil edilece ine inanarak hayatlarını kurtarmak için köylerini, evlerini terk ederek da lara sı nmaya mecbur olmu lardır. Sırf can korkusuyla kaçanlar isyan ve e kıyalıkla suçlanarak bo kalan köyler yakılıp yıkılarak bütün mal ve e yalara el konulmu tur. u surette Ümraniye buca ına ve Zira ilçesinin merkezine ba lı köylerden 76 ve Divri i ilçesinden 57 toplam 132 köy sava an dü man istihkâmları gibi yakılmı , tahrip olunmu ve yüzlerce nüfus öldürülmü tür.

Olaylar, TBMM'ye yansıtılmı ve Meclis'te sert tartışmalar olmu tu. Meclis Soru turma Kurulu, Nurettin Pa a'nın görevden alınmasına ve yargılanmasına karar vermi ti. Mustafa Kemal, TBMM'de Nurettin Pa aya verilen cezanın" biraz a ır oldu unu" söyler. Konunun "gere i kadar soru turulmasını" ister (Mumcu, 1994, s. 43). Fakat Koçgiri syanı, Ankara hükümetinin siyasetinde tesirini gösterdi ve öyle görünüyor ki, milliyetçi hükümetin "Kürt meselesi" ile me gul olma yolunda ilk gayretlerine katkıda bulundu (Olson, 1992, s. 68). Kar ılıklı güvensizlik TC dönemini aratmaz olur. Dersimli bir a anın a zından aktarılan bir söz, durumu pek güzel özetlemektedir: "Vali Pa a bizi aldatıyor, biz de Vali Pa ayı!" (Ulu , 1932, s. 75).

BMM'nin ikinci dönemi 11 A ustos 1923 günü açılır, iki gün sonra da Meclis Ba kanlı ına yine Mustafa Kemal, ikinci Ba kanlı a ise Ali Fuat Pa a seçilir. 23 A ustos'ta Lozan Barı Antlaşması BMM tarafından onaylanır. Eylülde de (resmen tescili için ba vurulması 11 Eylül 1923), seçimden önce açıklandı ı gibi, Halk Fırkası kurulur (Tunçay, 2015, s.49). ikinci Meclis döneminde 19 Mart 1924'te Ergani Mebusu hsan Hamit (Tigrel) Bey Musul sorunu vesilesiyle Türk ve Kürt dayanı masını u sözlerle ifade ediyordu:

Musul ahalisinin yüzde ellisini Türkler, yüzde otuzunu Türklerden hiçbir vakit ayrılmak istemeyen ve bunun tazyikatına ra men istiklal vermek için ngilizler tarafından vaki olan mevaide ra men hiçbir surette ngilizlere boyun e meyen Kürtler te kil eder (Bravo sesleri). Daima ilelebet Türkler ve Kürtler Türkiye'nin istikbalinin müttehit ve mütesanet olarak hareket edeceklerdir (alkı lar)." (TBMM Gizli Celse Zabıtları II, 1985, s. 744)

Bir arada olma gayretlerine rağmen Kürt milliyetçiliği, bölgede etnik bir ideoloji haline gelmekten geri kalmıyordu. Bu da Türkiye Cumhuriyeti ile Kürtler arasındaki ilişkileri bozmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde zayıf olan bu milliyetçilik, Kurtuluş Savaşı'nın ardından bir dizi ayaklanmaya ve muhalefete yol açtı (Bozarslan, 2014, s. 89). Cumhuriyet'in 1923'te kurulması ve giderek gücünü peki tirmesine rağmen bu süreçte Kürt isyanlarının art arda çıkmasının açıklanması oldukça zordur. Cumhuriyet'in, Kürtlere sistematik bir baskısından söz etmek, oldukça güçtür. Genç Cumhuriyet, tam olarak Kürtlerin sorunlarıyla ilgilenmemi ve kendi varlık derdine dü mü olabiliyordu. Ancak yerel özerklikler olası mı da yok saymıyordu. Mustafa Kemal 1923'te bile zmit basın toplantısında vilayetler temelinde bir yerel özerklikler prensibini reddetmiyordu; A ustos 1924'te yani eyh Sait ayaklanmasından önce Diyarbakır'da bir Kürt delegasyonu devlet temsilcileriyle görüşüyor ve ılımlı milliyetçi taleplerini sunabiliyordu (Bozarslan, 2014, s. 103). Ancak, kısa süren Koçgiri ayaklanmasından hemen hemen iki yıl sonra, Kürt subaylar Erzurum'da toplanarak ba ımsızlık için ayaklanmanın yollarını arıyorlardı. 4 Eylül 1924'te Beytül ebap'ta ba latılan isyanı, 1925 yılının ubat ayından Nisan'a kadar süren me hur eyh Sait isyanı takip edecekti (Olson, 1992, s. 104). Her iki isyana yol açan olaylardan sorumlu olan milliyetçi Kürt örgütü Ciwate Azadi Kurd (Kürt Özgürlük Cemiyeti) idi (Olson, 1992, s. 72).

Azadi'nin, en azından, 1924 Kasım'ı sonlarında, üç ana amacı vardı. Bunlar, Kürt subaylar tarafından öyle ifade edilmişti: Kürtleri Türk baskısından kurtarmak; Kürtlere özgürlük sa layarak ülkelerini geli tirmek için bir fırsat vermek; Kürdistan'ın tek ba ına ayakta duramayacağı nın farkında olarak ngiliz deste i sa lamak (Olson, 1992, s. 76). Kürt subaylar bu amaca ula mak için, Büyük Britanya ile dostluk ba ları kurmak ve destek sa lamakla görevlendirilmi ti. Türkler, Azadi'nin ve faaliyetlerinin tamamıyla farkındaydı (Olson, 1992, s. 76). Bununla birlikte, Beytül ebap ayaklanmasının hemen sonrasında bile Ankara'nın eyh Sait isyanından önce yerel yönetimin yolladığı ve büyük tehlikeye i aret eden telgrafların çok üstünde durmadığı belirtilmelidir.

Üç yıl önce Yunanlara karşı kazanılan zaferin co kusunun Kemalist yönetimi, kesin bir ekilde, hem halk deste ine sahip oldu una hem de ülkede radikal bir muhalefetin bulunmadığı na inanmaya sevk ettiği açıktır. ngiliz diplomat R. C.

Lindsay'a göre isyan, Kemalist yönetim için kesinlikle “korkunç bir ok” yarattı; çünkü ancak ayaklanmadan sonra Kemalist yönetim Türkiye'nin doğusunda bir milliyetçiliğin var olduğunu anladı fakat bu Türk milliyetçiliği değil, Kürt milliyetçiliğiydi (Bozarlan, 2002, s. 106).

2.4. Kürt isyanları ve Doğu Raporları

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde de merkezi hükümet tarafından desteklenen Kürtler, ağıllık ve beyler tarafından yönetilen Kürtler kendi aralarında da parçalanmış, bölünmüşü (Heper, 2015, s. 117).

Kurtuluş Savaşı yıllarında Kürtler genel olarak ülkenin kurtuluşu yolunda Türklerle birlik olmaktan geri durmamıştı. Örneğin; Dersim Milletvekili Diyar Ağa, Yunan saldırısı karşılığında Meclis'i Ankara'dan Kayseri'ye taşıma teklifine kürsüden, “Efendiler biz buraya savaşmaya ve ölmeye mi, yoksa burayı bırakıp kaçmaya mı geldik?” demiştir. Keza Lozan Barış Konferansı'na Kürt milletvekilleri güçlü destek sunmuştur. Savaşın sonuna Türk delegasyonu Türkiye ile müttefik kuvvetler arasında Türkiye'nin geleceği hakkında anlaşılacak olan Lozan Barış Konferansı'na hareket etmek üzereyken bazı Kürt milletvekilleri delegasyon üyelerine, “Kürtler ile Türkler arasındaki güçlü bağlardan” söz etmişler ve Lozan görüşmeleri sırasında bu gerçeği unutmamalarını istemişlerdir (Heper, 2015, s. 181).

Buna karşılık Mustafa Kemal, Kurtuluş Savaşı başlangıcında da Kürtlerle ayrılmaz bir birlik olma yolunda onlara bir takım hak ve ayrıcalıkların verilmesinden yana olduğunu belirtmekten geri kalmamaktaydı. Mustafa Kemal, 13. Kolordu Komutan Yardımcısı Ahmet Cevdet Paşa'ya ve Güneydoğu'daki diğer yüksek rütbeli subaylara gönderdiği bir telgrafta bu konudaki görüşünü şöyle açıklamıştır: “Kürt kardeşlerimizin devlete bağlılığını arttırmak, refahını ve gelişimini sağlamak için, Osmanlı Devleti'nin parçalanmaması koşuluyla, onlara her türlü hak ve ayrıcalık vermekten yanayım” (Heper, 2015, s. 185). Ayrıca Haziran 1920'de Güney Cephesi Komutanı Nihat Anımlı Paşa'ya şu notu gönderir:

Kürtlerin yaşadığı bölgelerde, yavaş yavaş yerel bir hükümet kurmanın gerekli olduğunu düşünüyoruz... Kürtler o zamana kadar yerel hükümet hazırlıklarını tamamlayabilirler (...). Yerel hükümetle ilgili politikamızın (...) genel çizgileri, Kürtleri sivil ve askeri görevlere

getirerek onların gönlünü almak ve Kürt liderleri bize ba layan ba ları kuvvetlendirmektir. (Heper, 2015, s. 185)

Milli Mücadele hareketinin önderi Mustafa Kemal'in bu dü üncelerini ifade etmesinin ardından, illerin kendi yerel i lerinde özerk oldu una 11. madde ile hükmeden Te kilatı Esasiye Kanunu, yani 1921 Anayasası kabul edilmi tir.³

Kürtleri kazanma politikası izleyen Kemalist yönetim, Koçgiri isyanından sonra, üst üste iki af çıkarır. Mustafa Kemal'in iste i üzerine Meclis isyan lideri Ali er ve Baytar Nuri dı ndaki bütün Sivas mahkûmlarının affına ve Sivas'taki Harp Örfi Divan'ının kaldırılmasına karar verir. İkinci bir kararla da, yine Ali er ve Dersimli Nuri dı nda, Ali an Bey ve arkadaş ları da Dersim'den çıkmaları artıyla af kapsamı içine alınır (Dersimi, 1996, s. 164).

Kürtlerin ço unluk oldu u bölgelere mahalli özerklik verilmesi programının, 30 A ustos Zaferi'nden sonrada bir süre geçerlili ini korudu u görülüyor. Saltanat 30 Kasım 1922 günü kaldırılmı ve fiilen var olan Cumhuriyet'in resmile tirilmesi sürecine girilmi tir. Bu arada yeni devletin ve toplumun nasıl düzenlenece i konusu da gündemdedir. te bu ko ullarda, Mustafa Kemal, 16-17 Ocak 1923'te, zmit basın toplantısında Kürt meselesine çözüm olarak 1921 Anayasası'ndaki özerklik düzenlenmesini göstermi tir.⁴

Ancak Mustafa Kemal, Musul meselesinin içteki Kürtleri de olumsuz etkileyebilece ini öngörmekte ve bunun gelecekteki tehlikelerine i aret etmekteydi. 23

---

³ Te kilatı Esasiye Kanunu Madde 11: 1, yerel i lerde manevi ki ili e ve özerkli e sahiptir. Dı ve iç siyaset eriat, adalet ve askerlik i leri, uluslararası ekonomik ili kiler ve hükümetin genel vergileri ile yararlanılması birden fazla illeri kapsayan hususlar dı nda, BMM'nin kabul edece i yasalar gere ince evkaf, medreseler, e itim, sa lık, ekonomi, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım i lerinin düzenlenmesi ve yönetimi l Kurullarının yetkisi içindedir.

⁴ Mustafa Kemal, bu basın toplantısında Vatan gazetesi ba yazarı Ahmet Emin Yalman'ın sorusu üzerine öyle der: "Kürt sorunu, bizim yani Türklerin menfaatine olarak da kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bildi iniz gibi bizim milli sınırlarımız içinde bulunan Kürt unsurlar öylesine yerle mi lerdir ki, pek sınırlı yerlerde yo un durumundadırlar. Fakat yo unluklarını kaybede ede ve Türk unsurların içine gire gire öyle bir sınır olu mu tur ki Kürtlük adına bir sınır çizmek istesek Türklü ü ve Türkiye'yi mahvetmek gerekir. Sözgel i Erzurum'a kadar giden, Erzincan, Sivas'a kadar giden, Harput'a kadar giden bir sınır aramak gerekir. Ve hatta Konya çöllerindeki Kürt a iretlerini de gözden uzak tutmamak gerekir. Dolayısıyla ba lı ba ma bir Kürtlük taslamaktansa, bizim Anayasa gere ince zaten bu tür özerklikler olu acaktır. Öyleyse hangi ilin halkı Kürt ise onlar kendi kendilerini özerk olarak idare edeceklerdir. Bundan ba ka Türkiye'nin halkı söz konusu olurken, onları da birlikte ifade etmek gerekir. fade olunmadıkları zaman, bunlar kendilerine ait sorun çıkarmaları daima beklenir. imdi Türkiye Büyük Millet Meclisi hem Kürtlerin ve hem de Türklerin yetkili vekillerinden olu mu tur ve bu iki unsur bütün menfaatlerini ve kaderlerini birle mi tir. Yani onlar bilirler ki bu ortak bir eydir. Aynı bir sınır çizmeye kalkı mak do ru olmaz."

Temmuz'da imzalanan Lozan Antlaşması, yeni devleti sağlamlaştıran Kürt meselesi çözülememi ve sömürge devletler tarafından elde bir kart olarak tutuluyordu. Cumhuriyet'i yöneten devrimci kadro için bu meselenin giderek ülkenin bütünlüğüne gayesini tehlikeye düşürecek kaygısı yerleşmişti. Dönemin Dışişleri Bakanı ve Heyet-i Bahane olarak Tefik Rüştü (Aras) Bey, Milletler Cemiyeti'ndeki konuşmasında bu hususa değiniliyordu. İnce Vekilleri Heyeti Başkanı Hüseyin Rauf (Orbay) ise, 8 Aralık 1923'te yapılan TBMM Gizli Celseinde "Türk ve Kürt milletleri birlikte yaşayacak" diyerek bahsettiği konuşmasında uyarıda bulunuyordu:

Angilizler (...) bir Kürdistan meselesi meydana çıkardılar. Memleketimizi Kürtlük ve Türklük namıyla ikiye ayırmak gayesini Umumi Harp zamanından bahşarak Milli Mücadelemiz esnasında durmadan ve ısrarla takip ettiler. Fiiliyata geçtiler ve milyonlar serptiler ve ayrılıkçılığa davlamak istediler... Türkiye milli hududuna sahip olacaktır ve Türk-Kürt milletleri bir olarak yaşayacaklardır ve haysiyetlerini, şereflerini dünyaya göstereceklerdir. (TBMM IV, 1985, s. 318)

Bu dönemi daha sonraları 31 Mart 1969'da deşerlendiren Atatürk'ün yakın silah arkadaşları ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de Kürtlerin Milli Mücadele'ye katılımlarını "kendi vatanlarını tehlikeye maruz gördükleri için katıldıklarını ancak 1925 yılında bahşayan İsmet İnönü'nün ayaklanmasının bu istikametten ayrılmalarına yol açtığını" belirtir ve şöyle devam eder:

Sevr Antlaşması ile Kürtler, Türkler gibi kendi vatanlarını tehlikeye maruz gördüler. Çünkü Sevr Antlaşması hükümlerine göre, Doğu Anadolu'da Ermenistan hududu bitişinde bir Kürdistan Devleti kurulacaktı. Kürtler, Türk vatanının, kendileriyle beraber bilhassa Doğu'da, Ermeni tehlikesine maruz kalacağını biliyorlardı. Milli Mücadele'nin devamınca canla bahşarak beraberlik gösterdiler. Sonra Lozan Antlaşması yapılırken de Kürtler vatansever olarak Türklerle beraber bulunmuşlardır. Kürtler, Ermeniler gibi Lozan'a gelip bize müracaat etmediler. Hatta biz Lozan'daki konuşmalarımızda milli davalarımızı "Biz Türkler ve Kürtler" diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik. İsmet İnönü'nün Kürtlerin bu umumi tutumundan ayrılan ilk iştetir. (İnönü, 1998, s. 72)

Kürtlerle, Türkler arasında çatışmadan çok dayanışma duygusu vardı. Çünkü İslam'da buluşuyorlardı. Tıpkı Çerkezler ya da Lazlar gibi... Nitekim Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de Osmanlı yurtseverliğine dayanan ve İslami ortak payda ile birbirine bahşanan unsurların bir örgütlenmesiydi. Kürtlerin Birinci Meclis'te 70'i aşkın milletvekili olması da bunun bir göstergesiydi. Bu anlamda 1919 ile 1921 sonu arasında çıkan 23 isyanın sadece 3'ü Kürt ayaklanmalarınca çıkartılmıştı. Diğerleri Anadolu'nun Batısında çıkmıştı (Kirişçi ve Winrow, 2002, s. 84). Fakat bu durum çok

sürmedi. 1924'te Nasturi Ayaklanmasını bastırmada yardımcı olan Kürt ileri gelenleri ve Kürt komutanların örgütlenme hareketliliği bayağı olacaktır.

Bölgede bir ayaklanma çıkartmak ve bu yolda Musul konusundaki isteklerini Türkiye'ye kabul ettirmek amacıyla olan İngilizler, Nasturileri kırtarak bir ayaklanma çıkmasını hazırladılar. O günün çok güç artları içinde yapılan bastırma girişimleri kesin sonuca ulaşamadı. Ayaklananların çoğu sınır dışına kaçtılar. İngilizlerin, Musul sorunu için yol açtıkları bu olay, siyasi ve askeri çok çetin çatışmalar sonucunda taraflarca kabul edilen sınırın gerisine çekilmekle sonuçlandı kabul edildi. Bu ayaklanmada, İngilizler asileri desteklemekle kalmayıp uçaklarıyla da saldırılara katıldılar. Ayaklanma devam ederken İngiliz elçisi 16 Eylül 1924'te Londra'ya yolladı raporunda. Kürt sorunun yeni Cumhuriyet'e büyük endişe verici olduğunu belirtiyordu.

Görülüyordu ki, İngiltere olayları yakından izliyor, Nasturi ayaklanmasından elde edemediği amacı, daha yaygın bir olayla elde etmeyi düşünüyordu. (Baybars, 1975, s. 292)

Bütün bu gelişmeler Cumhuriyet'in Kürt meselesine bakışını belirleyecek politikaları gündeme getirecektir.

13ubat 1925'te, Bingöl'e bağlı bir ilçe olan Genç'in Piran köyünde patlayan silahlar, hem Doğu Anadolu'da geniş çaplı bir ayaklanmayı başlattı, hem de Türkiye'nin siyasal yaşamında radikal dönüşümlere yol açtı (Demirel, 2014, s. 75).

1922 yılında Osmanlı ordusundan kalmı Kürt subaylar Erzurum'da Kürt istiklal Cemiyeti adı altında bir örgüt kurarlar. Bu örgütün kurucularından bir kısmı ayaklanma hazırlığı yaparken, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya gibileri de İstanbul'a giderek, Mustafa Kemal muhalifi Terakkiperver ve diğer muhalif partilerle görüşür. 1924 yılına gelindiğinde Hısn Nuri Kumandasında başlayan ayaklanmayı 1925 yılı başında Seyyid Sait ayaklanması takip eder. Cumhuriyet hükümeti olayları yakından takip edip, ayaklanma hazırlıklarına meydan vermemeye çalışır. Nitekim Seyyid Sait'in adamlarıyla birlikte gittiği Diyarbakır'a 30 km uzaktaki Piran köyünde çıkan çatışmayla ayaklanma başlatılır (Dersimi, 1996, ss. 181-184). Ancak, gerek Beytülbap ayaklanması, gerekse Seyyid Sait isyanı sürecinde, gelişmeleri izleyen Cumhuriyet hükümeti, meselenin boyutu hakkında yeterli ciddiyeti göstermemiştir, daha da çok Lozan Antlaşması zaferinden sonra bir coşku ve rehavete kapılma durumu söz konusu olmuştur.

Genç Cumhuriyet hükümetinin bu tür bir ayaklanmayla karşılaşması, İngilizleri de mutlu edecekti. İngiliz diplomat R. C. Lindsay'e göre isyan kesinlikle korkunç bir kaos yaratmış ve Kürt milliyetçilerinin varlığını kanıtlamıştır (Bozarıslan, 2014, s. 106). 25ubat günü Başbakan Fethi Bey uzun bir açıklamayla Meclis'i durumdan haberdar etmiş ve "gerçek amaç Kürtçülüktür" diyerek böyle konu muştur:

Bu isyandan maksadı da eriatın temininden ibaret bulunuyormu . Di er bir vesikada alınan raporlardan birinde deniliyor ki;hadise Padi ahlık, hilafet, eriat, Abdülmecid'in o ullarından birinin saltanatını temin gibi irticakar bir propaganda pu idesi altında Kürtçülüktür (...) mütemadiyen ötede beride dola tıkları i itilen ve kanunen tutulamayan Kürtçü tanınmı zevat tarafından fiiliyata te vik vardır. (Bayrak, 1993, s. 275)

Fethi Bey hükümetinin ve muhalefetinin bu ayaklanmaları yerel çapta görmesi ve çok önemsememesi devrimin önderi Mustafa Kemal'in tepkisini çeker. Mustafa Kemal, Musul meselesiyle ba layan ngiliz destekli Kürt milliyetçili inin ülke içine de sirayet etti ini görüyor ve bunun devrimin de sonunu getirebilece i endi esini ta ıyordu. Bu fikre smet nönü ve arkada ları da katılıyordu. Sert ve radikal tedbirlere ihtiyaç oldu unu söylemekteydiler. Sonuçta Fethi Bey istifasını verir, Mustafa Kemal'in onayıyla smet nönü hükümeti kurulur (Baybars, 1975, s. 305).

Kürt sorununun sert tartı malarla ele alındı ı bir toplantının nihayetinde Fethi Bey, Recep Beyi (Peker) u kısa beyanatıyla susturdu: “Yazık ki; idaresizli iyle Kürdistan meselesini çıkaran bir insan, burada beni tenkit ediyor. Aldı ımız tedbirler kâfidir. Lüzumsuz iddetlerle ben elimi kana boyamam.” Bunun Kar ılı nda toplantıya ça rılan Mustafa Kemal'in yanıtı, “Milletin elinden tutmaya lüzum vardır. nkılabı ba layan tamamlayacaktır” oluyordu (Cebesoy, 1969, ss. 144-145).

4 Mart 1925'te smet Pa a CHP Meclis grubuna kabine arkada larını açıklar ve içi leri programı olarak iki maddelik teklifi sunar. Bu teklifin birincisi; sıkıyönetim ilan olunan bölgelerde, stiklal Mahkemelerinin kurulması olacaktır. Ayrıca Ankara'da da bir stiklal Mahkemesinin kurulması da bu madde içindedir. syan bölgelerinde alınan idam kararları hemen uygulanacaktır. kincisi, isyana dönük ve her türlü muhalefeti içeren basın yayın organları yasaklanabilecektir. Devrim kadroları, devrimi korumak için sert tedbirler alınmasından yanaydılar ve öyle de yaptılar. Devrim yasaları çıkardılar (Baybars, 1975, s. 305).

Do u isyanı çıktı ı zaman, kanunun vilayetine muarız olanlar, yalnız Do u'ya gönderilen stiklal Mahkemesine de il, Ankara'da hiç mühim bir i i olmayan stiklal Mahkemesine de idam cezasının infazı salahiyetini vermi lerdir (Cebesoy, 1969, s. 81).

smet Pa a (nönü), Sivas Mebusu Halis Turgut'un sualine 7Nisan 1925 günü Meclis kürsüsünde cevaben yaptı ı konu mada, ayaklanma hakkın da bilgi verirken asıl önlemlerin ayaklanmadan sonra alınca ını özellikle tekrar söz alarak vurgulamaktaydı.

Ba vekil smet Pa a, yanlı bir nokta-i nazara mahal vermemek için bir noktayı arz etmek için tekrar söz istedi ve öyle konu tu:

(...) Bundan sonra asilerin herhangi bir ümide kapılmalarına mahal kalmayacak sarıh bir vaziyet kar ısında bulundu umuz do rudur. Ancak harekât bitmemi tir. Devam ediyor, harekât kati safhasını bitirece iz, ondan sonra tedabir-i idareyi ve ıslahiye arz edece iz. Meclis-i âlice bitmi ve artık bir vaziyet kalmamı gibi benim ifade etmedi im bir manaya anla ılmamak için arz-ı maksada mecbur oldum. (Bayrak, 1993, s. 290)

smet Pa a'nın Meclis bu konu masından bir hafta kadar sonra Ordu kar ısında yenilgiler alıp tutunamayan eyh Said, Varto'nun güneyindeki Çarburh Köprüsü civarında askerler tarafından çevrilir ve derdest edilir. stiklal Mahkemeleri, görev süreleri sona erene kadar toplam 7.440 ki i tutuklanır ve 660 ki i idam edilir (Olson, 1992, s. 186).

smet Pa a 9 Kasım 1925'te Meclis'te verdi i beyanatta ezcümle unları söylemi ti: “Yeniden iktidara geldi imiz zaman, devletin kanun kuvvetinin vehim ve zaafa u radı ı görülmü tü. Her eyden evvel Cumhuriyet'in kuvvetini göstermek lazımdı. stiklal Mahkemelerinin faaliyetleri bilhassa hayırlı ve feyizli olmu tur” (Cebesoy, 1969, s. 181).

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 1924-28 döneminde girmi oldu u 19 önemli hadiseden 17'si do rudan Kürt isyanlarına ve milliyetçili ine kar ıydı veya bunları bastırmaya yönelikti (Olson, 1992, s. 188). Oysa Kurtulu Sava ı ve Birinci Meclis döneminde (1919-1921 sonu) Anadolu topraklarında Milli Kurtulu a kar ı bir nedenle çıkan 23 isyanın sadece 3'ü Kürtler tarafından gerçekleştirilmi ti. Di er isyanlar Anadolu'nun iç ve di er bölgelerinde Türkler tarafından çıkarılmı tı (Kiri çi ve Winrow, 2002, s. 84).

1919-1928 yılları arasında ki yakla ık on yılda Birinci Dünya Sava ı'nın yenik ülkelerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin i gal altındaki topraklarından çıkmı olan kurtulu hareketi 42 iç isyanla kar ıla mı ve sürekli Cumhuriyet'i korumak zorunlulu unu hissetmi ldi.

Konjonktür, uluslararası dengeler, bölünme kaygısı ile birlikte de erlendirildi inde, bu yakla ımın nedenleri konusunda ipuçları olabilir. Zira erken Cumhuriyet döneminde yeni kurulan devletin varlık-yokluk mücadelesi beraberinde birçok gel-gitleri beraberinde getirmi tir. Yüzyıllardan bu yana devam eden çok dilli,

çok uluslu, çok kültürlü Osmanlı bakiyesi ve geleneksel yapı ile Fransız Devrimi'nden sonra geli en milliyetçilik akımlarının etkisi altında sıkı an yeni devlet elitleri (yöneticileri), Osmanlı'nın yıkılı na ahit olmanın verdi i korku, endi e ve algılarla üniter bir yapıyı benimsemi tir. Bu nedenle, ülke sınırları içinde kalan çe itli etnik unsurlara kar ı bazı siyasi tutumları dönemin ko ulları ve psikolojisinden ba ımsız dü ünmemek gerekir. Bu psikolojiyi yansıtan en iyi örneklerden biri Türkiye'ye gelmek isteyen Gagavuzların, Türkçe konu malarına ra men, Hıristiyan oldukları için kabul edilmemeleridir (Altun, 2013, s. 57).

CHP'nin ve devletin kurucu kadronun bu ku kucu psikolojisi, Kürtlere yakla ımın da temel paradigmasını olu turuyordu. Kürt meselesinin varlı ımın farkında olan ve Kurtulu Sava ı'na önderlik eden kadronun asker ve sivil bürokrasi kesimleri meseleyi çözmek için niyet beyan etmekten öteye geçemiyordu.

10 A ustos 1920 tarihli BMM oturumunda Mustafa Kemal, uzun konu masında Do u Cephesi'nin durumunun de erlendirmesini yaparken bu kaygılarını daha o günden öyle açıklıyordu:

Vakıa bize milliyetperver derler. Fakat biz öyle milliyetperverleriz ki, bizimle i birli i eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milletlerinin gereklerini tanırız. Bir bizim milliyetçili imiz her halde bencilce ve gururluca milliyetçilik de ildir ve özellikle biz Müslüman oldu umuz için, Müslümanlık yönünden bizim ümmetçili imiz vardır ki, milliyetçili in çizmi oldu u sınırlı bir çemberi sonsuz alana dönü türür (...). Memleket ve milletimizi kurtarabilmek için, memleketin ahengini, intizamını sürdürmek gerekir. Her tarafta çe itli kafaların, beyinlerin, vücutların te ebbüsü, memleketin içinde çe itli akımlar, çe itli durumlar do urabilir. Hâlbuki efendiler; biz her yönden, dı tan ve dı ın etkisiyle içten sonsuz saldırılar, hücumların etkisi altındayız. Bu durum içinde bizim için esas, sessizce birli i muhafaza etmektir. (leri, 2014, s. 184)

Aynı ekilde tam bir ay sonra 10 Eylül 1920'de Beyazıt'taki, II. Tümen Komutanı, aynı zamanda Van Vali Vekili Cavit Bey'in Do u Cephesi komutanlı ına yazdı ı ifreli telgrafta devlet erkânının Do u'ya bakı ı açısından önemlidir:

Anadolu'nun birçok yerlerinde ve özellikle Do u bölgesinde halk bunca yıldır hükümeti kendisinden ayrı ve yabancı tanı mı ve bilmi tir. Hükümetin i ini, kendi öz i i de il imi , kendi esas vatanına ait bir sorun de il imi gibi görüyor. Bu yüzden her ey bozuk gidiyor. Her i te zor ve baskı gerekiyor ve her bir kusur ve noksan hükümet ve hükümet memurlarına yükleniyor. Özellikle bazı kötü ve alçak ki iler dahi ortaya çıkınca i isyan derecesine bile geçiyor. Bu ayrılık ve yabancılık ve haksız suçlama hislerini yok etmek için (...) ortakla a ve karde çe buldukları ve memur oldukları bölgenin çıkarları ve ırk ve alı kanlıklarına göre ura usulüyle idare i lerini yürütebilmeleri ve maliye, adliye ve kolluk i lerinin de i bu karma ık ve yumu ak ekilde basitle tirilmesini en kısa ve en olumlu yol olarak kesin kanaatle söylüyorum. Ve bu sayede Kürtlük vesaire gibi ayrılık e ilimlerine de son verilece ini ümit ediyorum. (leri, 2014, s. 188)

Yıkılırken, kurulurken ve artık büyürken de buna göre yönetimler biçimlenecekti. Bu nedenle örfi idareler 100 yılı a kın bir süredir ülkenin yönetiminin vazgeçilmez bir parçası haline gelmişti. Nitekim Kemalizmin temsilcisi CHP de bu döngüyü kıramadı. Oysa CHP, bu döngüyü bütün ola anüstü ko ullara ra men Cumhuriyet'in devrimci ate i sönmeden kırabilirdi. Özellikle devrimci kadro devlet eliyle 'yukarıdan a a 1 devrimcili'⁵ yerine toplumla daha güçlü ba lar kurmaya yönlenebilseydi...

Takriri Sükûn Yasası'yla ba layan parti içi sert tartışmalar Kürt meselesinde partinin ve devletin tutacağı de i mez yönleri ortaya çıkarıyordu. eyh Sait syanının kararlılıkla bastırılması, ardından gelecek isyanlara karşı verilecek tepkinin daha sert olacağını göstergesidir. Devrim, bu önlemleri yeterince sertlikle uygulamayan Fethi Okyar hükümeti gibi hükümetleri de i tirmekte tereddüt etmeyecektir. Yerine gelen smet nönü hükümeti de gelecekteki güvenlik a ırlıklı Kürt meselesi konseptinin öncülü ve tarihsel arka planının hazırlayıcısı olacaktır.

Cumhuriyet'in ilanından iki yıl sonra çıkan eyh Sait isyanı, devletin Kürt politikasının temel adımlarında ark Islahat Planı'nın da hazırlanmasına yol açacaktır. Bu yöndeki ilk rapor, Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın 14 Eylül 1925 tarihinde smet nönü'ye sundu u rapordur ve bu da ark Islahat Planı'nda oldu u gibi yer alacaktır. Ku kusuz raporlar toplumsal mühendislik ba lamında önem ta ır. Cumhuriyet Türkiye'sinin karşıla tığı en engembeli sorun o günlerde Vilayat-ı arkiyye diye tanımlanan ve ula ılması zor yöreleri henüz in a sürecindeki ulus-devletle bütünle tirmek çabası olacaktır (Toprak, 2010, s. 10).

Abdülhalik Renda ve Dâhiliye Vekili Cemil Ubaydın, Do u Anadolu Bölge'sini dolaarak bir takım incelemelerde bulunur ve kaleme aldıkları de erlendirmeleri hükümete sunarlar. Her iki devlet adamının raporları da, devlet tarafından büyük ölçüde kabul görür. Bu raporlar böylece büyü ölçüde devletin Do u siyasetinin omurgasını olu turur (Yayman, 2011, s. 73).

---

⁵ Askeri ya da sivil bürokratların modernleşmeyi devlet aygıtını kullanarak yönetti i süreci anlatmak üzere kullanılan 'yukarıdan a a 1 devrimcilik' kavramsalla tırması, her ne kadar bu kavramsalla tırma ilk yapıldı ında böyle bir içeri e sahip olmasa da, Türkiye'deki bazı reformların halka yabancı oldu u iddiasına atıfla ve 'yukarıdan a a 1' ya da 'tepeden inme' ifadesiyle, Türk devrimini olumsuzlamak amacıyla kullanılır (Konuralp, 2016, 89).

Renda raporunda, Kürtlerin bölgede nüfus olarak a ırlıklı oldu unu belirterek, gerçekte en isyanların din ve irtica perdesi altında da olsa gerçekte tamamen Kürtçü, milliyetçi bir hareket oldu una i aret ederek önlemlerin buna göre alınması gerekti ine dikkat çeker. Renda, raporunda yapılması gerekenleri ayrıntılı bir ekilde ortaya koyar. Renda, 14 Eylül 1925 tarihli raporunda öyle der:

Tetkikatıma evvelemerde Kürtlerin nerelerde ne miktar sakin olduklarını, bu mıntıkalarda sakin olan ahalinin ne lisan kullandı nı, resmi kayıtlarımıza istinaden tespit suretiyle ba lamakta ve isyan bölgesinde ya ayan bir milyon üç yüz altmı bin ki i bulunmaktadır. Bunun 993 binini Kürtler te kil eder. Fırat'ın arkında bulunan Kürtler, iktisaden ve lisanen tamamen hâkim mevkedirler. syan, din ve irtica perdesi altında milli bir harekettir. Bedirhanilerin isyanları, muayyen bir mıntıkaya inhisar etmi milli bir fikre istinat etmedi i için büyük Kürdistan'a amil olamamı tır. 330 isyanı din perdesi altında milli bir isyan oldu u gibi bu sefer ki isyan da yine din ve irtica perdesi altında tamamen milli bir isyandır. En ziyade ayan-ı ehemmiyet gördü üm, Kürtlerde fikri milliyetin günden güne ço alması ve atide tamamen milli bir isyan zuhur etmesi meselesidir. tıraf etmek lazımdır ki, Fırat'ın arkındaki bütün menzil hatlarımızı bu günkü günde Kürt köyleri ile doludur. Ermeni köylerine akın ederek birer suretle yerle meye ba layan Kürtler, imdiden, tedabir-i lazıme ittihaz edilmezse bitin menzil hatlarımızı tamamen elde etmeye muvaffak olacaklardır. Kürtler Ankara'ya kadar yayıldıkları cihetle i yalnız Fırat'ın arkını –ki pek ziyade mühim bir keyfiyettir –kaybetmekle kalmayacak Fırat'ın garbında da Malatya gibi birçok yerler de tehlikeye girecektir. Elimizde kalan Türkiye arazisinde iki milletin aynı ırktan ve salahiyetle hâkim bulunması imkânını katiyen görmüyorum. Binaenaleyh bütün memlekette Türk nüfuz ve nüfusunu hâkim kılma ı farz ve zaruri görüyorum. Bu husus için evvela vilayetlerde serian ittihazını muvafık gördü üm tedbiri birer birer arz ediyorum.

Renda'nın bu konuda önerdi i önlemler ise öyledir:

- 1- En mühim menzil hatları üzeri üzerindeki köylere Türk yerle tirmek ve yeniden Türk köyleri tesis etmek,
- 2- Türk olup Kürtlü e ma lup olmaya ba layan vilayet ve kaza merkezlerinde maarife ehemmiyet vererek vesait-i adide ile Türklere Türklüklerini iyi tanıtmak, Türkçeyi hakim kılmak,
- 3-Kürt mıntıkası içinde Arapça konu an ve erkekleri Kürtçe bilen Siirt, Mardin, Midyat, Savur gibi mahallerde mekteplere ve hasetsen kız mekteplerine çok ehemmiyet vermek ve kızların mektebe ra bet etmesini suret-i adide ile temin eylemek,
- 4- ki kazası, merkezi vilayeti ve Ovacık kazasının merkezi ile civarı Türk olan ve ta ıdıkları a ıret isimlerinden neslen ahalisi Türk oldu u anla ılan Dersim vilayetinde leyli iptidailere ehemmiyet vermek ve Türkçeyi süratle tamim etmek,
- 5- Fırat'ın garbindeki vilayetlerimizin bir kısmında da ınık bir surette yerle mi olan Kürtleri Türk yapmak,
- 6- ark imendiferlerimizin Erzincan'a ve Elaziz tarik ile Mu ve Van Gölü sahiline veya Diyarbakır'a mümkün oldu u kadar az zamanlarda varmasını temine çalı mak.
- 7- On sene müddetle oralarda idare-i örfiyeyi idame, umur-u cezaiyeyi divan-ı harb-i örfilerle tevdi ve mahakim-i adliyeyi hukukiye ye hasretmek,
- 8- Tagallüp ve teferrüt daiyesinde bulunanları isyana te vik ve idare etmi olanlarla bunların akraba ve taalukatını idare-i örfiye mıntıkası haricine nakletmek,
- 9-A ıret hayatını kaldırmak için evvelemerde hükümeti kavi yapmak,
- 10- Hükümet binaları ile jandarma karakollarını iane ile bir an evvel in a etmek,
- 11- Araziyi tahrir eylemek,

- 12-Nüfusu tahrir eylemek,
- 13- Masarif-i isyan iyei isyana i tirak edenlere tahmil etmek,
- 14- Silah derç edilmekle beraber silah ta inmasını da men etmek ve ancak vesika ile silah ta inmasına müsaade etmek,
- 15- Oralari için bütün memurlara amil olmak üzere hizmet-i mecbur iyei tesis etmek,gidecek memurlara az bir mükâfat ve tazminat vermek,
- 16- Jandarmayı keyfiyetten ıslah etmek ve behemehâl meslek haline koymak,
- 17- Küçülmü olan vilayetleri büyötmek, mıntıkanın amir-i mülkisi aynı zamanda idare-i örfiye reis ve amiri olan ordu müfetti i nezdinde idari. Adli ve mali mü avir vermek,
- 18- Haklarında celp ve izhar sadır olan adamlardan isyana i tirak etmeyenler için af ve ya tecil.

Aynı ay içinde 18-22 Eylül 1925'te kurulan ark Islahat Encümeni'ne sunulan Dahiliye Vekili Cemil Beyin (Ubaydın) raporu da benzer önerileri getiriyordu. Ubaydın bir adım daha ileri giderek bir sömürge yönetiminin orada kurulması gerekti ini önerir:

arkta vasi salahiyet ve bütçeye malik idare-i bir Müfetti -i Umumilik te kili 'vali-i umumilik tesisi ve müstemleke tarı idaresinin aynen arkta tatbiki' -istiklal heyetinin mütalaası - minküllil vücuhmucib-i faide görölmekte ise de halen bu te kilatın vücudu zaman ve paraya mütevakkıf oldu undan bunun husulüne kadar Ordu Müfetti li i karargâhında idare-i asayi ve istihbarat ubeleri te kili ile ark intizam-ı içtimaiye sinin müfetti lik murakabe ve idaresi tahtında cereyanı münasip mütalaa edilmi tir.

Ba vekil, ark Islahat Encümeni kurulmasında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Pa a, Dâhiliye Vekili Cemil, Adliye Vekili Mahmut Esat ve Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik beyleri görevlendirmi tir. 8 Eylül'de Encümen'in hazırladı ı ark Islahat Planı, Türkiye Reis-i Cumhuri Gazi Mustafa Kemal tarafından imzalanarak 'gayet mahrem' kararname haline getirilmi tir. Ara tırmacı yazar Mehmet Bayrak, iki raporu da içinde birle tiren ark Islahat Planı'nı Türkçe sadele tirilmi üst ba lıklarla açıklarak yayımlamı tir:

Plan Uygulanıncaya Kadar Askeri Yönetim; Türkiye 5 Umumi Müfetti lik Mıntkasına Tefrik Edilmi tir; Sürekli Sıkıyönetim ve Mahkemelerin Türkle tirilmesi; syan dı ı adli cezalara tecil; Ermenilerden Bo alan Alana Türkler Yerle tirilecek; Laz, Gürcü ve benzerleri de Kürdistan'a Yerle tirilecek; Yerle im masraflarını Devlet Kar ılayacak; Kürtler gal Ettikleri Topraklardan Çıkarılarak Eski Yerlerine veya Batıya Aktarılacaklar; Arazi Yazımı; Nüfus Yazımı; syancılara Vergi; Tehlikeli Bulunan Ailelerin Batıya skânı; Kürdistan'a Mefkûreli ve Muktedir Memur Tayini; kinci Dereceli Memurluklara bile Kürtler Atanmamalı; Memura Zamlı Ücret; Mecburi Hizmet; Silahların Yasaklanması; Kürtçe Konu anların Cezalandırılması; E itim Yoluyla Eritme; Dersimlilerin Batıya Nakli; Fırat'ın Batısında Oturanlara Kürtçe Konu ma Yasa ı; Resmi Yapıların Süratle n ası; Yol Yapımı; Demiryolu Yapımı; Karakolların Yeri ve Donanımı; stihbarat; Zırhlı Araç; Kolluk Kuvvetlerinin Görev Bölümü; Ecnebilerin Bölgeye Giri ninin Yasaklanması; Asker Alımı; Devletle Halk Arasında Aracının Kaldırılması; Vilayet Taksimatının Tadil ve Islahı. (Bayrak, 1993, ss. 482-489)

Ulus in ası sürecinde kültürel birli i sa lamayı amaçladı ı açık olan bu planın di er önemli hedefi, Do u bölgesinin henüz ortaya çıkmamı ulusal pazarla veya ekonomiyle bütünle mesini sa lamaktır.

zleyen süreçte, 4 Mart'ta Takriri Sükûn Kanunu çıkarılır; stiklal Mahkemeleri yeniden i letilir ve 14 ile yayımlı olan isyanla silahlı mücadeleye giri ilir. Hareket kısa zamanda bastırılır ve birinci derecedeki sorumluları yakalanarak idam edilir. 3 Haziran1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılır ve yöneticileri geçici olarak tutuklanır (Bila, 1999, s. 53).

Takriri Sükûn Kanunu ve stiklal Mahkemelerinin gölgesinde isyan bastırıldıktan sonra, ola anüstü durum sürdürülür. Kanunun süresi iki yıl daha uzatılır ve bu kanunun yaptırım gücü altında, e itimin birle tirilmesi, apka giyilmesi, tekke, zaviye, türbe, eyhlik, dervi lik, müritlik vs. yasaklanması, harf, dil, kılık kıyafet ve benzeri devrimler gerçekleştirilir. Devletin, hukukun, e itimin ve kültürün laikle tirilmesi sürecinde yeni adımlardır bunlar. Bu nitelikleriyle, Takriri Sükûn Kanunu, bir anlamda, 1919'da ba layan Kurtulu Sava ı'nın sonu olmaktadır. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF), ülkenin tek hâkimidir artık. CHF, kar ı güçler ittifakını da ıtım bir iktidardır. Ama CHF'yi güç günler beklemektedir (Bila, 1999, s. 54).

1925 yılında eyh Sait'le ba layan isyan dalgası 1938 Dersim Harekatına kadar devam eder. Kürt isyanları, Cumhuriyet'e kar ı bir tehdit olarak algılanır ve sert tedbirler alınarak kar ılanır. Bu sert tedbirlerin alınması, bölgedeki ho nutsuzlu un artmasına; ho nutsuzlu un artması ise yeni isyanların ortaya çıkmasına neden olur. Bu dönemde mesele do rudan askere havale edilirken, yapılan yasal düzenlemeler bu sürecin hukuki aya ını olu turur (Yayman, 2011, s. 40).

Garo Sasuni'nin 1929-1931 yıllarında yayımlanan anısal eserinde eyh Sait ve di er ayaklanmacı liderlerin son sözleri, Kürt meselesinin bu isyanların ardından gelecek nesillere nasıl aktarıldı ı hakkında ipucu vermektedir:

eyh Said: Dünya ya antımın sonu geldi. Ulusum için kurban edildi imden dolayı pi manlık duymuyorum. Yeter ki torunlarımız bizi dü manlarımız önünde mahcup bırakmasınlar.

Hımslı Halid Cibri Bey: Kar ımızda yalnız de ilim. Arkamda ran, Mezopotamya ve Türkiye'de muazzam bir Kürt ulusu bulunmaktadır. Bugün beni asıyorsunuz, fakat hiç üphemiz yoktur ki yarın torunlarımızda sizleri yok edecektir.

eyh Abdülkadir (Senatör): Zaten sizler yakma ve harab etme konusunda büyük bir öhrete sahipsiniz. Burasını da Kerbela'ya çevirdiniz. unu biliniz ki deh et ve insafsızca sömürü ile an ve eref kazanılmaz. Yok olsun Türkler!

Yusuf Ziya Bey (Bitlis Milletvekili): Bize mevki ve rütbe bah etmek suretiyle bizi aldatabilirsiniz endi esi içindeydim. ükür Allah'a ki bizi mermi ve ipe kar ılıyorsunuz. Verdi iniz ders sayesinde torunlarımız öcümüzü alacaklardır. (Bayrak, 1993, s. 394)

syan edenlerin intikam ça rılı bu son sözleri Kürt meselesinin iddete evirilmesinin ve gelecekte on binlerce Türkiye Cumhuriyeti yurtta mın bu iddet çemberinde can vermesinin de yolunu açacaktı. Feodal eyh, a ıret reisi ve a aların ba mını çekti i bu ayaklanmalar, Cumhuriyet'in kurucularının da sertlik yanlısı önlemler uygulamasına neden olacaktır.

1925 ile 1938 yılları arasından irili ufaklı 15 kalkı ma ya da devletin tedip harekât gerçekle ti. Do u ve Güneydo u bu yıllarda askeri harekâtın eksik olmadığı, sürgünlerin, ölümlerin bitmedi i bir dönemi ya ayacaktır. Genelkurmay kitaplı nda bu kalkı ma ya da tedip harekâtları a a ıda ki ekilde sıralanmaktadır:

1925 Raçkotan ve Raman TedipHarekâtı; Sason Ayaklanmaları, 1923-1937; A rı Ayaklanması,1926; Koçu a ı Ayaklanması, 1926; Mutki Ayaklanması, 1927; kinci A rı Harekatı, 1927; Bicar Tenkil Harekatı, 1927; Asi Resul Ayaklanması, 1929; Tendürük Harekatı, 1929; Savur Tenkil Harekatı, 1930; Zeylan Ayaklanması, 1930; Oramar Ayaklanması, 1930; Üçüncü A rı Harekatı, 1930; Pülümür Harekatı, 1930; Dersim Ayaklanması, 1937-1938. (Bayrak, 1993, s. 500)⁶

Bölgede devlet yanlısı olmayan ve her an 'isyan çıkarabilecek' a ıretler veya o bölgede ya ayanlar üzerine 'tedip' (yola getirme) harekâtı yapılır. Ancak bu tür hareketlenmeler kar ılıklı bir geli me izler. Devlet bir yandan 'tedip ve tenkil' hareketleri düzenlerken, Kürtler de fırsatını yakaladıkları anlarda ba kaldırırlar (Gökta , 1991, s. 83).

Özellikle A rı isyanlarının örgütlenmesinde ve finansında Ermeni Ta nak Partisi ile yapılan ittifak beraberinde ve yurt dı ında, Lübnan'da kurulan Hoybun Cemiyeti'nin çalı maları genç devletin paradigmasını olu turmada 'Ermeni-Kürt i birli i' argümanını beraberinde getirecektir.

Cumhuriyet'in kurulu undan sonra yurt dı ına kaçmı olan Kürt ulusal hareketinin üyeleri, Hoybun (*Xoybun* – Ba ımsızlık) adında bir cemiyet kurmak için 1927 yılında Beyrut yakınlarında bir araya gelir. Hoybun Cemiyeti, Dünya Sava ı'nın

⁶ Bayrak, bu listeyi u kitaptan alıntılama ır: Genelkurmay Harp Tarihi Ba kanlı ı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar Kitabı (1924-1938)*.

sonuna do ru araları bozulan stanbullu çe itli Kürt cemiyetlerinin üyelerini bir araya getiriyordu. Hoybun, Ermeni milliyetçi örgütü Ta naksütyun (Federasyoncular) ile yakın ili kilere sahipti ve onların yardımıyla Kürt meselesini Milletler Cemiyeti'ne ta imak istiyordu (Strohmeier ve Heckmann, 2014, s. 68). Cumhuriyet hükümeti ise bölgedeki geli meleri yakından izlemekte ve raporlarla kayda geçmekteydi. Hoybun, 1930 yılında A rı'da gerçekleşen isyanın sorumlusuydu. hsan Nuri liderli indeki ayaklanmanın hedefi, A rı civarının 'kurtarılması' ve orada da bir Kürt hükümetinin kurulmasıydı. Hoybun'un görevi isyanın propagandasını yapmak ve Türk hükümetini sanık sandalyesine oturtmaktı. syan ba arısız olur. Bu dönemde eyh Said isyanından sonra uygulanan zorunlu yer de i tirmeler, Kürtler ile Türk ordusu arasında sık sık yerel müsademelerin ya anmasına neden olur (Strohmeier ve Heckmann, 2014, s. 68).

eyh Said syanı öncesi ve sonrasında, genç devletin Do u sorununa ve Kürt milliyetçili ine önem ve hassasiyetle yakla masını getirir. Açıkça görülmekteydi ki, sorun sadece ulusal sınırlar içinde yerel bir durum de ildir. Özellikle Cumhuriyet'in kurulu ilanıyla beraber ba ta ngiltere olmak üzere sömürgeci ülkeler, Kemalistlerin üzerine Kürt isyanlarıyla gitme kararlılı ındır.

Cumhuriyet'in siyasi iradesi de bu durumu bir varlık yokluk meselesi olarak ele alır ve hızla bir takım düzenlemeler yapar. Bunlardan biri de bölgede 1927 tarihinde çıkarılan 'Umum Müfetti lik Te kiline Dair Kanunla' olu turulan, oldukça geni ve büyük yetkili umum müfetti liklerdir. Mustafa Kemal, ttihat ve Terakki döneminde de dü ünülen bu müfetti liklere önem vermekte ve bizzat ilgilenmekteydi. Umum Müfetti liklerin bu dönemdeki raporlarında Kürt meselesinin hayati derecede önemle ele alındı ı görülmektedir. Bu raporlar ' ark Islahat Planı'nın temelinde ve onu tamamlayıcı nitelikte olu ur. Devletin ve CHP'nin, ark Meselesi'ne bakı ı bu yıllarda olu umunu tamamlıyordu. Örne in, Ye iltuna'nın (2012, ss. 204-211) aktardı ı Birinci Umumi Müfetti Abidin Özmen'in raporunda öyle denilmektedir:

16 Do u vilayetinde 1927 nüfus sayımı istatistiklerimizin gösterdi ine göre bir milyona yakın Kürt vardır. Bu Kürtler tamamen asimile edilerek cennet kadar güzel olan oturdukları ülke, Türk vatanının ayrılmaz bir parçası haline mi getirilecektir, yoksa herhangi bir aksülamelden (tepkiden) do acak ufak tefek vakaya bile meydan vermemek üzere hükümet kuvvetlerinin kontrolü altında birçok senelerden beri sürünüp gelmekte olan halin devamını kabul etmek tarafına mı gidilecektir? Bu halde ileri gelenlere hürmet gösterip, bah i vererek bugün için nisbi sükun tesis etmek, yarın gelecek hadiseleri o anın müsaadesine göre halletmek. Benim dü üncem, devletin iç ve dı siyaseti müsait oldu u anda birinci ekli ihtiyar etmek tarzındadır. Ancak ileri bir milletin kültürü asimile edebilir. Yoksa bin bir ihtiyaç içinde, yırtık pırtık beyaz don ve mavi fermane ile vücudunu saklama a çalı an sıtmalı ve berbat eski izbelere yerle tirilip

yarı aç, yarı çıplak hastalıklı bir halde bulunan ve her gün bir dava ile elinden hükümetin verdi i arazi mahkeme kararı ile alınmak istenen bir göçmen; iri yarı, vah i kıyafetli olsa bile üstü ba ı sa lam, zinde bir da lı Kürde temsil (asimile) elemanı olamaz.

Birinci Umumi Müfetti Abidin Özmen, Üçüncü Umumi Müfetti Tahsin Uzer, Dördüncü Müfetti Korgeneral Abdullah Alpdoğan ve Emniyet leri Umum Müdürü ükrü Sökmensüer'in rapor ve sözlü de erlendirmelerinde en üst düzey devlet yetkililerinin Do u sorunu ve Kürtlerin konumunu çok detaylı de erlendirdikleri görülmektedir. Hemen hepsinin ortak oldukları görü leri ve önlemleri önerileri vardır. Bölgenin uzun yıllara varan birikmi sorunlarının oldu u, bu sorunların Kürtlerin üzerinde yo unla tı ı, ortak fikir olarak görülmektedir. Önlem olarak ise asimilasyon, zorunlu iskân, özel yönetim tarzı, Türkçenin ve Türklü ün a ılanması, Kürtçeye de izin verilmemesi gibi tedbirlerin alınması istenmektedir. Özmen'in raporunda, muhacir iskânı, sırf Türkçe konu mayı, yatılı mektepleri, kültür merkezleri, halkevleri ve asimilasyon öne çıkar. Özmen, bunları gerçekle tirmek için ola anüstü bir yönetimi art ko ar: "Kürtlük hakkında ne ekilde hareket edersek edelim, idaresi ba ında bulundu um bölgenin, memleketin di er tarafına hiçbir yönden benzeyi i olmadı ını, aynı kanunlarla devam etmenin bu bölgede arzu edilen huzur ve sükûnu ve temsil i ini halledemeyece ini kabul etmek zarureti vardır." Tahsin Uzer de asimilasyon ve sürgün anlamına gelen cebri olarak iskândan yanadır:

Kürtlük üzerinde cebri harekette bulunmanın tam zamanıdır. Ka ızman'da nispet % 73, A rı'da % 69'dur. Bu nispeti hafifletmek ve Türk unsurunun muvazenesini temin etmek için lazım gelen tedbirleri almak zaruridir. Temsil tedbirlerine zamanla uyalım. Yalnız hareketlere de geçelim. Bir kısmını daha Garp'a atalım. Bir kısmını mıntıkada tutalım. (Ye iltuna, 2012, ss. 214-215)

Dördüncü Umum Müfetti i Abdullah Alpdoğan ise raporunda Kürt meselesinin dört yüzyıl boyunca devam etti ini ve büyük maliyetlere mal oldu unu anlatır:

313 senesinde Elaziz'de basılmış bir salnamede Elaziz civarında yapılmı te kilat ve ıslahata dair malumat vardır. Bu malumata göre 400 seneden beri 4'üncü Müfetti lik mıntıkası halkının ıslah için askeri hareketler yapıldı ını görüyoruz. Yüzlerce sene evvel yapılmı askeri hareketlerden sarf-ı nazarla ya adı ımız günler zarfında yapılmı hareketlerin adedini on bir olarak tespit edebiliriz. Okudu umuz resmi eserlerin kayıtları ile bir hareket için 100 000 altın lira yani 800 000 lira istendi i sabittir. On bir hareket devlete 8 800 000 liraya mal olmu tur. Fakat matlup olan (aranılan) ıslahat yapılamamı tır. (...) Cumhuriyet hükümetinin tahsis etti i bu günkü para ise 936 yılı için 500 000 lira nakittir. 937 senesi içinde 500 000 liralık taahhüdüne girebilmektir. Yapılacak sa lık tesislerini, mektepleri ve e itimi, yol ve devlet binalarının yapımını sıraladıktan sonra; bu tertipten maksat adı geçen ovalarda Türk kültürünü merkezile tirmek ve kuvvetle tirmektir. (Ye iltuna, 2012, ss. 219-220)

9 Aralık 1936 tarihindeki Dördüncü Umumi Müfetti ler Konferansı'nın konuyla ilgili devlet görevlilerinin ve bir kısmına da Dâhiliye Vekili İsmail Hakkı Kaya'nın katılımıyla yapılan toplantıda sorun daha geniş ölçüde tartışılır:

Emniyet Genel Müdürü İsmail Hakkı Kaya: (...) Arkadaşlarımız bizim düğünümüzün politikası Kürde Kürt diye hitap etmemek, onu filan Türklerden sin diye ikaz edip, o yolda hitap etmek faydalı bir hareket olacaktır. Arkadaşlarımızda Türk renginden başka başka bir renk yoktur. Bir dil davası vardır. Bunun için de iki şey vardır. Birisi imha siyasetidir. Her hangi bir tehlike karşısında devlet kuvvetlerini döker imha eder. Bugün böyle bir dava mevzu-u bahis değildir. Ve ihtiyaçta yoktur. İkincisi belki böyle bir şey mevzu-u bahis olabilir. Devlet bugün kültürel ve iktisadi telkinlerle bunu yaparız diyor.

Üçüncü Müfettiş Tahsin Uzer: (...) Yarım asırlık bir tarihe dokunacak olursak bu Kürtlük meselesi devletin bünyesinde daima zaafı icap ettirecek hareket yapmıştır. Kürtlük bir harekete dönüşmüş oluyor. Atatürk'ün adı, bu inkılap Kürtlük mefkûresinde bir zelzele yapmıştır. Bilhassa benim mantıkamda kocaman bir ordu vardır. Bu orduyu kaldırsak, bana idare et deseler, ben bu mesuliyeti bir gün dahi üzerime almam. Arkadaşlarımızı idare, efkat tutuyor dersek yanlış oluruz. Kuvvetli idare, onun başında idare etme önü ve Atatürk'ün adıdır ki orada bizi çalıyor. Ordu oradan kalktı mı işler değişir. Kürt üç yüz bindir. Bunlar evet Türk'tür. Dersim, Ele kirt Türk'tür. Hepsi Türk olmakla beraber Kürt'tür. Atatürk inkılabının kavradığı bu emniyet-i devlet günbegün inkişaf eder. Yarın harici bir vaziyet, bir harp ve her hangi bir tehlike baş gösterince, böyle bir idare altındaki insanların memlekete faidesi mi, zararı mı oluyor; onu münakaşa etmek isterim. Yarım asırlık fiili hareket göstermiştir ki, Kürtlük bize daima fena neticeler vermiştir. Bunun en kuvvetli delili devletin başında olan büyük adamın geçende arkadaşlarımızı verdiği cevaptır. Mareşal dedi ki, vilayetlerin bazı suallerine biz cevap vermiyoruz. Vekâletlerden de bu gibi sorgulara cevap alınmıyor. Bizden geçen sualler daima erkân-ı harbiye ye varıyor. Mesela Kürtleri okutacak mıyız, ne dereceye kadar askerlik noktasından ne gibi kültür veriyoruz. Mareşal seyahatinde bu hususta sordu suallere Mareşal hiddetle geldi. Elini masaya vurdu. Ve dedi ki; 'Arkadaşlarımızdan üpheliyim. Her hangi bir muharebe zuhur ederse burada bir hatta iki kolordu bırakacağım. Bir harp oldu u zaman üçüncü orduyu alırlarsa ilk önce başlıca iradılardan biri de benim.' Bu mühim bir ifadedir. Ve Kürtlük meselesi üzerinde tevakkuf ettirecek bir önemdedir. Siz Türk'sünüz, sizden eminiz diyoruz ama bir nahiye müdürü veya kaymakam vekilini Kürt görünce endişeleniyoruz. Niçin endişelenelim memur olmayınca ilan yapıyoruz. İhtiyat haiz olmalıyız. Yarım asır zarfında buralarda dökülen kanları, bunların unuttuğunu zannetmek saf dillik olur. Bu dökülen kanları affetmemizdir. Bu intikamı ilk fırsatta almak karar ve azmindedirler. Askeri mekteplere Kürt talebe alınmıyor. Birçok işler almıyoruz. Diğer taraftan da bunlara Türk'sünüz dersek onlarda aldanmaz, biz de idare etmiyoruz. Bu büyük içtimada Kürtlük ve Türkçülük üzerinde bir program hazırlayıp bunu elimize alarak gitmeliyiz. (...) Demeliyiz ki buralar ayrı bir kanunla idareye muhtaçtır.

Dördüncü Müfettiş Korgeneral Abdullah Alpdoğan: (...) Tahsin Uzer'in izahatı ile benim izahatım arasında bazı tenakuslar vardır. (...) Atatürk'ün en yüce eseri Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'dur. Bu kanunda Türkiye'de oturanlar Türk'tür denmiştir. Kanun cephesinden bir mahzuru var mıdır? (...) İhtiyat ve cesametli devirlerimizde sesimizi çıkarmadığımız bu ırk bize zararlı gelmiştir. Eğer o zaman bu ırka sen Türk olacaksın densesen idi bu hal olmazdı. Bugün başımızda bir Kürt meselesi vardır. 'Sen Kürt'sün seni öldürecekim diye mi, yoksa sen Türk'sün, gel bana yaklaş' diyecek misiniz? Kanaatim onu Türklüğe bağlamaktır. Sen Türk'sün, işte tarih; sen Türk'sün işte sana Teşkilat-ı Esasiye Kanunu; sen Türk'sün; sana yapacağım işlerdir. Meselenin hakikatine gelince bunlar Kürt müdür, Türk müdür? (Yeşilaltın, 2012, ss. 232-246)

Bu önemli toplantıda devletin ve hükümetin Kürt meselesini detaylı bilgiyle izlediklerini göstermekteydi. Meselenin çözümü için gerekli olan temel adımlardan biri olan yoksul ve az topraklı köylüye dağınıklık üzere toprağın millileştirilmesi ve dağınıklığı konusunun tartışılmasının dahi kapatılmak istenmesi, devrimci kadrolar

içinde yeterli reformcu dinami e sahip olmayanların a ırlıkla bulundu unu gösteriyordu.

Bütün bu çalı ma ve hazırlıklardan sonra 1935'in sonunda hükümet Dersim'e kararlı bir hareket düzenlemeye niyeti oldu unu açıklar. Uygulayacak planın idari yeniden yapılanma ile askeri baskıyı birlikte içerece i söylenir. Dersim, yeni adı Tunceli olan yeni bir vilayet haline getirilecekti. Ancak askeri operasyonlar 1937 İkbaharından önce ba latılamaz. O tarihe kadar yakla ık 25.000 ki ilik bir birlik Dersim civarında konu landırılır. Dersimli en az 1.500 Kürt bu birliklerin ilerlemesine kar ı direnmeye hazırdır (McDowall, 2004, s. 288). 1930 yıllarında Erzincan Valili i yapan Ali Kemali (2013, s. 238) bu durumu devlet açısından raporunda öyle sonlandırıyor: "Cumhuriyet hükümeti, Türkün kuvvetine iman etmek istemeyen, Türk'ün rahatına ve yükselmesine mani olmak için yabancı parasıyla her türlü kötülü ü i leyen asileri bir daha bellerini do rultamayacak bir iddetle tepeledi, güzel yurdun o parçasını kirli ve murdar vücutlardan temizledi."

Dersim, Osmanlı'dan beri Alevi inancından dolayı devletle sorunlu olan ve dönem dönem ba kaldıran bir bölge idi. Devlet bu bölgeyi kendine göre sorunlu görmekte ve askeri usullerle çözümlenmekten yanaydı. Kaçınılmaz olarak devlet güçleri üstün gelir. Binlerce insan ya amını yitirir ve köyler bo altılır. Bu hareketla beraber Do u'da yakla ık 20 yıl tam bir suskunluk sa lanır (Strohmeier ve Heckmann, 2014, s. 69).

Bu bölümde, tarihsel dönemleme açısından Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Sava ı sonrası çökü ü ve ardından Kurtulu Sava ı ve Cumhuriyet'in kurulu u ele alınmı tır. ttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devleti idare ederken dayandı ı temel yakla ımların Kürtlerle ili kilere ya da Kürtlerin da ılmakta olan imparatorlu a ba lılı ını sürdürmesine etkisi ve Osmanlı'dan devralınan bu repertuarın Cumhuriyet'in kurulu ve ulus-in ası sürecinde Anadolu'da ya ayan ikinci en büyük dilsel toplulu un bu in a sürecine nasıl dahil edilmeye çalı ıldı ı; bu dahil edilme çabasına Do u'da isyanlarla verilen tepkinin devlet aklını nasıl biçimlendirdi i devlet yetkililerinin hazırladı ı Do u raporlarına de inilerek de erlendirilmi tir. Sonraki bölümde ise erken Cumhuriyet döneminde tek parti iktidarıyla Türkiye'yi yöneten CHP'nin Kürtlerle ve Kürtlerin yo un olarak ya adı ı bölgelerle ili kisi incelenecektir.

3. TEK PART YÖNETİM VE KÜRTLER

Birinci bölümde, Cumhuriyet'in kuruluşunu önceleyen Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluş evrelerinde Milli Mücadele hareketinin Kürtlerle ilişkisi incelenmiş ve Kürt isyanlarının yarattığı ilgi gereksinimi doğrultusunda hazırlanan raporlar ele alınmıştır. Bu bölümde ise spesifik olarak Milli Mücadele hareketinden doğarak bir siyasal örgüte evrilen Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi'nin ulusal kimlik ve ulusal-devletin aşısı süreçlerinde Türkçeden farklı bir dil konusunu ve Türkiye nüfusunun önemli bir bölümünü teşkil eden Kürtlere yaklaşımını irdelenecektir.

3.1. CHP'nin Kuruluşu

Kuruluşu, Mustafa Kemal tarafından Sivas Kongresi'ne kadar götürülen Halk Fırkası, ikinci Meclis'le birlikte devleti kuran parti olarak siyasetteki yerini alacak ve bundan sonra yürütülecek politikaları belirleyecektir.

Birinci Meclis'te, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bir grup mahiyetindedir. Meclis'in üzerinde birleştirici program Misak-ı Milli'ydi. Bütün üyelerin ortak amacı bu program çerçevesinde ülkenin bütünlüğünü ve milletin bağımsızlığını sağlamaktır. Ancak zamanla Meclis çalışmalarını başlangıçtaki düzen ve uyumunu kaybeder. Ortak çalışmaların sağlanmasında bir takım güçlükler belirir... Bu durum özellikle Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun kabul edilinden sonra daha belirgin bir hal alır.

Mustafa Kemal, Meclis içinde oluşan gruplaşmayı ve verimsiz çalışmayı Kurtuluş mücadelesi için riskli görür. Bu nedenle grupların birleşmesini ister. Bunu başaramayınca bizzat müdahale ederek Anadolu Müdafaa-i Hukuk grubunu kurar (Gencer-Özel, 2016, s. 217). Bu süreci şöyle anlatır Mustafa Kemal:

Hatırıma gelen şey bu ufak parçaları birleştirmek ve bir grup haline koymak oldu. Ona teşebbüs ettim. Bunlarla evvela münferiden (tek-tek), sonra da müçtemian (toplucu) görüşerek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu diye bir grup yaptık. Bu gruba program olmak üzere esaslı iki şey gösterdik. Misakı Milli... Teşkilatı Esasiye... (Arar, 1997, s. 47)

Daha teferruatlı bir program ise bu teşkilatın fırka manasını tazammun etmesi mahzuru vardı. O zaman için fırka teşkiline müsait bulunmak muvafık değildi. (Arar, 1997, s. 49)

Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk (ARMH) grubu 10 Mayıs 1921'de Mustafa Kemal Pa a grup ba kanlı nda kuruldu. Mustafa Kemal Pa a ve arkadaş ları birinci grup adını alırken, di er grup ikinci grup oldu (Gencer-Özel, 2016, s. 218).

ARMH grubunun kurulmasının üzerinden geçen dört buçuk ay içinde zafer kazanılmı , saltanat kaldırılmı tır. Mustafa Kemal grubun partiye dönü mesi zamanı geldi ini dü ünerek aydınları parti programı için harekete geçmeye ça ırır. Aydınların vergi adaletsizli i, kalkınma önlemleri, do al kaynaklardan yararlanma, mülkiyet güvenli i, bayındırlık, askerlik süresi gibi pek çok konuda fikir üretmelerini ister (Tunçay, 2015, s. 49).

Sakarya Sava ı zaferi, Rusya ile imzalanan Kars Antla ması, Fransa ile imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Antla ması, Mustafa Kemal'in önderli inde gerçekleş mi , Müdafai Hukuk grubunun gücü artmı tır. Bir yıl sonra ise Anadolu'nun kontrolünü ele geçiren Türk ordusu, dü manı yurttan hemen hemen tamamen çıkarmı tır.

11 Ekim 1922'de tilaf devletleri ile Mudanya Mütarekesi imzalandı. Sonrasında Ankara Hükümetinin Lozan'a ça rılması üzerine ikinci grubun engelleyici tavrını da göz önüne alarak, Mustafa Kemal grubunun bir parti haline dönü mesi gerekti ini ortaya koyar.

Bu dü ünceler içindeki Mustafa Kemal, Lozan görüşmelerinin devam etti i sırada 6 Aralık 1922 tarihli *Yenigün*, *Hâkimiyeti Milliye* ve *Ö üt* gazetelerine verdi i demeçte kurmak istedi i parti hakkında görüşlerini açıkladı (Gülcan, 2001, ss. 56-57).

öyle diyordu Mustafa Kemal:

Geçekte vatanımıza ve ba ımsızlı mıza göz dikenlere yalnız askerlikçe galip gelmek yeterli de ildir. Memleketimiz hakkında istila emelleri besleyecek olanların her türlü ümitlerini besleyecek olanların her türlü ümitlerini kıracak ekilde siyasette, idarede, ekonomide kuvvetli olmak gereklidir. Hiç üphe yok ki, ziraat ve ticaretimizin geri olması memleketimizin çok büyük kısmının harap ve halkımızın fakir bulunması, nakil vasıtalarının çok az olu u, milli e itimin herkese ve her yerde yeti meyi i, sosyal hayatımızın en büyük dü manı olan cehalet gibi sebepler memleketimizi fakir ve zayıf dü ürmekten geri kalmamı ve kalmayacaktır.

(...) Zayıflı ımızın nedenlerini ortadan kaldırmak için bundan böyle hiçbir fırsatı ve vakti kaybetmeden çalı maya mecburuz. Ancak bu çalı ma, yıllarca takip ve tatbik edilecek bir programa dayanmazsa, yazık olur gider.

Bu milli maksat ve görüşleri göz önünde bulundurarak, milletin her sınıf halkından, hatta slam dünyasının en uzak kö elerinden bana ebedi olarak iftihar duyaca ım ekilde gösterilen teveccüh ve itimada layık olabilmek için en mütevazı bir millet ferdi sıfatıyla hayatımın sonuna kadar vatanın hayrına vakf eylemek emeliyle, barı tan sonra halkçılık esasına dayanan ve Halk Fırkası adıyla siyasi bir fırka kurmak niyetindeyim.

Bu konuda görüş bildirecek ki ilere imdiden te ekkür ederim. Ulusal kurtulu sava ında oldu u gibi ulusal refahımızı sa layacak bu çalı ma devresinde de milletimizin yardımını ve bütün aydınların ve vatanseverlerin bu i e ortak olacaklarını ümit ederim. (Atatürk, 1997, ss. 51-52)

1923 Ocak ayında zmit'te yaptı ı özel basın toplantısında, Mustafa Kemal, yine Halk Fırkası'nı kurma tasarımıyla söz etmi ve olumlu bir çalı ma programı yapma zorunlulu unu vurgular. Özetle, u görüşleri dile getiriyordu:

'Ben Halk Fırkası namı altında bir fırka tesis edece im' dedi im zaman zan olunmu idi ki milletin sunufu mühtelifesinden (çe itli sınıflarından) bir veya iki sınıfın menafini yahut refahını temin etmeye matuf bir gaye takip edece imden sunufu sairenin menafini dü ünmeyece im. Böyle bir ey yoktur. Fırkanın programı bütün milletin refah ve saadetini temine matuf olacaktır. (Arar, 1997, s. 64)

Mesele programdandır. sim tebdili (de i ikli i) ile kimseyi aldatamayız. Ortaya koyaca ımız ey müspet millet programı olmalıdır. (Arar, 1997, s. 65)

Bu program üzerinde fırka te ekkül edecektir. Fırkanın bütün memleket ve millet içinde istinatgâhı olabilecek te kilata malik olmalıyız. Milleti te kilatsız ve hedefsiz bırakamayız. Bırakırsak bu millet elimizden gider. (Arar, 1997, s. 73)

zmit basın toplantısının ardından üç hafta geçince, Mustafa Kemal Pa a Balıkesir'de Pa a Camii minberinden verdi i hutbeden sonra, cemaatin sorularını yanıtlarken, yine Halk Fırkası tasarısını anlatmı tır. Nihayet, 1923 Nisan ayı ba ında TBMM seçimin yenilenmesi kararı almı tır. Bir hafta sonra da, Mustafa Kemal Pa a Dernek Ba kanı sıfatıyla, Meclisteki ARMH grubunun Halk Fırkası'na dönü ece ini açıklayan Dokuz Umde bildirisini yayımlanır (Tunçay, 2015, s. 54).

Bu bildiri, gerçekten bu seçimlerden sonra resmen kurulacak olan partinin ilk programı niteli indedir ve uzun yıllar, bir iki de i iklikle CHP'nin programı olarak kalacaktır. Dokuz lke'de u görüşler vardır:

(1) Egemenlik ulusundur; (2) TBMM dı ında hiçbir makam ulusal yazgıya egemen olamaz; (3) Bütün yasalarda, örgütlerde, yönetimde, e itimde ulusal egemenlik için davranılır; (4) Saltanatın kaldırılması kararı de i tirilemez; (5) Mahkemeler, yasalar düzeltilecektir; (6) A ar vergisi kaldırılacaktır; (7) Ö retim birle tirilecektir; (8) Askerlik süresi azaltılacaktır; (9) Mali-yönetmel, ekonomik ba ımsızlık kesin ko uldur. (Bila, 1999, s. 39)

Birinci Umdede "(...) cra Vekillerinin Vazife ve Mesuliyeti Kanunu, vilayetin mahalli umurda manevi ahsiyetlerini ve muhtariyetlerini istimal edebilmelerini kâfın olan uralar Kanunu, vilayetlerin iktisadi ve içtimai münasebetleri itibariyle birle tirilerek Müfetti i Umumilik Te kili Kanunu, Nevahi Kanunu süratle intaç ve tatbik olunacaktır" kısmıyla Belediyeler Kanunu ile illere yeterli özerkli in verildi ini belirtir. Bu hem Kürtlere ilgisiz kalınmadı ını, hem de bu ilginin sınırlarını ortaya

koyar. Keza Üçüncü Umde “Memlekette emniyet ve asayi in katiyetle muhafazası en mühim vazifedir. Bu gaye milletin arzu ve ihtiyacına mutabık olarak temin edilecektir” ekliyle Kürt ve benzeri isyanların yarattı ı huzursuzlu u gidermeye ve gelecekte bu yönde yapılacakları ifade etmekteydi.

Aynı gün Mustafa Kemal, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin ve Halk Fırkası’nın seçim çalı maları için gayret göstermi ve genelge yayımlamı tır (Atatürk, 2006, s. 540). öyle demi tir:

E er umdu umuz gibi, Müdafaa-i Hukuk örgütümüzün seçti i ve güvendi i ki iler ulusun oyunu alırlarsa, önümüzdeki Büyük Millet Meclisi’nde Halk Fırkası adı altında ülkenin yönetimi sorumlulu unu üstleneceklerdir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve üyeleri, içinizde ben ba kanız da olarak hepimiz ilkelerimizi ulusumuza yayalım ve açıklayalım. (Atatürk, 2006, s. 524)

Seçimler, beklenebilece i üzere, ARMHC/HF adaylarının kesin ba arısıyla sonuçlanır ve birkaçı dı nda milletvekilinin hepsi bu örgütten seçilir.

TBMM’nin ikinci dönemi 11 A ustos 1923 günü açılır, iki gün sonra da Meclis Ba kanlı ı’na yine Mustafa Kemal, kinci Ba kanlı ı’na ise Ali Fuat Pa a seçilir. Aynı gün, Lozan görüş meleri sırasında Ba Delege (ve Dı i leri Bakanı) smet Pa a ile durmadan çeki en Rauf Bey Ba bakanlıktan istifa eder. Yeni hükümet ba kanı Fethi Bey olmu ve 23 A ustos’ta Lozan Barı Antla ması, TBMM tarafından onaylanmı tır. 9 Eylül’de de (resmen tescili için ba vurulması 11 Eylül), seçimden önce açıklandı ı gibi, Halk Fırkası kurulur (Tunçay, 2015, s. 49).

1923 Seçimleri’nden sonra, yeni kurulacak Halk Fırkası’nın nizamnamesini hazırlamak için Müdafi Hukuk Grubu’nun milletvekili üyeleri arasında, Ankara’da bir toplantı yapılır ve fırkaya ait nizamname (tüzük) projelerinin incelenmesine ba lanır. Bu müzakereler uzun sürer. Nihayet 9 Eylül 1923 tarihindeki görüş melerde, nizamname kati olarak kabul edilir. Böylece 9 Eylül 1923’te Halk Fırkası kurulur; Anadolu ve Rumeli Müdafaa- i Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkası’na dahil edildi ve memleketin kaderi bu fırkanın eline geçer (Be ikçi, 1991, s. 68). Bu tarih Halk Fırkası’nın kurulu günü olarak tarihe geçti. Anadolu’daki milli direni le ba layan, Sivas Kongresi ile güçlenen siyasi örgütlenme bu tarihte tamamlanır ve siyasal bir parti, yani Halk Fırkası do ar.

Halk Fırkası’nın ilk yönetim kurulu u ki ilerden olu tu: Umumi Reis Gazi Mustafa Kemal (TBMM Reisi), Umumi Reis Vekili smet Pa a (cra Vekilleri Heyeti

Reisi), Umumi Katip Recep Peker(Kütahya Mebusu),Sabit Sarıo lu (Erzurum Mebusu),Celal Bayar (zmir Mebusu),Cemil Ubaydın (Tekirda Mebusu), Refik Saydam (stanbul Mebusu),Saffet Arıkan (zmit Mebusu), M. Hüsrev Görele (Erzurum Mebusu),Kazım Hüsnu Bey (Konya Mebusu), Zülfü Bey (Diyarbakır Mebusu) (Tunaya, 1995, s. 558). Halk Fırkası dare Heyeti 11 Aralık 1923'te bir toplantı yaptı. Bu toplantıda fırkanın ilk nizamnamesi (tüzü ü) kabul edildi. Bu nizamnamenin bazı maddeleri öyleydi:

Madde 1.Halk Fırkası, cemiyetler kanunu mucibince te ekkül etmi siyasi bir cemiyettir. Gayesi milli hakimiyetin, halk tarafından ve halk için, icrasına rehberlik etmek ve Türkiye'yi asri bir devlet haline yükseltmek ve Türkiye'de bütün kuvvetlerin fevkinde (üstünde)kanunun velayetini (egemenli ini) hakim kılmaya çalı maktır.

Madde 2.Halk Fırkası nazarında halk mefhumu: Herhangi bir sınıfa münhasır de ildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavat (egemenli ini) hakim kılmaya çalı maktır. Halkçılar, hiç bir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaaz etmedeki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertlerdir.

Madde 3. Halk Fırkası'na, her Türk ve hariçten gelip Türk tabiiyet ve harsını (kültürünü) kabul eden her fert dahil olabilir.

Madde 4. Halk Fırkası'na dahil olan her fert, fırkanın nizamnamesi ile programına ittiba (uyaca ma) dair imza verecektir. Mamafih, nizamname ile programda içtihadına muhalif maddeler varsa, fırkanın kongrelerinde, mutlak bir serbesti ve hürriyetle içtihatlarını beyan ederek, o gibi maddeleri, tadil veya ilgaya çalı abileceklerdir.

Bu maddelerden anla ıldı ı üzere, ilk nizamname, yani 1923 Nizamnamesi fırkanın hem programına, hem de tüzü üne ili kin hükümleri ihtiva etmektedir. CHF'nin 1927 Kurultayı'nda ayrıntılı bir tüzük yapılmı tır. 1927 Tüzü ü'nün ilk yedi maddesi programa ili kin hükümler olup yukarıdaki dört maddenin de i ik ifadelerle tekrardır (Be ikçi, 1991, s. 72).

CHP'nin yirminci kurulu yıldönümü münasebetiyle yayımlanan *Yirmi Yıl çinde Cumhuriyet Halk Partisi* adlı kitapta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nden Halk Fırkası'na geçi e ili kin gerekçe u ekilde verilmektedir:

Yapılacak program (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk)Cemiyetine mal edilemezdi. Çünkü bu cemiyetin adı artık anlamsız kalmı tı. Memleket kurtarılmı , müstakil bir Türkiye yaratılmı oldu una göre *Anadolu ve Rumeli* sözüne lüzum yoktu. *Müdafaa-i Hukuk* terimine de ihtiyaç kalmamı tı. Milletın istiklal hakkı kanla müdafaa edilmi ve elde olunmu tu. Bu duruma göre ortaya konacak programın yeni bir adla yapılacak te kilata mal edilmesi gerekiyordu. Bu te kilat sayesinde, iç politika bakımından da, milletın birli i sa lanacak ve hükümetlerin takip edecekleri yol açıkça bilinecek ve milletçe ba arma yolunda oldu umuz i lerin ba arılması yoluna girelecekti. (Uyar, 2012, s. 68)

Halk Fırkası'nın kurulu undan yakla ık bir yıl sonra, 10 Kasım 1924 tarihinde adının ba ına *Cumhuriyet* sözcü ü eklenir. Bu tarihten bir hafta sonra da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulur.

Halk Fırkası'ndan ayrılan milletvekilleri sık sık toplantılar yaparak, yeni bir fırkanın te kiline karar vermi ler, program ve nizamnamesini hazırlamaya ba lamı lardır. Halk Fırkası'nın henüz programı olmadı ndan yeni fırka ilk programlı fırka olacaktı. Yeni fırkanın Cumhuriyet adını alaca mını duyan kar ı taraf, Halk Fırkası'nın adının 'Cumhuriyet Halk Fırkası' olmasını istemi ti (Cebesoy, 1969, s. 110).

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın adındaki 'fırka' sözcü ü, Dil Devrimi sonrasında toplanan ilk parti kongresi olan Mayıs 1935 tarihli Dördüncü Büyük Kurultay'da 'parti'ye dönü ür.

Halk Fırkası, kuruldu u 9 Eylül 1923 tarihinden iktidarı kaybetti i 14 Mayıs 1950 tarihine kadar 27 yıllık bir dönem süresince, ülkenin 'hükümet partisi' ve genellikle de 'tek partisi' olur (Uyar, 2012, s. 76).

Toplum üzerinde modernle tirici bir 'rehberlik' kurmak isteyen Halk Fırkası'nın örgüt yapısı, arasında bazı farklar olmakla birlikte ttihat ve Terakki'ye benzemektedir. CHF de ttihat ve Terakki gibi merkezîyetçi ve otoriterdir. CHF, 1925 yılında mevcut bulunan il, ilçe, bucak ve ocak örgütlerinin yanı sıra, ülkedeki 74ili 14 mıntıkaya ayırdı. Parti, her mıntıkanın ba ına bir müfetti atayarak genel bir örgütlenmeye gitti (Uyar, 2012, s. 77). ARMH Cemiyeti örgütlerinin Halk Fırkası örgütlerine dönü mesi ile partinin Do u ve Güneydo u illerinde de örgütü kurulmu oldu (Koçak, 1986, s. 403).

eyh Said ayaklanmasının ardından CHF ve devlet yöneticilerinin milliyetçi söylemi daha da sertle mi ve Türklük vurgusu ön plana çıkarılmı tı. 1927 Kurultayı öncesi il te kilatlarından stanbul'da 1925 yılında yapılan 1 Kongresi'nde Murakabe Encümeni Mazbata Muharriri Hüsnü Bey konu masında bu durumu öyle ifade ediyordu: "Efendiler bugün memlekette hâkim olan zihniyet ve mefkûre Türklük ve Türkçülüktür. Rüesamız, bizzat reiscumhurumuz bile bu noktayı her fırsatta ilan ettiler." (Tunçay, 1981, s. 287)

Devrimi gerçekle tiren askeri ve siyasi liderlik devrime önderlik edecek siyasi partisini kurmu ve bundan sonra Kürtlerle ili kisini devlet adına bu parti yani Halk Fırkası üstlenmi tir.

Mustafa Kemal Sivas Kongresi'ni CHP'nin ilk kongresi ve kurulu u olarak tarihe mal etmi ti. Bu kongrede Osmanlı Devleti'nin içindeki ezici slam ço unlu a vurgu yapılmakta, bu ço unlu un bölünmez bir bütün oldu u ve hiçbir sebeple

ayrılmayacağı söylenmektedir. Aynı şekilde bu slami unsurların her biri di erine karşı saygılı ve özverilidir diyerek ülkedeki Türk, Kürt, Laz, Çerkes gibi etnik kimlikleri bir arada tutmayı hedeflemektedir. 11 Eylül 1919'da gerçekleştirilen Sivas Kongresi beyannamesinin ilk maddesi bu nedenle, öz kardeşlik vurgusunu içerir. Üçüncü maddesi her yerde birlikte mukavemetten; altıncı maddesi de her topluluğun haklarına saygı ve riayetten söz eder.⁷

22 Ekim 1927 tarihinde kabul edilen Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi'nde 1923 Nizamnamesi'ne kıyasla ulus inası sürecinin bir yansıması olarak milliyetçi noktaların daha keskin bir vurguyla yer aldığı söylenebilir. Bu nizamnamenin genel esasları şöyledir:

Madde 1. Cumhuriyet Halk Fırkası, Cemiyetler Kanunu uyarınca terektil etmiş cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi, siyasi bir cemiyettir ve merkezi Ankara'dadır.

Madde 5. Fırka; vatandaşlar arasında en kuvvetli bağımlı dil birliği, his birliği, fikir birliği oldu ğuna kani olarak, Türk dilini ve Türk kültürünü hakkıyla yaymayı ve geli tirmeyi ve bütün faaliyet ubelerinde bu esasları itibar ve yürürlük mevkiinde bulundurmamayı ve konulacak kanunların her eyi ve herkesi kapsamasını ve her ferde e it olarak tatbikini esas umde olarak bildirir.

Vatan, hiçbir kayıt altında ayrılık kabul etmez bir bütündür.

Millet; dil kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağımlı vatandaşların tekil etti ği bir siyasi ve toplumsal topluluktur.

Madde 7. Cumhuriyet Halk Fırkası'na;

Milli mücadeleye aleyhtar bir vaziyet almamı ve bu gibi olumsuzlara dahil olmamı olan ve siyasi karakterleri itibariyle olumsuz bir ruh taşı mamı oldukları belirgin bulunan her Türk vatandaşı, Türkçe konu makta bulunmuş, Türk kültürünü ve fırkanın bütün umdelerini benimsemi şe girebilir.

---

⁷ Bu maddeler şöyledir:

1. Yüce Osmanlı Devleti ile tilaf devletleri arasında yapılan Mütareke namenin imza olundu ğu 30 Te rinievvel 334 (30 Ekim 1918) tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her noktası slam ezici ço ğunlu uyla meskûn olan Osmanlı memleketi kısımları, yekdi erinden ve Osmanlı camiasından bölünemez ve hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütündür. Bu memlekette ya ayan bütün slami unsurlar yekdi erine karşı kar ılıklı hürmet ve fedakârlık hissiyatıyla dolu ve ırki ve toplumsal haklarıyla eriat-i muhitine (çevre artlarına) tamamıyla riayatkâr öz kardeş tirler.

3- Osmanlı memleketinin herhangi bir parçasına karşı yapılacak müdahale ve i gale ve bilhassa vatanımız içinde bağımsız birer Rumluk ve Ermenilik te kili gayesine yönelik harekâta karşı Aydın, Manisa, Balıkesir çevrelerinde milli mücadelelerde oldu ğu gibi birlikte müdafaa ve mukavemet me ru esasları kabul edilmiştir.

6- tilaf Devletlerince, Mütareke Name'nin imza olundu ğu 30 Te rinievvel 334 (30 Ekim 1918) tarihindeki sınırlarımız içinde kalıp büyük slam ço ğunlu u ile meskun olan, kültürel ve medeni üstünlü ğü Müslümanlara ait bulunan ülke birliği imizinin bölünmesi teorisinden tamamıyla feragatle bu topraklar üzerindeki tarihi, ırki, dini ve co rafî haklarımıza riayet edilmesini ve buna aykırı tebbüslerin iptalini ve bu suretle hak ve adalete dayanan bir karar alınmasını bekleriz.

CHP, 1923 ile 1946 yılları arasında ülkeyi tek parti olarak yönetmiştir. Bu süreçte başta Sivas Kongresi kabul edilmeden önce 1939 ve 1943 yıllarında toplam olarak yedi kongre/kurultay düzenlemiştir. Bunlardan biri olan anıtsal kurultay olup, üçü Atatürk, dördü de sonraki dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu kurultaylar büyük bir disiplinle ve zamanında yapılmıştır. Bir anlamda devlet politikalarının da belirlendiği kurultaylar yurtdışından da ilgi ile izlenmekteydi (Uzun, 2010, s. 236).

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki radikal değişim ve dönüşümlere rağmen, yeni insan ve toplum modelinin yaratılması büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Askeri ağırlıklı devrim kadrosu ekonomik sorunları çözme ve 'yukarıdan devrim',⁸ halka benimsetme konusunda kimi zaman yetersiz kalmaktaydı. Ülkedinde 1920 Dünya Ekonomik Buhranı, ülke içinde de Menemen olayı gibi gerici kalkınmalar genç Cumhuriyet'i zora sokmaktaydı. Çok partili yapıya ama geçiş deneyimi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın başarısızlığı da ayrı bir durumdu. Bu nedenle 1930'lu yıllar, rejimin tehlikede olduğu düşünülen ve bunu önlemek için; Cumhuriyet'in daha sağlam temellere oturtulmasına yönelik önlemlerin alınmaya çalışıldığı, ekonomik kalkınmanın öncelikli olduğu, 'bir devrim ideolojisi' üretilmesi çabaları ile devrimin halka benimsetilmesi için propaganda faaliyetlerinin arttığı, kalkınmanın 'topyekûn bir kalkınma' olarak algılandı; ekonomik ve entelektüel-kültürel kalkınmanın bir bütün olarak düşünüldüğü, ikisinin birlikte yürütülmeye çalışıldığı bir dönem olarak değerlendirilebilir (Uzun, 2010, s. 239).

CHP'nin bu tarihi dönem içindeki beyannameleri ve programlarında Kürtlere ilişkin açıktan bir ifade yoktur. Ancak grup toplantılarında ya da devlet kurumları ve sorumluları tarafından Kürt meselesi ayrıntılı tartışılabilmiştir. 'Kürt' ifadesi dönem boyunca gizli ve resmi raporlarda sık sık kullanılmıştır. Birçok Doğu raporunun yanı

---

⁸ Ellen Kay Trimberger'in 'yukarıdan devrim' (*revolution from above*) kavramsallaştırmasına Cumhuriyet devrimini analiz etmek için atıfta bulunan Emrah Konuralp (2016, 91), siyasal iktidarın devrimci bir değişim ürettiği Türkiye'de Atatürk'ün yeni inşa edilmekte olan ulusun toplumsal tahayyülünü şekillendirmek üzere biçimsel reformlar başlattığını ve ulusun aşırı sürecinin etim gibi devletin ideolojik aygıtlarını kullanarak hız kazandığını belirtir. Atatürk'ün kafasındaki kültür ve uygarlığın birliği ve üstünlüğü olmasa da- Batı uygarlığının evrenselliğinden önceki, özellikle İslam'ın kamusal alandaki rolünü ve yerini sınırlandırmakla sonuçlanmıştır; İslam'ın Hanefi yorumuna dayalı bir sivil din yaratılması amaçlanmıştır; böylece popüler İslam'ın iktidar kaynağına meydan okunmuştu (Konuralp, 2016, s. 91). Toplumsal tahayyülün seküler bir anlayışla biçimlendirilmesiyle de laiklik, özellikle toplumun etim kesimlerinde, kısmen bir toplumsal taban kazanmıştır (Konuralp, 2016, s. 91). Konuralp'e (2016, s. 91) göre, iktidarın bu kısmilik siyasal arenadaki çatışmanın temelini oluşturuyordu.

sıra umumi müfetti ler toplantı tutanakları bunun önemli bir örne idir (Demirel, 2014, s. 230). CHP, meseleyi güvenlik ve iç karı ıklık sorunu olarak ele almaktaydı. CHP beyannameleri ve programları büyük ölçüde devlet adına hitap dili yansıtıyordu.

Bütün bu dönem boyunca, Ankara hükümetleri Do u ve Güneydo u Anadolu'daki bu büyük sorunu, sadece bir güvenlik ve asayi sorunu olarak de erlendirdi ve çözümü askeri önlemlerin yanı sıra iskân ve zorunlu göç politikalarıyla bölgenin Türkle tirilmesinde aradı. Sıkıyönetim ve umumi müfetti likler kanalıyla ola anüstü yönetim en önemli araçlardan biri oldu (Demirel, 2014, s. 165).

'Milletin efendisi köylü'nün a ırı derecede a a ve a iret baskısı altında ekonomik olarak sömürüldü ü Do u ve Güneydo u Anadolu'da yani Kürtlerin nüfusun büyük ço unlu unu olu turdu u bölgelerde, demokratik devrimlerin en önemli anahtarı toprak reformundan ancak 1935 programında söz edilmi ti. Açıktır ki, devlet CHP'yi kendisinin kurucu örgütü olarak de erlendirip, ekli olarak kuralları i leterek aldı ı devlet kararlarını parti grubunda onaylatmı tır. CHP'nin bu dönemde Kürt meselesine bakı ını devletin bakı ından ayırmak mümkün görünmemektedir. Örne in, 28 Nisan 1925'te toplanan Halk Fırkası'nın Meclis Grubu'nda kabul edilen takirde "Bugünkü ve gelecekteki hususlar hakkında Fırka ile Hükümet arasında tam bir mutabakat bulundu u görüldü" denilmektedir (Cebesoy, 1969, s. 180).

1931-1935 arasında da, bir önceki meclis döneminde oldu u gibi, Meclis, Heyeti Vekile'nin kararlarını oybirli iyle onaylama özelli ini sürdürdü. Dördüncü dönem boyunca tayin-i esami yöntemiyle yapılan 478 oylamanın 449'unda kararlar oybirli iyle alındı. Bir ba ka deyi le dönem boyunca tayin-i esamiyle yapılan her yüz oylamanın 93,9'unda oybirli i sa landı (Demirel, 2014, s. 167).

Kürt meselesinin te hisi ve çözüm önerileri için Do u'da görevlendirilen devlet ve Meclis görevlileri aynı zaman da CHP'nin üst yönetimlerinde yer almaktaydı. ttihat ve Terakki Fırkası ile Cumhuriyet Halk Fırkası'nı kar ıla tıran E. J. Zürcher'e (2016, s. 167) göre, ttihat Terakki Cemiyeti tarafından yaratılmı olan partiyle CHF arasındaki asıl fark, parlamento dı ı önemli güç odakları olmaksızın CHF'nin tüm asli önderlerinin parlamento grubunda ve hükümette yer almı olmalarıydı.

3.2. CHP'nin Do u Örgütlenmesi ve Kürt Sorununa Yaklaşımı

Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı'nın hızla yıkılışı üzerinden doğrudan doğruya Cumhuriyet yönetimi çok kan kaybetmiş durumdaydı. 1912 ile 1922 yılları arasındaki 10 yıllık sürede nüfus 3 milyon azalmıştı. 1927 yılı nüfusu ancak 13 milyon 500 bin kişi kadardı. Eğitim-öğretim çökmüştü.

Türkiye'de 1923-1924'te 350 bin ilköğrencisi, yaklaşık 4.900 ilköğretim ve 10 bin öğrencisi ile 64 lise bulunmaktaydı. Sanayi neredeyse hiç yoktur. Tarım felç olmuş haldedir. 1929 dünya krizi, köylüyü ve tarımı bitirmiştir. İnsanlar ot yemeye mahkûmdur. Gayri safi milli hasıla, sürekli düşer. İkinci Dünya Savaşı öncesi her şey karneye bağlanır. Tarım yüzde 35 geriler. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kişi başı yıllık gelir 60 dolar civarlarındaydı. Ülkede okuma yazma oranı yüzde 5-10 arasındaydı. Kadınların okur-yazarlık oranı ise yok denecek kadar azdır (Bozarslan, 2015, s. 267).

Cumhuriyet yönetimi, Batı kapitalizmi karşısında zayıf ve cılız bir ekonomiyi ayakta kaldırmak, toplumu modernleştirmek için hızlı, zoraki ve 'yukarıdan devrimci' yollara başvurdu. Bunun yanı sıra 1923-1950 yılları arasında CHP'nin tek parti iktidarı boyunca üç kez çok partili rejim denemesine girişildi (Uyar, 2012, s. 81).

Bu dönemin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'su, genel müfettişlikler biçiminde örgütlenmiş istisnai bir yönetimin altındadır ki, bu dört müfettişliğin üçü gerçek valilerin yönetiminde bu bölgede bulunurken dördüncüsü ise Trakya'dadır. Cumhuriyet'in ilanından on beş yıl sonra tek parti buraya yerleşmek konusunda hala kararsızdı. Bozarslan'ın (2014, s. 299) iddiasına göre ordu, bölgeye her türlü sanayinin girmesine karşı çıkarken, Cumhuriyet'in birçok yasası, örneğin sporu zorunlu kılan yasa, bu bölgede uygulanmadı.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal (2007, s. 391), 1927 yılında Kürtlerle ilgili özerklik ve farklı idari taleplerin önünü kesip, devletin anlayışını şöyle ortaya koyuyordu:

Halkın kendi eliyle kendini idare etmesi ilkesini ortaya koyan bizlerdik. Fakat bununla asla her vilayetin veya her bilgenin ayrı ayrı birer yönetim birliğini kurmasını kastetmedik. Amacımızı, Büyük Millet Meclisinin ilk günlerinde açıkça ifade ettik.

Meclisin de kabul ettiği amaç ve gayemiz, milli iradenin kendini gösterdiği tek yer olan Millet Meclisinin bütün vatanın mukadderatını eline aldığı şekilde ifade edildi.

Gazi Mustafa Kemal 1929'da da öyle diyordu:

Bugünkü Türk milleti siyasi ve sosyal topluluğu içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkeslik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmi vatanda ve millette larımız vardır. Fakat geçmi in bu keyfi idare devirlerinin sonucu olan bu yanlış adlandırmalar. Dü mana alet olmu birkaç gerici beyinsizden ba ka, hiçbir millet ferdi üzerinde kederlenmekten ba ka bir etki meydana getirmemi tir. Çünkü bu milletin fertleri de, genel Türk toplumu gibi aynı ortak geçmi e, tarihe, ahlaka, hukuka sahip bulunuyorlar.

Mustafa Kemal aynı tema üzerine 1930'da, "Bugünkü Türk milletinin siyasi ve içtimai topluluğu içinde kendilerine ayırıcı ve bölücü propagandalar yapılan vatanda larımız ve yurtta larımız vardır" diye konu uyor ve 1932'de ekliyordu: "Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı, hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır. (Hürkan, 2010, s. 45)

9-16 Mayıs 1935 tarihlerinde toplanan 4. Kurultay'da, Mustafa Kemal Atatürk yaptığı 1. açılı konu masında, "1927 Kurultayı, Do u'da kopan azıyı yenerek Cumhuriyet'in sarsılmaz temelinde oldu unun anlaşılmasına; 1931 Kurultayı güvenlik ve sükûnun kesin olarak kurulmasına rast gelir" demekteydi.

5 Aralık 1934'te kadınların siyasal haklarına kavu malarının ardından; 1935'te yapılan seçimde Do u ve Güneydo u Anadolu illerinde listeye konulup seçilenlerin bazılarının do um yerleri Batı ehirleriydi: "Huriye Öviz (Diyarbakır Milletvekili), 1887'de İstanbul'da do mu ; Nakiye Elgün (Erzurum Milletvekili), 1882'de İstanbul'da do mu ; Mihri Bektaş (Malatya milletvekili), 1895'te Bursa'da do mu " (Hürkan, 2010, s. 49).

Kurultay'ın ertesinde, Genel Ba kan Vekili smet nönü parti örgütüne, illere ve genel müfetti liklere hitaben yayınladı 18 Haziran 1936 tarihli genelgesiyle; parti ve hükümet te kilatının birleştirildi ini, Atatürk tarafından görevden affedilen Recep Peker'in yerine çileri Bakanı'nın (ükrü Kaya) Genel Sekreterlik görevini üstlendi ini bildirdi. nönü; bütün illerde, il parti ba kanlığı na ilin valisinin memur kılındı nı bildiriyordu. Böylelikle Do u ve Güneydo u Anadolu illerinde de, valiler CHP il ba kanı sıfatı kazandı (Hürkan, 2010, s. 47).

Topyekûn modernle meyi amaçlayan tek siyasal parti olan CHP ile devletin 1930 yılından sonra birbirine daha yakınlı tını ve birbirleriyle özdeşleşti ini görüyoruz. Bu konuda Recep Peker CHP 4. Kurultayı'nda öyle konu mu tur: "Yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran ba lıca farikası yeni Türkiye'de zaten ba tan beri devletle bir ve beraber çalış an Cumhuriyet Halk Partisi varlı ının, devlet varlı ıyla birbirlerine daha sıkı bir surette yakla masıdır" (Kili, 1976, s. 81). Örne in,

1928'den sonra altı dönem milletvekilliği ve 1947-1950 yılları arası Dış İleri Bakanlığı'yı yapmış olan Necmeddin Sadak, sahiplerinden olduğu Akşam gazetesinin 15 Mayıs 1935 tarihindeki baskısında, "Devlet ve parti prensiplerinin bu birliği sonucu olarak Türkiye'de ne geri, ne sağ sol fikirleri güden ne de çok sol inançlardan kuvvet alan partilere yer kalmamıştır. Bu demektir ki, artık öz kuruluğu, siyasal ve sosyal yönetimi, ekonomi düzeni bakımından vasıfları belli olan devlet, politikada aykırı ve ayrı düğünceli partilere izin veremez. Devlet cumhuriyetçi, laik, ulusçu ve halkçı olunca liberal bir parti, hilafetçi parti, sosyalist, komünist, faşist partilere memlekette yer yoktur" diye yazar. (Uzun, 2010, s. 254)

1 Kasım 1937 günü TBMM 3. Yasama Yılı Açılış Konuşmasında Mustafa Kemal Atatürk milletvekillerine şöyle seslenir:

Kıvançla görmekteyiz ki, Cumhuriyet rejimi, yurdumuzda huzur ve sükûnun en iyi biçimde yerleşmesini sağlamış bulunuyor. Vatandaşlar ve bu yurttaki oturanlar, Cumhuriyet kanunlarının emir ve artıları altında kendileri için hazırlanan özgür refah ve mutluluk imkânlarından en iyi biçimde yararlanmaktadırlar.

Ulusumuzun layık olduğu yüksek uygarlık ve refah düzeyine ulaşmasının engellenmesinin önlenmesine yer bırakılmadığını ve bırakılmayacağını huzurunuzda söylemek isterim.

Tunceli'de, yapılan uygulamaların sonuçları bu gerçeğin belirtileridir. (Erdem, 2017, s. 203)

Atatürk; ülke davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile aktaracak, kurumu ve kurumları yaratmak, işte bu önemli ilkeleri en kısa sürede sağlamak gerektiğini belirtiyordu (Erdem, 2017, s. 216). Atatürk için önemli olan, ne saltanat, ne hilafet ve ne de hanedandı. Önemli olan hangi biçimler altında olursa olsun devletin sürekliliğidir. Bağımsızlık savaşı sadece dış düğümana karşı değil, devletin sürekliliğini önleyen bütün devletlere karşı açılmıştı.⁹

Nitekim bu durumun somut adımı olarak Atatürk, 1 Kasım 1937 günü TBMM'de yaptığı konuşmanın sonunda parti ile devleti birleştirmenin amacını anlatır:

Dünyaca bilinmektedir ki, bizim devlet yönetimindeki ana programımız, Cumhuriyet Halk Partisi programıdır. Bunun kapsadığı prensipler, yönetimde ve politikada bizi aydınlatıcı ana çizgilerdir.

Elimizdeki programın ruhu, bizi sadece bir kısım vatandaşlarla ilgilenmekten engeller, biz ancak Türk ulusuna hizmet ederiz. Geçen yıl içinde parti ile hükümet kuruluğunu birleştirmekle vatandaşlar arasında ayrılık tanımadığımızı fiilen göstermiş olduk. (Erdem, 2017, s. 212)

Parti örgütünün devlet işlerine karışmasından rahatsız olan Atatürk, bu durumdan ikâyetçiydi. O'na göre, İttihat ve Terakki'nin bağırsızlığı ve ramasının en önemli sebeplerinden biri, idareyi mesullerden ziyadesiyle gayrimesullerin eline bırakmış olmasıdır. Bu yüzden Türkiye büyük ve ayrı zararları u ramıdır (Uyar, 2012, s. 86).

⁹ Atatürk'ün kişiliğinde bir kısım yabancı ve yerli aydınların bir diktatör tasavvuru söz konusudur. Oysa diktatör, politik iktidara sahip olan adam demektir; gelip geçicidir; kişiliğindedir. Atatürk ise devletin kalıcılığını temsil eder (Tanyol, 1975, s. 56).

Mustafa Kemal Atatürk, ölümünden hemen önce 1 Kasım 1938 TBMM 4. Yasama Yılı son konu masında¹⁰ öyle diyordu:

Her eyden önce size kıvançla arz edeyim ki ulus ve ülke geçen yılı tam bir huzur ve sükûn içinde yükselme ve kalkınma çalı maları ile geçirmi tir. Uzun yıllardan beri süregelen ve zaman zaman gergin bir çekil alan Tunceli'deki toplu haydutluk olayları belli bir program içindeki çalı malar sonucu kısa bir sürede ortadan kaldırılmı , bölgede bu gibi olaylar bir daha tekrarlanmamak üzere tarihe aktarılmı tir. Cumhuriyet'in getirdi i bütün iyiliklerden yurdun di er evlatları gibi oradakiler de tam anlamı ile yararlanacaklardır. (Erdem, 2017, s. 217)

Dersim'de ikinci harekât 11 Haziran 1938 günü ba ladı ve 31 A ustos 1938 günü bitirildi. Harekât sürerken Atatürk'ün sa lı mının hızla bozuldu unu biliyoruz. Nitekim Atatürk'ün hasta olması yüzünden Celal Bayar tarafından okunan 1 Kasım 1938'deki Meclis açı konu masında Tunceli'de haydutluk ve e kıyalık olaylarının bitirilerek ulusal egemenli in sa lanmasından duyulan kıvanç dile getirmi ti. Britanyalı Trabzon Konsolosu Ankara'daki büyükelçili e gönderdi i raporunu öyle bitirmi ti: “Artık söylenen udur; Türkiye’de Kürt sorunu bitmi tir” (Hür, 2017, s. 304).

Hâlbuki Cumhuriyet idaresi, Osmanlı'dan miras aldı ı “Dersim Mü külesi”ni çözmek için tenkil, tedip, tehcir, katliam yöntemlerinin hemen hepsini, bazen aynı anda, kullanmaktan çekinmemi ti. Devletin resmi belgelerine göre en az 13 bin ki i, gayri resmi kaynaklara göre 35-40 bin ki i hayatını kaybetmi , on binlerce aile sürgüne gönderilmi ti (Hür, 2017, s. 319).

Mustafa Kemal Atatürk, Meclis'in yasama dönemlerinde yaptı ı açı konu malarında Kürt meselesine ili kin dü üncelerine yer vermi ve bu konuda izlenecek yolun yönünü çizmi tir. Bunu uygulayacak olanda smet nönü, yani Atatürk'ün deyimiyile ‘devletin pa ası nönü’ olacaktır.

‘Milli ef’ smet nönü, devletin Do u siyasetinin hem teorisyenlerinden, hem de en önemli uygulayıcılarından biridir. smet Pa a, eyh Sait syanı sırasında Ba bakan Fethi Okyar'ın yerine Mustafa Kemal tarafından ba bakanlık görevine getirilmi tir. eyh Sait isyanını sert tedbirlerle bastıran Ba bakan nönü, isyan sonrasında sıkıyönetim ilan etmi ve stiklal Mahkemelerini yeniden kurdurmu tur. Ba bakan nönü, bu tedbirlerin yanında tarihe ark Islahat Planı olarak geçen ve bir anlamda devletin temel belgesi haline gelen planın hazırlanmasını ve Bakanlar Kurulu'nda kabul edilmesini sa lamı tır (Yayman, 2011).

¹⁰ Bu konu ma Atatürk'ün rahatsızlı ı dolayısıyla Ba bakan Celal Bayar tarafından okunmu tur.

5 Eylül 1938'de vasiyetnamesini hazırlayan Atatürk, 29 Ekim günü, Cumhuriyet'in 15. kurulu yıldönümü dolayısıyla Türk Silahlı Kuvvetleri'ne de bir mesaj yayınladı. Atatürk, mesajında, Ordu'ya, Türk vatanının ve Türklük camiasının an ve şerefini dahili ve harici her türlü tehlikelere karşı korumaktan ibaret olan görevini bir kez daha hatırlatır (Koçak, 1986, s. 113).

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümünden sonra ise uzun süredir siyaseten inzivaya çekilmiş oldu u söylenebilecek olan nöne, 11 Kasım 1938'de Cumhuriyet'e seçilir. Ancak nöne, Atatürk'ün yakın çevresi olarak bilinen İsmet İnönü, Tevfik Rüştü Aras, Hasan Rıza Soyak, Salih Bozok ve Ali Çetinkaya'nın muhalefetine karşın, özellikle Celal Bayar'ın desteğiyle Cumhuriyet'e seçilmiş olur (Uzun, 2010, s. 240). Meclis nöne'ye yakınlık duymaktaydı. Ayrıca CHP de aynı şekilde ilimdeydi (Koçak, 1986, s. 123). Buna ek olarak, Ordu'nun e iliminin ve desteğinin de nöne'nün yanında olduğunu görülmüştü, elbette seçimi son derecede kolaylaştıran önemli bir etken olmuştur (Koçak, 1986, s. 135).

CHP Birinci Olağanüstü Büyük Kurultayı, 26 Aralık'ta, Ankara'da TBMM binasında toplanır. Kurultay Başkanı tarafından yapılan sayımdan CHP'nin 1938 yılı sonunda, Adana, Diyarbakır, Elazığ, Muğla, Mardin, Siirt, Urfa, Van, Bingöl, Bitlis, Hakkâri ve Tunceli illerinde parti örgütünün bulunmadığı anlaşıyor. Bu 12 ilin delegesi yoktu ve bu iller mebuslar tarafından temsil ediliyordu. Bu dönemde toplam il sayısı 63 idi. Bu, CHP'nin her beş ilde birinde parti örgütü kurmadığını gösteriyor. CHP'nin örgütlenmeye gitmediği ya da gidemediği bu illerin yalnızca Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde bulunması da ayrıca dikkat çekicidir. Cumhuriyet'in ilk 15 yılında sürekli olarak isyan ve ayaklanmalara kaynaklık etmiş bu bölgelerde ve illerde, CHP sürekli ve düzenli bir örgütlenmeye gidememiştir ya da özel bir politika izleyerek bu bölgelerde ve illerde parti örgütü kurmamayı tercih etmiştir (Koçak, 1986, s. 158).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında il örgüt sayısı daha fazla olan CHP'nin ilerleyen yıllarda il örgütü sayısı azalmıştır. CHP il örgütünün Cumhuriyet'in ilk yıllarında olup da, sonra kapatıldığı yerler İsmet İnönü isyanının çıktığı bazı Doğu ve Güneydoğu Anadolu illeridir. 1931 yılında mevcut 63 ilde 55'inde CHP il örgütü vardı. 1936 yılında mevcut 62 ilde 50'sinde CHP il örgütü bulunmaktaydı. 1931 yılında CHP örgütünün bulunmadığı iller Beyazıt, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Hakkâri, Mardin, Siirt ve Urfa'dır. 1931 yılında 8 ilde CHP örgütü yokken, bu rakam 1936'da 12'ye ulaşmıştır. CHP örgütünün olmadığı diğer iller ise Bingöl, Bitlis, Tunceli ve Van'dır. Bu illerde, CHP örgütleri ya kapatılmak zorunda kalmıştır ya da son derece zayıf kalmıştır ve üyelik oranı yüzde 5'lerin üzerine çıkamamıştır. (Uyar, 2012, s. 221)

Ayrıca CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in 12 Temmuz 1933 tarihinde CHF dare Heyeti Reisli i'ne gönderdiği yazı, kurulamayan ya da kuruluş kapatılmak durumundaki il parti tekilatlanmasının yerine Halk Evlerinin kurulmasını içermektedir:

Birinci Umumi Müfetti lik mntıkasındaki dokuz vilayetten Hakkâri, Elaziz, Bayezit, Urfa, Mardin, Diyarbakır vilayetlerimizde te kilatımız yoktu. Bu mntıkanın Van, Siirt, Mu vilayetlerindeki te kilatımızda fırkanın nizamlı çalı masında faydalı olacak bir yürüyü le gidemiyorlardı. Vaziyet (...)Umumi dare Heyeti'nde görü üldü ve bu üç vilayetteki te kilatımızın kaldırılmasına karar verildi. Ve bu karar Umumi Riyaset Divanıncı Tasdik olundu.

bu karara göre te kilatımız bulunmayacak olan bu vilayetlerde kurulma ve açılma artları tamam oldukça Halk Evleri açılacak ve bilumum intihapların idari i lerindeki fırkaya ait vazifeleri Halk Evleri reisleri idare edecektir. Umumi Müfetti in fırka i leriyle Halkevleri üzerindeki mesaisinin muhabere ve muamelelerini yapmak üzere bir de Fırka Kâtibi gönderilmi tir.

1935 yılında Umumi Müfetti lik bünyesinde Parti leri Bürosu'nun açılması, parti i lerinin tamamen Umumi Müfetti lik tarafından icra edildi ini göstermekteydi (Ça layan, 2014, s. 46). Toplam 23 ili kapsayan dört Umumi Müfetti lik bölgesinde,1936 yılında CHP örgütünün olmadığı 12 il vardı.

Birinci Umumi Müfetti lik bölgesi CHP örgütünün büyük ölçüde olmadığı bir bölge oldu undan, Umumi Müfetti lik bünyesinde, CHP'nin i lerini yürütmek üzere, "Cumhuriyet Halk Partisi i leri bürosu" kurulmu tur. Bu da parti-devlet birli inin sa lanmasının ilginç örneklerinden birini olu turmaktadır. Umumi Müfetti likler, çok partili ya ama geçildikten sonra,1948 yılında kaldırılır (Uyar, 2012, s. 223).

Halk Partisi'nin ilk kurulu unda, ttihat ve Terakki'den mülhem olarak parti mutemetlikleri ihdas edilmi ve ttihatçıların 'kâtibi mesul'lerine benzeyen mutemetler, Serbest Fırka'nın kapatıldı ı devreye kadar, vilayetlerde partiyi yönetmi tir. Sonra parti ba kanları ve parti müfetti leri devrine girilir. Merkezden görevlendirilen ve kısmen seçimle i ba ma gelen parti ba kanları denemesi de umulan sonucu vermez. Çünkü birçok yerde, parti-hükümet çatı ması ba gösterir. Nihayet, Atatürk 18 Haziran 1936'da ç i leri Bakanını Parti Genel Sekreteri ve valileri de parti ba kanı yaparak, partisini hükümetin idaresine teslim eder.

Atatürk devrinde CHP Genel Sekreterli i görevi, son iki yıllık süre hariç tutulursa, askerlikten gelme üç ki i tarafından adeta nöbetle e yürütülmü tür: Recep Peker (Binba ı), Cemil Ubaydın (Yarbay), Saffet Arıkan (Binba ı). Bunun bir anlamı olması gerekir. 18 Haziran 1936'da Genel Sekreter olan ç i leri Bakanı ükrü Kaya, Atatürk'ün ölümüne kadar bu görevde kalmı tır (Selek, 2000, s. 765).

CHP yönetimi Do u ve Güneydo u Anadolu illerinde örgütlü olmasa da, bu illerin siyasi, sosyal, ekonomik ve en önemlisi etnik durumu hakkında raporlarla bilgi edinmeyi sürdürür. Bu raporlar, oradaki devlet kadrolarının raporlarıyla beraber Cumhuriyet'in Kürt meselesine bakı nın de i meyecek çizgilerini olu turmada önemli yer tutmu tur. Bu raporlardan biri olan ve muhtemelen 1939-40 yılları arasında kaleme alınan ancak yazarı saptanamayan 'CHP Genel Sekreterli i'ne' hitaben kaleme alınan rapor, Müslüman olmayan topluluklar olan Ermeni, Rum ve Yahudileri kısaca de erlendirdikten sonra ülke içindeki Müslüman sayıca az toplulukların durumunu ve nüfusun yazmakta, nihayetinde Kürtlerin durumunu ele alır. Muhtelif vilayetlere da ılımı yüz bin kadar Çerkes, Karadeniz sahillerimizin Do u imalinde altmı be bin kadar Laz, muhtelif yerlerde elli bin kadar Gürcü, yirmi be bin kadar Arnavut, yirmi be bin kadar Bo nak ve otuz be bin Pomak bulundu unu belirten rapora göre çel, Seyhan, Hatay, Urfa, Mardin, Siirt vilayetlerinde Arapça konu an insanların toplamı 200 bin kadardır (Bulut, 1998, s. 181).

Aynı rapora göre Türkiye'de en önemli etnisite meselesi Kürt meselesidir. Eldeki istatistiklere göre 31 ilde çe itli lehçelerle Kürtçe konu an nüfusun sayısı bir buçuk milyonu geçkin ve bunların büyük ço unlu u bir kısım Do u ve Güneydo u illerinde ran Irak ve Rus sınırlarında, kısmen göçebe halde ve kısmen de yerle ik olarak ya ar ve birkaç ilçede yüzde doksandan fazla bir ço unlu u te kil eder. Etnik repertuarları ne olursa olsun Kürtlerle Türkler arasında anadili açısından bir dil birli i yoktur. Bu gerçek, Kürt meselesinin en çarpıcı boyutudur.

Yine aynı rapora göre 'Da Türkü', 'Yayla Türkü' gibi tabirlerle gerçe i görmezden gelmek Türkiye'de ba ta milli birlik olmak üzere birçok açılardan zarardan ba ka bir ey getirmezken, Kürtler arasında Kürtlerin etnik anlamda Türk oldu u iddiası inandırıcı bulunmaz (Bulut, 1998, s. 182). Rapora göre, bu durum göz önüne alınarak Türkiye'nin bu kısmı için acilen hususi tedbirler alınması gerekir ve bir taraftan Kürt nüfusunun çoklu u, di er taraftan oturdukları sahanın geni li i dolayısıyla Çerkes, Arnavut, Gürcü gibi di er *etniler* için beklenen asimilasyon bu saha için geçerli de ildir (Bulut, 1998, s. 182). Rapor, bu duruma kar ı alınacak tedbirlerin ba ına, o bölgede görev yapan devlet memurlarının ve idare mekanizmasının, yeni bir anlayı la i lerini yapmalarının sa lanması için ülkenin her yerinde hizmetin aynı derecede önemli oldu u zihniyetini hakim bir fikir haline getirmeyi koyar ve ardından di er önlemleri sıralar:

skan Tedbiri, Yolların Yapılması, Pazarı Türkle en Kasabalar, Maarif (E itim) Te kilatının Rolü.

skân için, 21 Haziran 1934 tarihinde ne redilen 2510 sayılı iskân kanuniyle, hükümete çok esaslı tedbirler almak imkânı verildi ini, ancak bunu tam olarak uygulanamadı nı belirten rapor yine de co rafya üzerinden ayrıntılı bir iskân belirleyerek bu iki sahanın iskânı bittikten sonra daha Batı'ya ve Güney'e do ru yürüyerek Keban'dan itibaren ve Fırat'ı takiben Birecik'e kadar Kürt arazi toprak bütünlü ünü parçalamak gerekti ini önerir (Bulut, 1998, s. 186).

Bu bölgede münhasıran Kürt olan köylerde okul açılmayarak, ilk önce nüfusu karı ık köylerde okulların açılmasını Maarif te kilatının rolü olarak ifade eden rapor, açılacak olan yatılı ilkokulların hedefini bu çocuklara anadillerini unutturarak, Türkçeyi anadili yerine ikame etmek olarak ortaya koyar (Bulut, 1998, s. 187).

kinci Dünya Sava ı'nın sıcak ortamında kaleme alınan rapor, CHP Genel Sekreterli ine sunulmu tur. CHP Genel Sekreterli i'nin raporla ilgili ne gibi bir tasarrufta bulundu u bilinmemekle birlikte, raporda dile getirilen önerilerin bir kısmının zaman içinde tek tek hayata geçirildi i söylenebilir. Raporda Kürt meselesiyle ilgili daha önceki çalı malarda dile getirilen temel öneriler bir kez daha sayılmak suretiyle hem meselenin yakından takip edildi i hem de bunun bir devlet siyaseti oldu u yeniden ortaya konur (Yayman, 2011, s. 166).

Yine bu dönemde Necmeddin Sahir Silan raporları gündeme gelir. Necmeddin Sahir Silan, yöreyi iyi bilen bir mebustur. Bingöl Milletvekili seçildikten sonra yöreyi sürekli ziyaret eder. Bu açıdan Do u sorunu üzerine en fazla rapor hazırlayan ki idir. Toprak'a (2010, s. 15) göre, CHP'ye sunulan bu raporlar, Tek Parti döneminde siyasetin sanıldı ndan çok daha etkin bir 'ileti im' aracı oldu unu gösterir ve mebus, devletle halk arasında önemli bir i lev görür; kendi seçim bölgesine gider; halkla konu ur; yöre yönetimi hakkında partisine rapor verir. Tabii Necmeddin Sahir Silan örne i ne kadar genellenebilir? Bu ayrı bir sorun (Toprak, 2010, s. 15).

Sılan'ın, inceleme ve dü ünü lerinin yer aldı ı raporları 1939-1950 yıllarını kapsamakta. Raporların resmi söylemin ve mevcut siyasi ortamların etki alanı içinde yazılması gerçe iyle beraber çok önemli tespitlere de yer vermekten kaçınmaması önemlidir.

Raporların CHP'ye sunulmuş olması da Parti olarak CHP'nin de sürecini gösterir. Sılan'ın raporlarını konumuzu da ruhan ilgilendiren kısımlarını aktarmak gerekirse:

Sılan'ın Bingöl iline ilişkin 11 Kasım 1939 tarihli raporunda, il genelinde 13 tane ilkokul olduğu ve bu okullarda 2016 kız, 558 erkek olmak üzere 764 çocuğun okuduğu belirtilmektedir. Bu sayının yetersizliğini vurgulayan Sılan, o an çocukların sadece 'da Türkçesi' yani Kürtçe duyduklarını yazmaktadır. Köylü, topraksızlıktan yakınmaktadır. Oysa geniş, verimli topraklar a onların elindedir. CHP'nin Bingöl'de sadece Kırık kazasında te kilatı bulunmaktadır. Diğer kazalarda açılmasını ise Dördüncü Umum Müfettişlik ve Valilik, müspet bakmamaktadır (Akekmekçi-Pervan, 2012, ss. 33-35).

1943 yılında Sılan bu kez Tunceli mebusu olarak rapor sunar. Bu raporda Sılan, önceki adı Dersim olan Tunceli'nin tarihten bu yana sorunlu bir bölge olduğunu, burada kanun ve mizanlara karşı duran bir topluluğun bulunduğunu, seyit ve akların hükümdarlığında volkan gibi kaynadığını, yolsuz, köprüsüz, yapısız ve bakımsız bir yöre olduğunu yazar. Cumhuriyet'in öncelikle buraya yöneldiğini ve büyük bir tedip harekâtıyla bölgeyi temizlediğini söyler. Diğer yandan, zamanla ıslahat ve imar çalışmalarının durduğunu, bölgenin yeniden acınacak hale döndüğünü rapor eder. Tunceli ilinin vali ve komutan eliyle yönetilen özel bir konumu vardır. Yönetim cebir ve iddetle yönetmenin müspet olduğunu düşünmekte ve böylece uygulamada bulunmaktadır demektedir. Bu özel yönetim tarzı halkta güvensizlik ve korku yaratmaktadır. Özel kanunla yönetimin kaldırılmasının yararlı olacağını belirten Sılan, ayrıca toprak reformunun gerekliliğinden söz eder (Akekmekçi-Pervan, 2012, s. 216). Sılan 1935-1940 nüfus sayımını ele alır. 1935 sayımı ise 107.100 olan nüfus, 1940 yılında 94.639'a düşmüştür. Kayıp olan 15 bin kişiye yakın insanın, isyan içinde gerçekleştirebileceğini yazar (Akekmekçi-Pervan, 2012, s. 223).

Tunceli'de de parti te kilatı yoktur. Tek te kilat Pülümür'de vardır. O da Erzincan'a bağlı iken daha önceden kurulmuştur. Sılan'a göre bu ilçe yönetimi de Batı'ya sürgün edilenlerin akrabalarından olduğu için salıksızdır. Sılan, bu gibi nedenlerle diğer ilçelerde de te kilatların a amalı olarak açılması gerektiğini savunur (Akekmekçi-Pervan, 2012, s. 339).

Sılan'ın CHP üyesi i ve Tunceli mebuslu u sıfatı ile yazdı ı son rapor olan *Tunceli Parti Hareket ve Faaliyetleri* raporu 1949 tarihlidir. Bu raporda partinin gelecek olan 1950 Genel Seçimleri'ne hazırlı mını ve örgütlülü ünü göstermesi, eksiklikleri ve muhalefet partileriyle ili kilerinin kıyaslaması yapılmaktadır. Ancak Kürt sorununun hala sürdü ü görülen raporun giri inde bazen Dersim bazen Tunceli denilerek, bu bölgenin, ya adı ı sıkıntılar öncesi ile ele alınmı tır. Rapora göre, 1945 yılında Tunceli'de CHP'nin parti örgütü sekiz ilçede kurulmu tur. Önce ki Pülümür hariç, Çemi gezek, Hozat, Kalan, Mazgirt, Nazimiye, Ovacık, Pertek kazalarında kurulan te kilatlar yine de ciddi bir çalı ma içerisinde de illerdir (Akekmekçi-Pervan, 2012, s. 361).

1943 yılına gelindi inde, devletin Do u bölgesine ili kin raporlamaları devam etmi tir. Sorunun çözülmedi inin farkında olan devlet görevlileri, eksikliklerin tespiti yanı sıra önlemler ve çözüme yönelik önerilerde de bulunmaktaydılar. Bu raporların ortak noktası, devletin ıslahat ve reform çabalarının hiçbir zaman tamamlanamayıp, yarım bırakıldı ı, unutuldu u ve bölgedeki bürokratların bu durumda rol oynadı ıdır. Merkezi yönetimin, Do u'yu sürgün yata ı olarak görme dü üncesi hiç de i miyordu.

Bu yıllarda Diyarbakır Birinci Umum Müfetti i Avni Do an'ın ve 1947 yılında genç bir maliye müfetti i olan Burhan Ulutan'ın raporlarında, cebir ve iddet yönteminden vazgeçilmesi, daha yumu ak yolların izlenmesi üzerinde duruyordu. Do u siyasetinin en önemli uygulayıcılarından biri olan Bölge Valisi Avni Do an'ın “milli birli imize ve milli menfaatimize muhalif olan bu büyük kitleyi çekecek olumlu ve esaslı bir mesaimiz yoktur” cümlesi, aslında problemi net biçimde ortaya koymaktadır. Yapılan çok sayıda çalı maya ra men bugün dahi devletin üzerinde uzla maya varılan bir Do u siyasetinin olmaması, tüm sorunlara kaynaklık ediyordu (Yayman, 2011, s. 172).

Burhan Ulutan ise daha net bir ifadeyle, bölge halkının kucaklanmasını ve ba rına basılmasını yazıyordu. “Askerle, cebirle buraya hakim olunamayaca mını bilmek gerekli” diyordu. Bunlar karde imizdi ve bu topraklarda, sömürge toprakları de ildi. “Yarın acı bir ihtimalle kar ıla mak istemiyorsak, birkaç bin ki ilik jandarma ve ordu mevcudiyeti ile buraya hâkim olunamayaca mını, yerli halkla anla mak ve onları

ba rımıza basmak ve aramıza karı tırmak mecburiyetinde bulundu umuzu hatırlarımızdan çıkarmamalıyız” diyordu. öyle devam ediyordu:

Hakikatleri açıkça görmek ve ifade etmek en önemli vazifemiz. Kendi vatanımızda kendi karde lerimiz arasında adeta bir müstemleke devleti gibi ya amamızın, silah kuvvetiyle halka hâkim olmaya çalı mamızın sebepleri üzerinde ısrarla durmak, bunları bertaraf etmeye çalı arak vazifeye ba lamak hedefimiz olmalıdır. iddet siyasetine artık son verilmesi kati bir zarurettir. Mahkemesiz, hakimsiz, yolsuz, mektepsiz, doktorsuz, hastanesiz, baytarsız, ziraat teknisyensiz, bilgisiz, üstelik hırsız-memurlu bir idare nasıl olur da halkın kalbini kazanabilir? (Yayman, 2011, s. 177)

1939’a gelindi inde Türk hükümeti, Kürt nüfusun yo un oldu u bölgelerde egemenli ini peki tirmi ti. Van Bruinessen’in belirtti i gibi, “Bütün isyanlar bölgesel kalmı tı ve birçok durumda, bu isyanların bastırılmasında aktif rol almı olanlar bizzat Kürtlerdi” (Ça layan, 2014, s. 42).

Devletin ve CHP’nin Kürt meselesine ili kin ba ka raporları da bulunmaktadır. Bu raporlar çerçevesinde ancak Kürt isyanları bastırılabilmi , merkezi devlet bölgede otoritesini sa lamı , kanunlarını uygulanır hale getirebilmi tir. Bunun ötesinde meselenin çözümü gerçek anlamda hiç sa lanamamı tır. CHP’nin bölge halkından kopuklu unun en önemli sonucu, bu illerden gösterdi i milletvekili adaylarının konumundan belli olmaktadır.

Bilhassa tek parti iktidarının iyice yerle mi oldu u 1927-1943 yılları arasında yapılan be seçimde Diyarbakır’dan seçilen otuz bir milletvekilinden sadece be inin Diyarbakırlı olması bunu göstermektedir (Ça layan, 2014, s. 42).

Bu dönemde Cumhuriyet Halk Fırkası 6. Büyük Kurultayı 8 Haziran 1943 tarihinde Dil Tarih Co rafya Fakültesi’nde toplandı. Bu kurultay Mihri Belli’nin (2000, s. 230) anlatımıyla gerici unsurlara kapıyı açmı tı:

Türkiye toplumundaki güçler dengesinde meydana gelmekte olan de i iklik, ba ndan beri bürokrat-burjuva-e raf üçlü ittifakının partisi olan CHP içinde bürokrasinin gerilemesi, bu partinin sembolü olan ‘Altı Ok’tan biri olan ve üstyapı kurumlarında bazı reformlardan ibaret kalan devrimcilik ilkesinin laiklikle birlikte fiilen rafa kaldırılması, bu partinin kapılarını Turancı fa istinden tarikatçısına kadar çe itli gerici unsura açması sonucunu verdi.

1946 yılında yapılan Genel Seçimlerde, açık oy, gizli sayım gibi bir hukuki ve siyasi garabet uygulandı ve CHP’nin seçimleri kazandı ı açıklandı. DP örgütlenmesini tamamlayamamı ve baskın seçime erken yakalanmı tı. Bunun da etkisiyle TBMM’deki 465 koltuktan 66’sını kazanabildi. Fakat seçim sürecinde ya ananlar sonucu bizzat CHP yöneticileri bile parti tabanının kaymakta oldu unu sezdi (Hatipo lu, 2012, s. 204).

CHP'nin 7. Büyük Kurultayı 17 Kasım ve 4 Aralık 1947 tarihleri arasında Ankara'da toplandı. Bu kurultayın açılış konuşmasını yapan smet nönü'nün, Kürt meselesinin hala çözülemediğini bildirdi. Doğu bölgelerinde belki de devlet adına sonuç alıcı uygulamaların faturasını CHP'nin ödeyeceğini görülebiliyordu. Çok partili sistemin Doğu bölgelerinde nasıl bir biçim alacağı konusunda endişelerini ifade eden nönü, siyasi parti mücadelelerinin Doğu bölgelerinde geçmiş dönemin olayları ve 'iskân kanununun kısıtlılıkları' sonucunda ayrılıkçı hareketlere zemin yaratabileceğinden endişeliydi. Bu konuda, 'idarenin tarafsızlığı' ilkesini vurgulayarak muhalefete güvence vermiştir (Hatipoğlu, 2012, s. 211). 19 gün süren bu uzun kurultay denilebilir ki hemen her gün parti yöneticilerine yönelik eleştirilerle geçmiştir. Bazı delegeler merkez yönetimi ve nönü'yü iddetle eleştirmişlerdir. Örneğin, Cevdet Baykal (Kocaeli Delegesi) şöyle konuşmuştu: "Bizim burada göreceğimiz dava, sadece sayın genel sekreterin okuduğu rapor, tüzük ve program davası değildir. Asıl dava Halk Partisi'nde şahıs ve zihniyet davasıdır. Yirmi yıldır CHP'nin muhtelif kademelerinde aynı ve değişmez kilerimiz bağımlı olarak kalarak partiye tasarruf ettikleri içindir ki, Halk Partisi bir sarsıntı geçirmektedir." Emin Karpuzoğlu (Maraş Delegesi) ise "Parti merkez yönetimi kıyıkusuna yatmıştır. Milletle hükümet arasında bir uçurum meydana gelmiştir" diyordu. Cevdet Baykal, "Biz artık merkezin diktası altında hiç tanımadığımız kimseleri de il, bizi anlayan, dertlerimizi dinleyen, mebus olunca bir Tanrı kelamını esirgemeyen, genç, enerjik, dinamik vatan çocuklarının Büyük Meclis'te yer almalarını bekliyoruz" sözleriyle eleştirileri ve beklentilerini anlatıyordu (Bila, 1999, ss. 128-129).

Bu dönemde CHP, smet nönü'nün de uyarısıyla DP'nin çok gerisinde kalsa da Doğu'da halktan çok egemen güçlerle destek arayışına giriyordu.

CHP geniş bir eklemlenmiş sınıfını sürgünde bırakmasının tehlikesini 1946'da bir muhalefet partisinin ortaya çıkmasından sonra anladı. 1947'de 2000 sürgün ailesinin geri dönmesine izin verdi. CHP'nin de öngörmülebileceği gibi, Demokratlar sürgünlerin derinliklerindeki duygularını suiistimal ederek, bunlara özellikle aile mensubu ya da köylü heyetler gönderip desteklerini kazanmaya çalıştılar. 1950 Seçimleri'nde büyük bir çoğunlukla iktidara geldiklerinde, aldıkları oyların önemli bir kısmını yeni Büyük Millet Meclisi'nde önemli bir unsur oluşturan son dönemde sürgün edilmiş ailelerin tabanından sağladığını (McDowall, 2004, s. 528).

A aların büyük bir kısmı ya kendileri eyh-toprak sahibi oldu undan ya da eyh aileleriyle evlilik ya da müritlek ili kisiyle ba lantılı olduklarından eyhlerle çok yakın ili kiye sahiptiler. A alar, Do u'da Kürtlerin üzerinde güç ve söz sahibiydiler. Köylüler de onlara ba lıydılar. Öyle ki, toprak reformuna kar ı olan a alarının yanında yer alabiliyor ve onların dedi i ekilde seçimlerde oy kullanabiliyorlardı. CHP'nin toprak reformu vaatleri ters teperken, DP'nin a ayı koruma sözü, köylüyü daha çok etkiliyordu. Bunda dini söylemlerin, eyhlerin rolü de bulunmaktaydı (McDowall, 2004, s. 530).

1950'de Demokrat Parti'nin (DP) zaferiyle sonuçlanan seçim yapıldı ında ülkede Kürtçülükten hemen hemen eser yoktur. Bu sırada birçok Kürt asimile edilmi ve Kürt a iret reisleri Türk siyasal sistemine çekilmi tir (Kiri ç i ve Winrow, 2002, s. 112).

Özetlenecek olursa, bu bölümde CHP'nin tek parti iktidarı döneminde Do u ve Güneydo u Anadolu Bölgelerinde yo un olarak ya ayan Kürtlere yakla ımı ve bu konuda parti yetkililerince hazırlanan raporlar ele alınmı tir. zleyen bölümde ise Türkiye'de 1950 yılında ya anan iktidar de i imiyle birlikte çok partili siyasal düzende devletin kurucusu CHP'nin bu konuya yakla ımda ne gibi dinamiklerin ortaya çıktığı analiz edilecektir.

4. 1950'LERDEN 1980 DARBES NE ÇOK PART L DÜZENDE CHP VE KÜRTLER

Bu bölümde Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti yönetiminin sona erdiği ve partinin ana muhalefet partisi konumuna geldiği 1950 Genel Seçimleri'nden 12 Eylül 1980 askeri darbesine kadarki süreçte, gerek Demokrat Parti'nin 10 yıl süren tek başına iktidarı, gerek 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında kah ana muhalefet partisi olarak Meclis'te, kah koalisyon ortağı olarak hükümette görev aldığı ve çok partili siyasal düzenin doğması gereği siyasal rekabetle biçimlenen bir çerçevede Doğu sorunu ve Kürtler konusunda sergilediği yaklaşımlar incelenecektir. İnceleme konusu olan 30 yıllık sürecin ilk 22 yılında CHP'nin başında Kurtuluş Savaşı kahramanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bulunurken son 8 yılında gazeteci kökenli Bülent Ecevit'in liderliği söz konusudur. İki devleti kuran partinin devleti simgeleyen 'İsmet Paşa' költüğü, ikincisi ise devlet partisini halk partisine, bir kitle partisine dönüştürme iddiasıyla İnönü'yü kurultayda yenerek CHP'nin 3. Genel Başkanı olan 'Karaöğlen' ve 'halkçı' lakaplı bir seçkindir. Bu bölümde CHP'deki bu değişimin getirdiği yenileme iddiasının partinin Kürtlerle olan ilişkilerine nasıl yansıdığı ele alınacaktır.

4.1. DP'nin Kürt Burjuvazisi ve Doğu'nun Diğer Egemen Güçleriyle İttifakı

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 20 Mayıs 1945 tarihinde *Ulus* gazetesinde yayımlanan sözleriyle çok partili demokrasiye şöyle yaklaşmıştı:

Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyasi ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi, ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemediyen ilerletmiştir. Büyük Meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat; halk idaresinin memleketi serbest düşüncelere ve hürriyet hayatına alıtırıp, eritmesi ve geçmişi olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatandaşı anar iyi ve sözü ayağa düzürmeyi kaldırması olmuştur. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılaplar geçirmiş, bir memleketin sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir. (Toker, 1990, s. 58)

19 Mayıs 1945 yılındaki gençliğe hitabında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, yukarıdaki sözleriyle bir dönemin nihai sonucunun, ülke içinde otoritenin sağlanması

oldu unu belirtmekteydi. Artık bir dönem sona erme a masına gelmi ti... öyle devam ediyordu nönü:

Bizim imdiki sistemimiz ba taki ahsa dayanmaktadır. Bu türlü idareler ekseriya pek parlak ba lar, hatta bir süre parlak devam eder. Fakat bunun sonu yoktur. Ba taki ahıs sahneden çekildi i zaman nasıl bir akıbetle kar ıla ılaca ı bilinmez. Tek parti rejimleri normal demokrasi usulleri ile idare ekline intikal edemedikleri, hiç de ilse bu zaruri olan intikali tam zamanında yapamadıkları için yıkılmı lardır. Yıkıntının arasında da birçok zahmetlerle meydana getirilen birçok eserin hepsi heba olmu tur. Memleketimizi böyle bir akıbetten korumalıyız. Ciddi ve esashı murakabe ve muhalefet sistemlerine süratle geçmeliyiz. (Toker, 1990, s. 59)

Meclis'teki ve parti içindeki yeni siyasi geli melerden, o arada nönü'nün 19 Mayıs konu masından da güç alan parti içi muhalefet, uzun zamandır süren, ancak büyük olasılıkla1945 yılının kı aylarında ortak bir hareket haline gelen grup çalı ması sonunda,7 Haziran'da, CHP Meclis Grubu Ba kanlı ı'na 'Dörtlü Takrir' olarak bilinen ve altında Celal Bayar'ın, Adnan Menderes'in, Refik Koraltan'ın ve Fuat Köprülü'nün imzaları bulunan, genel olarak ülkede ve parti içinde siyasal liberalle me talep eden bir önerge verilir. Dörtlü Takrir, nönü'nün de iste i üzerine, CHP Meclis Grubunca reddedilecektir. Ancak bu ret, daha ziyade, parti içi muhalefetin partiden tamamen koparak, yeni bir muhalefet partisi kurmasını sa lama amacına yönelik gibi görünüyordu (Koçak, 1986, s. 558).

Bu tarihten sonraki siyasi geli meler, parti içi muhalefetin CHP'den tasfiyesi ile ilgilidir. Önce Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü CHP'den çıkarılacak, Celal Bayar ise önce mebusluktan ve daha sonra da CHP'den istifa edecektir. Nihayet 1945 yılının Ocak ayında, bir anlamda da tek parti döneminin sonunu sembolize eden, hem iktidar hem de muhalefet grubu tarafından ciddiye alınan bir muhalefet partisi olan Demokrat Parti kurulacaktır (Koçak, 1986, s. 560).

Türkiye çok partili rejime yönelirken, aynı zamanda devrimin söylemi açısından 'milletin efendisi köylünün' temel sorunu olan toprak reformu hayata geçirilmeye çalı lmaktaydı. Bu tam da ülkeyi yöneten sınıf ve tabakaların iç mücadelesine yol açmı tı. Ülkede belki iddia edildi i gibi sınıflar yoktu, ancak yönetenlerin içinde mensup oldu u sınıfların çatı ması açıktan ortadaydı.

Bütçe görü melerinin yapıldı ı tarihlerde, 14 Mayıs 1945 günü Çiftçiye Topraklandırma Kanun tasarısı da TBMM'de görü lümeye ba lanmı tı. Kanun tasarısının sevk edildi i karma komisyonun raportörlü ünü büyük toprak sahiplerinden Adnan Menderes yapmaktaydı. Menderes, TBMM'de ve karma komisyonda kanun

tasarısına karşı bir tavır alarak bazı değişiklikler yapılmasını istemi ti. Ancak Menderes'in istedi i değişiklik yapılmadan 10 Haziran 1945 günü Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kabul edildi (Uyar, 2012, s. 184).

Toprak Kanunu a a ve e raf partisi CHP'de tabii çok fena kar ıldı. Büyük toprak sahipleri o tarihte meclise temsilciler göndermiyorlardı. Bizzat kendileri meclisteydiler. Bunlar derhal bir kar ı hareket tertitlediler. Ba larında Emin Sazak ile Adnan Menderes vardı. Menderes toprak a alarının kurmayıdı. Sazak ise kesenin a zını açmı tı. Hedef, kanunu o hale getirmek, öylesine dejenere etmekte ki, çıksa bile tatbik kabiliyeti bulunmasın yahut uygulaması büyük toprak sahiplerine zarar vermesin (Toker, 1990, s. 60).

Nihayetinde, Türkiye'de, toprak meselesinin devrimin demokratik karakterini olu turdu u gerçe inden uzakla an partinin, yine bu mesele üzerinden ayrı ması ve yeni bir partinin çıkması gerçekte mi ti. Türkiye'de, toprak meselesi ve Toprak Reformu, bir masal ve gölge oyunu haline getirilmi ti (Aydemir, 1979, s. 21).

Meclis'teki 'a alar' Batılısı, Do ulusu birle mi ti. Mardin Milletvekili Lütfi Ülkümen, "Ne sınıf mücadelesi, ne de büyük bir içtimai dert halinde topraksızlar meselesi olan memleketimizde..." dedikten sonra tedbirleri zaten kendilerinin daha insani dü üncelerle aldıklarını söylüyordu (Toker, 1990, s. 61).

Çok partili hayata geçilen 1946 Genel Seçimleri'yle birlikte siyasi partilerin ilgileri Do u ve Güneydo u Anadolu Bölgesi'nde yo unla tı. Bilhassa siyasal aktörler, oy deposu olarak gördükleri a ıret reisi gibi bireyleri, siyasal sosyalle me yöntemi olarak kullanılan politizasyon sayesinde siyaset arenasına çekmeyi ba ardılar. Bu güdüyü ba arılı bir ekilde kullanan Demokrat Parti,1950-1960 yılları arasında, Do u ve Güneydo u Anadolu Bölgesi'nde birinci parti olmayı ba ardı (lyas, 2014, s. 563).

CHP'nin üçüncü genel ba kanı olacak olan Bülent Ecevit (2009, s. 14-15) de 1969 yılında yaptı ı bir konu mada DP'nin bu bölgelerden büyük destek görmesinin nedenlerini de erlendirmi ve bu deste in aslında yanlış bir sanıya dayandı ının altını çizmi tir. Ecevit (2009, s. 69), Atatürk döneminde yapılan üstyapısal devrimlerin ekonomik ve sosyal düzeni de i tirecek altyapısal devrimlerle ki örne in toprak reformuyla, desteklenmedi i sürece Do u'da gerçeklik ve i lerlik kazanamayaca ının farkındaydı ve ilk büyük muhalefet partisi olarak örgütlenen Demokrat Parti'nin

kurulu unun da söz konusu ekonomik ve sosyal dönü ümü sa layacak olan toprak reformuna kar ı çıkı a dayandı na gönderme yapar:

Köylü yararına bir altyapı devrimini önlemek üzere kurulmu bir partiydi o... Ama halk bunu bilmiyordu, de erlendiremiyordu; bilememekte, de erlendirememekte de mazurdu. Mazurdu, çünkü toprak reformunun ne oldu unu, ne olmadı ı kendisine anlatılamamı tı. Öte yandan, toprak reformuna kar ı çıkma hareketinden do an muhalefet, kısa zamanda, ba ka görüntüler, ba ka gerekçeler edinmi ti.

Halk sandı ki, o zamana kadar kendisine kapalı tepeden bakan bürokrasi, o zamana kadar kendisini ezen, sömüren -ve tek partili rejim sırasında büyük ço unlu u o tek parti çevresinde toplanarak güçlerini koruyabilmi olan- e raf ve mütegalibe, ancak bir iktidar de i ikli i ile gücünü yitirecek, halkı ezemez, sömüremez, hor göremez duruma gelecekti. Böyle bir iktidar de i ikli inin, henüz bilinçsiz olarak özlemini çekti i düzen de i ikli i için yeterli oldu unu sandı halk.

Bir süre içinde, bu sanının do ru oldu u izlenimi yaratılabildi. Çünkü, birkaç yıl sonra Türk ekonomisini bir çıkmaza sokmak pahasına da olsa, büyük bir enflasyon, hatta iflas pahasına da olsa, bir süre için, yüzeysel bir ferahlık görünümü yaratıldı. Köylü bu geçici ve yüzeysel ferahlıktan, birkaç yıllı na yararlanabildi. Öte yandan, aya ı çarıklı bir köylü, kendi hizmetinde olması gereken devlet memurunun odasına, ilk kez ba ı dik girebildi. Ufak tefek i lerini yürütmede, alı ık olmadı ı kolaylıklar görebildi. Bu gibi belirtilerden de, özledi i düzen de i ikli inin nihayet gerçekle meye ba ladı ı sanısına kapıldı.

Bir süre sonra, halk, aldandı ı anlamaya ba ladı. Hayal kırıklı ına u radı. Çünkü, o iktidar de i ikli i, giderek ba ka bazı kimseleri de e raf ve mütegalibe durumuna getirdi. Hatta eski e raf ve mütegalibeden büyük bir bölümü, yeni iktidar satında yer alarak egemenli ini ve sömürücülü ünü sürdürme olana ı buldu. Büyük ticaret burjuvazisi her zamankinden daha çok geli meye, halkın sırtından, özellikle köylünün sırtından palazlanmaya ba ladı. Devlet bürokrasisi partizanla tı ve her zamankinden daha çok çıkarıcıların hizmetine girdi. Sömürü düzeni, sömürücülü ü, ezicili i artırılarak sürdürüldü. (Ecevit, 2009, s. 69-70)

Ecevit'in de yukarıda belirtti i tabloya ko ut olarak, 1946 Genel Seçimleri'nden sonra bilhassa burjuvazi-bürokrasi-köylü gibi grupların deste ini kazanan DP, girmi oldu u 1950 Genel Seçimleri'nden zaferle çıkarak tek ba ına iktidar olmayı ba ardı. Oyların yüzde 53'ünü alarak 408 milletvekili çıkaran DP asıl patlamayı ise Do u vilayetlerinde yaptı. Bu patlamayı yapması da normaldi; çünkü DP'nin sınıf temeli, büyük toprak sahipleri ile burjuva arasında yapılan ittifaka dayanıyordu. Bunun yanında yıllarca tek parti egemenli inde baskı gören do udaki halk, söylemlerinde hürriyet ve özgürlük gibi kavramları bir yapı içerisinde barındıran DP'nin bu görü lerinde samimiyetle davranmı olması da oyların kendilerine kaymasını sa ladı (İyas, 2014, s. 566).

Cumhurbaşkanı smet nönü, CHP'nin iktidarı boyunca Do u sorununun gerçek anlamda çözülmedi ini, ancak bastırıldı mını biliyordu. nönü, bir görü melerinde Bayar'a bir teklifte bulunur: "Hudut bölgelerimizde ve do uda parti te kilatları kurmayalım. Siz kurmayınız, biz de bizimkileri la vedelim. Oralar halkı vuru kan,

ate li kimselerdir. Particili in milli birli i bozmasından endi e ederim.” Bayar ise, “CHP devlettir, oradaki te kilatını la vetse de varlı nı muhafaza edecektir. Hâlbuki biz, meçhul kalaca ız. Onun için bu teklifi kabul etmeyeyim” der. Nitekim Do u’nun zaten özel kanunlarla yönetildi ini söylemi , Do ululara bu yeni hayat tarzında da ‘ba ka sınıf vatanda ’ muamelesi yapılmasının onları üzece ini belirtmi , fakat oralarda partilerin dikkatli davranabileceklerini hatırlatmı tır (Toker, 1990, s. 103).

eyhlerin ve müritlerinin ne kadar oy sa layabilece ini gayet iyi bilen DP’liler bu duyguları istismar etmekte hızlı davrandılar ve dini özgürlükleri açıkça savundular. Din sorununda saf dı ı kalmaktan korkan CHP Ocak 1947’de okullarda din e itimi verilmesine ve devlet okullarının yanı sıra slami e itim veren okulların açılmasına izin verdi. Fakat böylesi tavizler Sünni devleti yıkan parti olarak edindi i kimli i dengelemesine yetmedi ve eyhler müritlerine bu çerçevede talimatlar verdi. Örne in, Said Nursi, 1950’de kendi müritlerini hararetle DP’yi desteklemeye te vik etti. Bu davranı nda yalnız de ildi... Said Nursi ile yakın ba ları olan Bitlis ve Khizan civarındaki Mevlana Halid Nak ibendi hareketi de ço u Kadiri gibi Demokrat Parti’yi destekledi. DP, Anadolu’yu saran bir a olu turmu tu ve bu a ın en güçlü oldu u yer Do u’ydu.

CHP’ye yönelik yakınmalardan yararlanmak isteyen Demokrat Parti 1923’ten beri a ır bir baskı altında olan eski a a sınıfıyla i birli i yapmaya karar verdi. Sürgündeki a aların bile Do u ve güneydo u Anadolu’da topra ı vardı, çünkü Cumhuriyet, Osmanlı döneminde edinilen özel arazilerin sahiplerinde kalmasını onaylamı ve a alarla köylülere eskiden beri denetimleri altında olan ve kullandıkları toprakların tapusu verilmi ti. (McDowall, 2004, ss. 526-527)

Çok partili rejime geçilmesinin ardından, Kürtlerden DP’ye büyük bir yönelim olur. Bu ilgi bir somut etnik-kültürel talebin kar ılanmasından çok, tek parti baskısının kalkmı olmasına, bölgeyle ba ı olan insanların milletvekili gösterilmesini, baskının temsilcisi görünen CHP kadrolarının tasfiyesine yönelik bir umudun i aretiydi. DP’nin iktidara gelmesinin Kürtlerin ço unlukla ya adı ı illeri ilgilendiren somut sonuçları da oldu. Bunların belki de en sembolik olanı, DP’nin daha muhalefette bulundu u yıllarda ısrarla konuyu Meclis gündemine ta ıması sonucu, Türk- ran sınırında 32 ki iyi haksız yere öldürtmekle suçlanan eski 3. Ordu Komutanı Orgeneral Mustafa Mu lalı hakkında soru turma açılmasıydı.¹¹ Önce idama, sonra da 20 yıl hapse mahkûm olan Mu lalı

---

¹¹ 1942-1943 yılları arasında Yüksek Askeri üre üyeli ine getirilen Mu lalı,25 ubat 1943’de 3.Ordu Komutanı oldu ve görev bölgesi olan Van’ın Özalp ilçesinde meydana gelen bir olayla yeniden tarihe geçti. Hür’ün (2017, s.329) anlatımıyla özetleyecek olursak, ran tarafında ya ayan ve Türk istihbaratına da çalı an Milan A iret reisi Mehmedi Musto’nun, Türk idari yetkilileri tarafından da göz yumulan sınır koruma çeteleri tarafından kaçırılan hayvanlarını geri alamaması üzerine, sınırı a ıp Özalp ilçesinden 400 hayvanı alması olayın özetiydi. dari amirler tarafından üstü kapatılabilecek mesele, Mu lalı’nın gelmesiyle yeni bir safha almı tı. Daha önce gözaltına alınıp bırakılan ki ileri, ‘Devletin demir yumru unu’ göstermesi için tekrar gözaltına aldırımı ve ardından bunların sorgusuz sualsiz katledilmelerini emredip, bunu da yetkisi altındaki idari amirlere uygulatmı tır. 33 köylüden kadın olanı bırakıldıktan sonra 32’si de 30 Temmuz 1943 günü bir dere yata ında sabah vakti kafalarına kur un sıkılarak öldürülmü tü. Ancak biri olay sırasında ölmemi , yaralı olarak ran’a kaçmı tı. Bu ahıs karde i üzerinden 15 Eylül 1943 tarihinde bir telgrafla durumu Meclis Ba kanlı ı’na bildirmi ama Meclisten bir ses çıkmamı tı, bir dilekçede Aralıkta yazmı ve ses çıkmayınca olay kapanmı tı. Ancak 3 Aralık

hapiste öldü. Bu olay DP'nin TBMM'de varlığı sonucu gerçekleşen ve Kürtlerin Türkiye'nin e it haklara sahip vatandaşları oldu unu i aret eden son derecede olumlu bir gelişme olarak algılandı. Mustafa Remzi Bucak, Mustafa Ekinci ve Yusuf Azizolu gibi Kürt kimliği çok öne çıkan milletvekilleri DP'den seçildi (Aktürk, 2015, s. 65).

14 Mayıs 1950 Seçimleri'nde DP 4.242.393 ve CHP 3.176.561 oy aldı. Seçimlerde DP 408 milletvekilliği ve CHP'de 69 milletvekilliği kazanmıştır. Böylece 27 yıllık CHP iktidarı sona ermiş ve iktidar DP'ye devredilmiştir (Kili, 1976, s. 105).

1950 Genel Seçimleri'nde DP, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde çok büyük bir zafer elde etmiştir. DP'nin adayları, genel olarak bölgede doğmu ve halk tarafından da istenilen kişilerdi. CHP'nin çıkardığı 18 adayın 6'sı bölgelerinde doğmuş kişiler olup, geriye kalan 2 kişisi ise seçildiği yerle hiçbir bağlantısı olmayan kişilerdir. Mardin Milletvekili Ali Rıza Erten Bey, Mersin; Van Milletvekili Kazım Özalp ise Makedonya Köprülü doğumludur. Genel olarak bölgeden seçilen milletvekillerinin profillerine bakıldığında DP adaylarının büyük kısmı, emir, ahiyet reisi ve çiftçilerden oluşurken, CHP'nin adayları ise bürokrat ve ahiyet reislerinden müteekkildir (İyas, 2014, s. 567).

Alevilerin de büyük ölçüde desteğini alan ancak açık oy, gizli sayım yöntemiyle yapılan ve bir yıl erkene alınan bu baskın seçimlerde DP ancak 66 milletvekili kazanabilmiştir. Bunda tekke ve zaviyelerin kapatılmasından 1937-1938 Dersim isyanının çok sert bastırılmasına kadar pek çok etken rol oynamış olabilir. Daha sonraki yıllarda DP, Alevilerin desteğini kaybetmeye başlamış da, 1950 Genel Seçimleri'nde Tunceli'de DP 13.089, CHP ise 9.209 oyu almış, Alevilerin yoğun olarak yaşadığı Amasya, Tokat, Erzincan, Sivas, Çorum, Yozgat ve Kahramanmaraş gibi illerde (Tunceli'nin aday olduğu Malatya hariç) DP seçimleri kazanmıştır.

1954 Genel Seçimleri'nde Alevi oyları DP ve CHP arasında emir dağılmış; Tunceli'de CHP kıl payı farkla kazanmış; fakat anılan diğer illerde DP'nin üstünlüğü

1948'de, çok partili dönemin yeni partisi Demokrat Parti'nin Eski emir Milletvekili İsmail Hakkı Çevik Meclise soru önergesi vermiştir. Bu önergeyle beraber DP olayı yeniden alevlendirip CHP'yi yıpratmak yoluna gitti. Mustafa Muhalı, 2 Mart 1950 tarihinde verilen nihai karara göre önce idama mahkûm oldu, sonra bu ceza, yarı nedeniyle 20 yıl hapse çevrildi. Hüküm Muhalı tarafından temyiz edildiği sırada mahkemece Mustafa Muhalı'nın Gülhane Askeri Hastanesi'nde yapılan muayenesinde ileri derecede akli yetersizlik (bunaklık) tespit edilmiş, Muhalı'nın tahliyesine karar verilmiştir. Bir yıl sonra da öldü. Olayın üstü de zamanla örtülmüş oldu.

de i memi ; ancak 1957 Genel Seçimleri itibariyle Alevi kökenli vatandaşlar büyük ölçüde CHP'yi tercih etmiştir (Aktürk, 2015, s. 55)

1937-1938 Tunceli Kürt ve Alevi bölgesindeki yıkımın sorumlusu olan Bayar, 1975 yılında bir söyleşi sırasında şmet nönü ile baharlarından söz ederken her ikisinin de devletin çelik kasalarına bile emanet edilemeyecek sayısız sırrı paylaşmalarını açıklar (Bozarslan, 2015, s. 308).

DP, en bahar, *Görüşler* dergisiyle sosyalist muhalefeti emsiyesi altına almaya yeltenen, sosyalist, liberal, dindar, Alevi, Kürt ve diğer muhalif unsurları olabildiince kavrayıcı vaatlerle yola çıkan parti, tarihi zaferler kazandı. 1950 ve bilhassa 1954 Seçimlerinden sonra, Alevilerin olduğu gibi Kürtlerin de desteğini kaybetmeye başladı (Aktürk, 2015, s. 65).

1946 yılında uluslararası konjonktürün de etkisiyle kurulan Kürdistan Mehabad Cumhuriyeti'nin aynı yılda yıkılmasından sonra, Molla Mustafa Barzani, Sovyetler Birliği'ne geçmiştir. Barzani ve arkadaşları, 1958'de Irak'taki iktidardan sonra Irak'a döndü. Irak'ta kabul edilen Anayasa ile Kürtlerin Irak'ı oluşturan bir millet olarak tanınması da etkisini gösterdi.

Bozarslan'a (2002, s. 178) göre, Türkiye'deki Kürt kökenli öğrenciler ve aydınlar da bu durumdan derinden etkilendi. Bu yıllarda demokrasi ve çok partili hayata girdiğinde Doğu insanları çok umutlandı; Doğu'ya yapılan baskı ve reva görülen sert muamele artık sona erecekti; halk açlıktan, sefaletten, işsizlikten, zulümden kurtulacaktı; hürriyet her tarafa yayılacaktı; memlekette fabrikalar, yollar, barajlar, okullar, hastaneler dizilecekti (Bozarslan, 2002, s. 178). Ne yazık ki, bu umutlar çabucak söndü. Çünkü demokrasi devrinde halkın gerçek derdlerine gereken ilgi gösterilmedi; kitlelerin menfaati değil, kitlelerin oylarına hakim olanların, emeyhlerin, nüfuzlu kişilerin çıkarı göz önüne alındı ve anlaşıldı ki, bu idarenin sadece adı demokrasydi; ama kendisi aristokrasydi (Bozarslan, 2002, s. 178).

CHP'ye kıyasla daha muhafazakâr bir konumda olan DP, önünde sonunda etnik haklarını savunan Kürtleri kendine düşman etti. 17 Aralık 1959'da 49'lar olarak bilinen Kürt ileri gelenlerinin tutuklanması bir dönüm noktası olarak DP'nin ilk baharlarda kurduğu olumlu baharların artık koptuğunu gösteriyordu. DP, 49'ların tutuklanmasından 6 ay sonra Ordu tarafından devrildi (Aktürk, 2015, s. 161).

4.2. CHP'nin DP İktidarında Doğu'daki Faaliyetleri

unu rahatlıkla kaydedebiliriz ki, Cumhuriyet'in Kürt meselesine dair algısı epey bir de i kendi. Cumhuriyet, Kürt meselesini bazen geçmi in kalıntılarının gösterdi i dirençten, bazen ba ka devletlerin fenalıklarından, bazen Kürtlerle meskûn bölgenin geri kalmı lı ından, bazen de sadakatsizlikten kaynaklanan bir mesele olarak algıladı. Ye en'e (2009, s. 5) göre, bu algı biçimlerine tanıma, asimilasyon, tedip ve tenkil ve ayrımcılık politikaları e lik etti.

Bu politikaları uygulama sahasına sokan tek parti rejimiyle Cumhuriyet Halk Partisi'ydi. Tarık Zafer Tunaya'ya (1980) göre, CHP bir 'vesayet partisidir'. Tek parti egemenli inin hiçbir 'hukuki' temeli yoktur ve bir ba ka partinin kurulması da hukuken yasak de ildir. Ancak, bu yasak fiili olarak geçerlidir. Tunaya (1980), bunu fiili tek parti rejimi olarak adlandırmaktadır. Bu tür partiler totaliter de ildir; demokratik bir sistemin hazırlayıcısıdır. Bunun da do al sonucu olarak, kendi sonlarını kendileri hazırlar.

DP iktidarının 1954 Seçimleri'nden sonra basına, üniversiteye, muhalefet partilerine kar ı uyguladı ı sert politikadan, muhalefete oy veren Kır ehir gibi bir ili ilçe haline getirmesinden, ekonomik hayatta ba gösteren sıkıntılardan, artan fiyatlardan, artan fiyatlar kar ısında beliren geçim sıkıntısından, 6-7 Eylül 1955 olayların toplumda bıraktı ı izlerden iktidar zayıflamaya, güvenini, otoritesini kaybetmeye ba lar (Kili, 1976, s. 124).

1950'lerin ortasında ekonominin kötüye gitmeye ba lamasıyla birlikte CHP ve di er partiler, bazı a aların ve onların güdümündeki seçmenlerin deste ini kazanarak DP'nin Kürt tabanını etkiledi. Demokrat Parti, Kürtlerin ya adı ı illerden aldı ı oyların 250 binden fazlasını 1957 ile 1961 arasında kaybetti (McDowall, 2004, s. 531).

50 ve 54 Seçimleri'ndeki hezimetten sonra 1957 Seçimleri CHP açısından eski parlak günlere bir dönü gibi oldu. Bu seçimde DP 424, CHP 178, CMP ve Hürriyet Partisi (HP) 4'er milletvekili i kazandı. Milletvekili sayısına bakınca durum öyle görünmese de, DP ile CHP arasındaki oy farkı yüzde 6 idi (Hristidis ve Ergüz, 2010, s. 52).

2 Mayıs 1954 Seçimi'nde Do u ve Güneydo u Anadolu'daki illerde milletvekilliklerinden 25'ini CHP kazandı. CHP'nin milletvekili i kazandı ı Do u illerindeki durum öyleydi: Erzincan'da 1, Kars'ta 10, Malatya'da 12, Tunceli'de 2 milletvekili çıkarıldı. Ancak CHP, Güneydo u illerinden milletvekili çıkaramamı tı (Hürkan, 2010, s. 60).

CHP'nin 1954 sonrası il ve ilçe kongrelerinde geleneksel yöneticilerin ço u kenara çekildi i için, genç üyeler il ve ilçe ba kanlıklarına, yönetim kurullarına seçilmi lerdir. Partinin saygınlı ı arttıkça bu genç yöneticiler, Meclis'e girme, politikada yükselme çabası içinde çevrelerinde yo un bir mücadeleye girmi lerdir. Partinin 1954 Seçimleri'nden sonra kapıları kapanan il ve ilçe binaları yeniden açılmaya, özellikle 1956'lardan itibaren yurtta ların devamlı u rak yeri olmaya ba lamı tır (Kili, 1976, s. 124).

1957 Seçimleri'nde Do u ve Güneydo u Anadolu'daki illerden çıkan milletvekilliklerinden 69'unu CHP kazandı. Do u Anadolu Bölgesi illerinden Bingöl'de 1 milletvekili, Elazı 'da 6 milletvekili, Erzincan'da 6 milletvekili, Kars'ta 12 milletvekili, Malatya'da 9 milletvekili, Mu 'ta 1 milletvekili, Tunceli'de 3 milletvekili ve Van'da 5 milletvekili kazanılmı tı. Bu kez Güneydo u Anadolu illerinde CHP, Kahramanmara 'ta 9, Mardin'de 8, Urfa'da ise 5 milletvekili ini kazanmı tı (Hürkan, 2010, s. 61).

CHP'nin 14. Kurultayı 12 Ocak 1959 tarihinde toplandı. Parti programında i çi haklarıyla ilgili maddelerde yapılan de i ikliklerle, bu hakların modern demokrasi anlayı ı do rultusunda geni letilmesi öngörölmü tür. Kurultay a ırlıkla 'rejim' meselesi ile ilgilenmi ti (Kili, 1976, s. 30).

4.3. 1960 Sonrası Sol, CHP ve Kürtler

DP dönemini sona erdiren geli melerin genel siyasal de erlendirmesini yapacak olursak, Cem Ero ul'un (1990, s. 256) belirtti i gibi ekonomik ba arısızlık, DP döneminin sonunu getirmi ve normal parlamenter rejimi devam ettirerek ekonomik ba arısızlı ın bedelini salt seçim kaybederek ödemek yerine DP iktidarı bırakmayı göze almadı ı rejimi 'soysuzla tırarak' için anormal sonunu kendi hazırlamı tı.

ktisadi zorlukların artması ikayetlerin yo unlaşmasına yol açar ve bunun sonucu olarak da siyasal rejimler genellikle sertleşme eğilimleri gösterir. Fakat parlamenter rejimlerde e er rejim içinde kalınmak istemiyorsa bu sertleşmenin a amayacağı sınırlar vardır. DP, i te bu sınırları a tı ı için rejim dı ı bir müdahaleyi zorunlu hale getirmi tir. (Ero ul, 1990, s. 256)

Rejim kaygısının doruk noktasına ula tı ı bir süreçte 27 Mayıs 1960 ihtilali oldu; DP'nin bir parti devleti kurma yolundaki iktidarına son verildi; yeni ve çok özgürlükçü bir Anayasa halk oylamasıyla kabul edildi. Bu Anayasa Türkiye'de gerçekten demokratik düzeni getirmeyi ve yurdun bu demokratik düzen içinde kalkınmasını öngörüyordu. Bu Anayasa'nın tastamam ve dosdo ru uygulanmasıyla ancak ülkenin ve dolayısıyla Do u'nun sosyal, ekonomik, kültürel alanlarda kalkınması mümkün olabilecekti. Fakat böyle gerçeklemedi süreç... Sözleri 1966'da basılan bir Kürt aydını olan M. Emin Bozarlan'a (2002, s. 179) göre demokrasi Türkiye'ye ve özellikle en geri kalmı bölge olan Do u'ya ne getirdi. sosyal, ekonomik, kültürel açılardan pek bir ey getirmemi ti.

27 Mayıs 1960 askeri darbesi Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiyerarşik yapısının, yani emir-komuta zincirinin dı nda yapılan ve bu yönüne kar ın amacına ula an tek askeri müdahaleydi. Daha sonraki iki askeri müdahale olan 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980'deki küçük rütbeli subaylar uzakta tutulmu ve bunlar yüksek komuta kademesinin eseri idi (Ahmad, 2016, s. 179).

27 Mayıs 1960'ta yapılan askeri müdahalenin ardından Milli Birlik Komitesi (MBK) de arazilerin Kürt a aların elinde toplanması sürecinin ve buna e lik eden politik gücün farkındaydı. 1960'ta 55 a a Do u ve Güneydo u'dan sürüldü ve bunların topraklarının köylülere da ıtılacağı bildirildi. MBK daha çok sayıda a anın topra ına el koyup, tam bir toprak reformu uygulaysaydı, bu a aların siyasi gücünü kırıp, bölgenin kırsal ekonomisini yeniden yapılandırabilirdi (McDowall, 2004, s. 532).

Ancak bu yapılamadı, tıpkı 1946'da Toprak Kanunu'nun çıkarılıp, güdük bırakılarak uygulanmaması gibi... A alar ve onlarla kan ba lı hale gelen eyhler, siyasi dostlarından yardım istediler, erteleme taktiklerine ba vurdular. En önemlisi de oy silahlarının gücünün farkına vararak bu reformun da önünü kestiler.

1946'da çok partili sisteme geçilmesinden itibaren, köylülü ün ezici nüfus ço unlu u büyük bir politik anlam da kazanmaya ba lamı tı; Türkiye politikasında ilk kez köylülük kazanılması gereken aktif bir güç haline geldi. Bu da yönetici iktidar blo u

içinde oldu u kadar ekonomiden devlet-din ili kilerine kadar bir dizi alandaki politikalarda kapsamlı de i imlere yol açtı. Kürt a ilet ve dini liderleri gibi dı lanmı eski geleneksel kesimler 'blok halinde kırsal oy getirecekleri' için sahneye geri döndüler (Akkaya, 2013, s. 5).

MBK, 1961'de hükümeti sivil bir koalisyona devreder etmez, bu a aların bölgeye dönmelerine izin verildi ve ellerinden alınan topraklar neredeyse el sürülmeden iade edildi. Bu olay artık Ankara'daki siyasi partilerle bölgedeki a alar arasında ne kadar güçlü bir kar ılıklı ba ımlılık eksenini buldu unu açıkça gösteriyordu (McDowall, 2004, s. 533).

Tek partili dönemde TBMM'ye milletvekili olarak tayin edilen, çok partili dönemde de seçim mekanizmaları sonucu Meclis'e gelen toprak a ası, eyh, a ilet reisi gibi unsurların 'ulusal' hak talep etmemeleri çok do aldır. 1930'lardan 1960'lara kadar olan ve 'Sessizlik' ya da 'Yılgınlık Yılları' olarak adlandırılan bu dönemde özerk bir Kürt aktörü/öznesinden söz etmek mümkün de ildir (Akkaya, 2013, s. 5).

1960 darbesinden sonra, Türkiye'de siyaset sahnesi yeni bir renk kazandı ve ço ulculu tı. Türkiye'de egemen sınıfların çıkarlarına ve ideolojilerine dayalı siyasi partiler yanında, i çilerin ve sosyalist aydınların partisi olarak Türkiye ç i Partisi (T P) 1961 yılında kuruldu (Güçlü, 2009, s. 231).

Askeri darbenin ilk yıldönümünü olu turan 27 Mayıs 1961'de, 1961 Anayasası da Kurucu Meclis'ten çıkmı tı. 1961 Anayasası, 9 Temmuz'da halkoyuna sunuldu. Halk oylamasına 11,7 milyon seçmenin 10,3 milyonu katıldı ve tam 6.348.191 ki i, 1961 Anayasası'na 'evet' dedi.

Dört partinin katıldığı 15 Ekim 1961 Genel Seçimleri nispi temsil üzerinden yapılmı , 450 sandalyeye sahip Meclis'e CHP, yüzde 36,7'ye tekabül eden 3.724.752 oyla 173 milletvekili; Adalet Partisi (AP), yüzde 34,8'e tekabül eden 3.527.435 oyla 158 milletvekili; Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CMKP), yüzde 14'e tekabül eden 1.415.390 oyla 54 milletvekili; Yeni Türkiye Partisi, yüzde 13,7'ye tekabül eden 1.391.934 oyla 65 milletvekili çıkardı (Gevgilili, 1987, ss. 219-221).

Cuntanın de i ik güçlerinin baskısıyla Ordu yeni süreci siyasi partilere, Cemal Gürsel'in Cumhurba kanlı nı garantiye alacak bir belgeyi imzalattı.

Yeni Anayasal sistemin 12 CHP'li ve 10 AP'li bakandan olu an Birinci nönü Hükümetini 1962 yazında CHP, YTP, CKMP ve ba ımsızlardan olu an kinci nönü Hükümeti izlemi ti. 25 Aralık 1963'te kurulan Üçüncü nönü Hükümeti, bir azınlık hükümetiydi ve 1965 Bütçesi görü melerinde dü ürüldü.

1965 Genel Seçimleri'nin sonuçları CHP için yıkımdı. CHP, 2.675.785 oyla ve yüzde 28,7'li oy oranıyla 134 milletvekili; AP, 4.921.235 oyla ve yüzde 53'lik oy oranıyla 240 milletvekili; Millet Partisi (MP), 582.704 oyla ve yüzde 6,3'lük oy oranıyla 31 milletvekili; YTP, 346.514 oyla ve 3,7'lik oy oranıyla 19 milletvekili çıkarabilmi ti.

Türkiye toplumu, 1960'ların ilk yarısında, yasal bir sosyalist parti, çe itli dernekler, gazete ve dergilerle ortaya çıkan Sol'a kar ı Sa 'da da ilginç örgütleni lerin ortaya çıktı ı, yeni eylem biçimlerinin geli ti i bir topluma dönü tü. Özellikle, Nurcu ve Süleymancı oldukları ileri sürülen belirli bazı dinsel kesimlerden de yararlanılarak Komünizmle Mücadele Derne i adlı kurulu Anadolu'nun her yanında yaygınla tırılmı tı (Gevgilili, 1987, s. 336).

Görece demokratik öz ta ıyan 1961 Anayasası'na kar ın, Türkiye'de devletin ve rejimin çıkarlarını ön planda tutan, bireyin ve toplumun haklarını önemsemeyen bir siyasal sistem egemendi. Ülkede dü ünçe ve örgütlenme özgürlü ü yok denecek kadar azdı. Her türlü demokratik hak talebi ya komünistlik ya da bölücülükle (Kürtçülük) suçlanıyordu. Yürürlükteki Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddeleri her türlü dü ünçeyi kolayca suçlamaya elveri li bir içerik ta ıyordu (Ekinci, 2009, s.142). Bu dönemde aydınların ve üniversite gençli inin içinden hem CHP'yi hem de DP'yi suçlayan bir anlayı geli mi ti. Öyle ki, iki partiden; birincisi Truman Doktrini ve Marshall Planı'nı kabul etmi , ikincisi Türkiye'yi NATO ve Ba dat Paktı'na sokmu tu. Ancak bu siyaseti sürdürmenin artık hiçbir mazereti yoktu. Bu ele tiriler egemen güç ve partilerin dı ından aydınlardan ve daha da çok üniversitelerdeki zamanın ö renci dernekleri niteli inde olan 'Fikir Kulüpleri'ni kuran ö renci guruplarından geliyordu. Bu kulüplerin bazı üyeleri, görü lerine bir siyasal platform sa layan T P'e katıldılar. Bu radikal e ilimler CHP'yi bile etkiledi (Ahmad, 2016, s. 169).

1942-1945 yılları arasında CHP Genel Sekreterli i'ni yapan Memduh evket Esendal, partiye 'sol' kimlik kazandırmak amacına uygun olarak 'solcu' aydınları

partiyeye almaya başlamıştı. Daha çok Hasan Âli Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı çevresinde ve Köy Enstitüleri'nde yola çıkan hümanist ve solcu nitelikli aydınlar, partideki ırkçı/Turancı çevrelerin hücumuna uğramışlar ve onlardan etkilenen partililer tarafından eleştirilmişlerdi. Bu solcu çevreler, 1946'da çok partili yola ama geçilebilir şekilde birlikte olacak şekilde partiden tasfiye edilmişler (Hatipoğlu, 2012, s. 200).

1961 Anayasası'nın sağladığı örgütlenme özgürlüğü ve hukuksal güvencelerledir ki, solun gerek sendikal, gerek siyasal, gerekse fikri-kültürel bazda kendi sesini duyurma ve etkili olma yolları açılmış, 1962'de kurulan T P kapsamında, yılların CHP'si, hem de smet dönümünün ardından kendisini ortanın solunda bir parti olarak tanımlama noktasına gelmişti. 1965 Seçimleri'nde yüzde 3 kadar oy alan T P, milli bakiye sistemi sayesinde meclise 15 kişilik, ancak etkisi sayısının çok üzerinde olan bir grupla Meclis'e girmişti; işte bunun üzerine, hiç bir konuda uzlaşmayan AP ile CHP, T P in yolunu kesmek üzere birlik olup milli bakiye sistemini 1968 başlarında kaldırmıştı (Cangızbay, 2011, s. 169).

O yılların en etkin sol görüşlü aydınları ya üye sıfatıyla ya da dışarıdan T P'ye katkı sunmada yarı içindeydiler (Ekinci, 2009, s. 147)

İlk miting 16 Eylül'de Diyarbakır'da yapıldı. İkincisi 24 Eylül'de Silvan, üçüncüsü 1 Ekim'de Siverek'te yapıldı. Peşinden Batman, Tunceli, Adana ve son olarak Ankara'da yapılıyordu. Mitinglerde taahhüt levhaları, pankartlar, konuşulanların içeriği hakkında bilgi veriyordu; 'Batı'ya medeniyet, Doğu'ya cehalet!'; 'Karakol değil okul istiyoruz!'; 'Doğu sürgünlerin yatağı değildir!'; 'Üvey evlat muamelesine paydos!'; 'Bölücü diyor kalkmış da Hottah!'; 'Dilimize hürmet ediniz'; 'Ağaçta meyve, Komprador üçlüsüne paydos!'; 'Hapishane, karakol, baskı, eylem Doğu' (Fırat, 1988, s. 2129).

Radikal sol çevrelerdeki bazı kişiler Kürtlerin durumuyla ilgilenilmesi konusunda ısrarcı bir tutum takındılar. Çok ulusluk, sınıf dayanışmasının etnik kimliklere baskın çıkması gerektiği kanısında olunca, Kürt aydınları, 'Doğu Devrimci Kültür Ocakları'nı kurdular (Zürcher, 2016, s. 371).

4.4. Ortanın Solu Hareketi ve Ecevit CHP'sinin Do u'ya ve Kürtlere Bakı ı

Siyasal gerilim ve iddetin tırmandı ı 1960 sonrası ortamda partilerin arasındaki rekabet, sa -sol ayrı masına dönü mü tü ve CHP ile T P gibi partiler solu temsil ediyordu. CHP artık kendini ortanın solunda konumlandırıyor. Konuralp'e (2013, s. 118) göre bu dönü ümün kökü 1957 Genel Seçimleri'ne uzanıyordu:

Bu seçimlerde partinin açıkladı ı *lk Hedefler Beyannamesi* adlı manifesto -1961 Anayasası'yla uygulamaya konulan- önemli liberal demokratik ilkeler içeriyordu. Bu dönü üm sürecinde özellikle sosyal haklar vurgulanmı tı.

60'ların ortasında, Ortanın Solu hareketiyle CHP sola yakla mı tı. Fakat smet nönü 'ortanın solu' ifadesini genel ve gev ek bir anlamda ve bir makro ekonomik politika olarak dile getirmi ti. 1969 Genel Seçimlerinde parti fiyaskoyla kar ıla tı. Bu noktada, ortanın sonu söyleminin yetersiz kalıp kalmadı ı veya ba arısızlı ının kanıtlanıp kanıtlanmadı ı savları etrafında bir Ecevit- nönü ayrı ması ortaya çıktı.

Feroz Ahmad (1994, s. 316) bu durumu 20 yıl öncesindeki toprak reformunun uygulanması tartı masıyla ortaya çıktı ı duruma benzeterek her iki durumda da CHP'de statükocuların yenilikçileri engellemeye dönük olarak harekete geçti ini söyler.

Önceki anla mazlık DP'nin kurulu uyla son bulmu ken, ikincisi de büyük bir iç çeki meyle sonuçlanmı tı. Bu çeki me de yeni bir partinin kurulu una yol açmı tı: CHP Kayseri Milletvekili Prof. Dr. Turhan Feyzio lu, 1967'de partisinden istifa ederek Güven Partisi'ni (GP) kurmu tu. 12 Mart (1971) Muhtırası, Genel Sekreter Ecevit ve Genel Ba kan nönü arasındaki ayrılı ı körükledi. Ortanın Solu hareketi, nönü'nün genel ba kanlı ma meydanı okudu ve süreç, Ecevit'in zaferiyle sonuçlandı. (Konuralp, 2013, s. 118)

Yani Ortanın Solu hareketinin CHP içinde yürüttü ü mücadele, hareketin öncülerinden Bülent Ecevit'i önce partinin genel sekreterli ine, ardından da genel ba kanlı ma getirmi ; 1966 yılının sonuna do ru Ecevit imzalı *Ortanın Solu* manifestosuyla gidilen kurultaydan Ecevit yanlıları kazanarak çıkarak parti meclisinde ço unlu u ele geçirmi ; parti meclisinde ço unlu u arkasına alan Ecevit, genel sekreter seçilmi ti. CHP'de artık yeni bir dönem ba lamı tı.

Ortanın Solu manifestosunda CHP'nin tek parti döneminin yanı sıra DP'nin de iktidar dönemini ele tiriyordu 'Ortanın Solu' hareketinin ve CHP'nin genç lideri Bülent Ecevit. Cumhuriyet Halk Partisi'nin, 1965 Genel Seçimleri'ne ortanın solunda oldu unu açıklayarak girmesi, bazı tartı malara ve kayna malara yol açmı ; 'Cumhuriyet Halk Partisi kimli ini, yönünü mü de i tiriyor?' diye soranlar olmu tu.¹² Ecevit (1966, s. 12),

¹² 1965 Seçimleri'nde alınan yenilgi üzerine parti içindeki Ortanın Solu tartı maları artar. Bu tartı malar esnasında Ortanın Solu'nu savunan ekip Ortanın Solu'nu hem parti örgütüne hem de halka anlatmak

CHP, ortanın solunda oldu unu söyledi i için yenildi diyenlere, ülkenin temel gerçeklerinden yola çıkarak yanıt veriyordu:

Oysa toprak reformu yapaca mı açıkça söyleyerek büyük topraklıları ürküten, vergi reformlarına giri erek, kolaylıkla vergi kaçırmaya veya hiç vergi ödememeye alı mı olan bazı bol gelirlilerin canını sıkan; i çiye bütün demokratik haklarını tanıyarak, i çiye sömürmeyi bir hak sayanların huzurunu bozan, ulusal yararımızı ve onurumuzu koruyucu bazı dı politika de i ikliklerine ba layarak bir takım büyük devletleri gocunduran, ulusal petrol davasını benimseyerek de, devletler üstü dev petrol ortaklıklarını gücendiren bir parti, ortanın solundayım de il de ortanın sa ndayım demi bulunsaydı, sonuç gene de ba ka türlü olamazdı.

Ecevit'e göre, CHP' ye son seçimlerde yönelen tepki temelde CHP'nin, halkı veya devleti sömürmeye alı mı bazı çevreleri tedirgin edici reformlara ve sosyal adalet tedbirlerine giri mi olmasından do uyordu (Ecevit, 1966, s. 12).

Fırat'a (1988, s. 2132) göre, Ecevit'in *Ortanın Solu* dü üncesini dile getirdi i kitabında ve yazılarında Kürtlere ili kin bir çözümleme yoktu; sonra da olmayacaktı ve Do u'daki feodaliteyi kırmaya yönelik toprak reformu ısrarının altında bu sorunu yani Kürt sorununu çözme niyeti olmu olsa bile, bunu hiçbir zaman açıktan ifade etmemi ti.

1968'de yazdı ı, *Bu Düzen De i melidir*¹³ adlı kitabında Ecevit, 'bozuk düzen'e yo unla arak 'bozuk düzen'in Do u Anadolu'daki yansımalarını da ele alır ve bu bölgedeki sorunların temelinde ekonominin yattı mı savunur. Bölgede 'Kürtçülük' sorunu olmadı mı öne sürerek Do u'nun sorunlarını ele alırken 'Kürtçülük' akımıyla ilgili iddia ve endi elere de de inir (Ecevit, 1978, s. 243). Ecevit (1978, s. 243), bölgede bazı Kürtçü bireyler bulunmasına kar ın halk arasında kökü olan bir Kürtçülük hareketinin olmadı mı söyleyerek bölge halkının ayrılmak yerine Türkiye'nin bir parçası olmak arzusu içinde oldu unu; Kürtçe konu mak yerine Türkçe ö renmek istedi ini iddia eder. Bölgede yaptı ı toplantılardan birinde dinledi i ve i itenlerin gözya ları ve alkı larıyla duygularını belli etti i bir sözü aktarır: "Bizim davamız Kürtçülük-Türkçülük davası de il... Bizim davamız sefalet davasıdır" (Ecevit: 1978, s. 243). Ecevit (1978, s. 244), Türklü e asıl ihanet içinde olanların canlarını yurt savunması için feda etmekten çekinmemi bölgenin aziz ve temiz halkı arasında de il,

---

durumunda kalır. te bu dönemde ekibin yurt gezileri ba lar. Yurt gezileri ilk defa seçim döneminde yapılan bir etkinlik olmaktan çıkarak halkla ve örgütle ileti im kurmanın bir aracı haline gelir. Kurulan bu ileti imin yukarıdan a a ı kurulan siyasal ileti imden çok daha etkili olması sonucunda Ortanın Solu ekibi, parti örgütüne egemen olur. Ortanın Solu ekibi seçimler esnasında ve sonrasında verdikleri mücadelenin kar ılı nı 18. Kurultay'da alır. Kurultay kararlarıyla Ortanın Solu, parti politikası olur. 18. Kurultay'da Bülent Ecevit'in Ortanın Solu kitabı (manifestosu) delegelere da ıtılır (Esmer, 2008, s. 77).

¹³ Bu çalı mada kitabın 1978 yılındaki 5. baskısına atıfta bulunmaktadır.

Türklü ü kafatasçılı a indirgeyerek yaptıkları yayınlarla bölge halkını inciten, ‘kafadan sakat’ insanlar arasında aranması gerekti ini vurgu yapar.

Ecevit’e göre; toplumdaki bütün ayrılıklar, soydan gelen, dinden gelen, mezhepten gelen, inançtan, fikirden gelen ayrılıklar, insanlara dünyayı zehir eden de il, dünyayı güzelle tiren, dünyayı ve ya adı ımız ülkeyi zenginle tiren bir etken olur. Yani Ecevit, ulusu farklı çiçeklerden olu an ama birbirine ba lı bir demet gibi görür (Konuralp, 2013, s.109). Ecevit’in bu yakla ımı, Kürtlere yönelik partisinin söylem ve politikalarını yansıtmayı açısından önem ta ır. Bu nedenle a a ıda Ecevit’in ulus, yurt, milliyetçilik, Türklük ve Türkiyelilik kavramlarına nasıl yakla tı ına yönelik Konuralp’in *Ecevit ve Milliyetçilik* (2013) konulu ara tırmasından yararlanarak bir de erlendirme yapılacaktır.

Ecevit’in Türkiye’nin etnik çe itlili i ve repertuarına ili kin dü üncelerini yansıtan 1969 yılında yazdı ı *Pülümür’ün Ya sız Kadını* adlı iiri, do rudan Türklük ve Türkiyelilik kavramlarıyla ilgilidir. Bülent Ecevit, iirinin altına dü tü ü kısa bilgi notunda der ki, “Pülümür Do u Anadolu’nun en yoksul yörelerinden biridir. Binlerce yıldır birbirlerine eklenen uygarlıkların bu deprem yöresinde tek kalıntısı insandır.” iirin tamamı öyle:

Pülümürün bir da köyünde gördüm onu / ya ını sordum bir giz gibi güldü / kimi seksen dedi köylülere kimi yüz / yüzüne baktım bir giz gibi güldü

bir asa vardı elinde / bir solmu kırallı ın / kadifeden harmanisi üzerinde / bir hititliydi o bir selçukluydu / bir ermeniydi bir kürttü / bir türk

ya ını sordum bir giz gibi güldü / koluma girdi bir soylu kadınca / tozlu köy yolunda sürüyerek ete ini / beni tek gözülü sarayına götürdü / köy yapısı kulübesinin

zamanı onda yitirdim ben / yitik zamanlara onda eri tim / en soylu yoksullu un toprak dö eli sarayında / bir taç gibi kondu ba ıma Türkiyelili im

Bu iirinde Hititlere, Selçuklulara, Ermenilere ve Kürtlere geçmi zaman kipiyle atıfta bulunurken ‘Türk’ için geni zaman kipini kullanan Ecevit, böylece, binlerce yıldır kayna mı uygarlıkların kalıntısı olan insanları imdiki zamana ‘Türk’ olarak ba lar (Konuralp, 2013, s. 162). Geni zaman kipindeki ‘Türk’ dünü, bugünü ve gelece i kapsamı olur. iiri ‘Bir taç gibi kondu ba ıma Türkiyelili im’ dizesiyle biter.

Ecevit'in dü ünçe çizgisinde 'Ulus' ve 'vatan'ı birbirinden ayrı dü ünülemeyece i için 'Türklük' ve 'Türkiyelilik' arasında da bir ayırım yapılamayaca ı konusunda ısrarcıdır Ecevit (Konuralp, 2013, s. 162).

Ecevit'in Türklük ve Türkiyelilik konusuna yakla ımı, bu iirinde ve Anadoluçuluk olarak adlandırılan ve erken Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan akımla benze en savlarından görüldü ü gibi, ulusun köklerini eski ça lar ve uygarlıklarla ili kilendirir. Erken Cumhuriyet döneminde ortaya atılan Türk Tarih Tezi de Türk ulusunun eskili ini ortaya koyma çabası ta ıması açısından (Coperaux, 2008, s. 47) Ecevit'in bu konudaki yakla ımı bu teze ko uttur. Zafer Yörük'e (2008, s. 319) göre, Anadoluçuluk ise Türk Tarih Tezi'nin bir versiyonudur; ancak, Anadoluçuluk, bu tezin Orta Asya'ya dönük geçmi temellendirmesini dı lar. Anadoluçuluk, Türkiye'deki farklı etnik unsurları yansıtan 'bölünmü özne'yi birle tirme ve Anadolu uygarlıklarını kapsama amacı ta ır (Yörük, 2008, s. 319). Bu yönüyle Ecevit'in anlayı ı Anadoluçulukla kar ıla tırıldı ında, Orta Asya geçmi ini tamamen dı lamasa da Orta Asyalılık kökenini Türklük için gerekli bir ko ul olarak görmez (Konuralp, 2013, s. 163).

Türkiye'de özellikle milliyetçi siyasal dü ünçeyi etkileyen önemli simlerden biri olan sosyolog Ziya Gökalp'in kültür ve medeniyet ayırımı, slam ve Türk milliyetçili inin Batı uygarlı ı ile uyumlu olabilece ini oldu unu göstermeye yöneliktir (Gerorgeon, 2008, s. 31-32). Ecevit'in dü ünçe çizgisinde bu tür bir ayırım gereksizdir; çünkü Türk milliyetçili ine eklenen Türklük ve Türkiyelilik birlikteli i, Batı uygarlı ının da temeli olan antik Anadolu uygarlıkları ve kültürleriyle kayna mayı kapsar ve bu anlamda, Türkler kendilerini Batı uygarlı ının yabancıası olarak görmemelidir ki, bu nokta Ecevit'in milliyetçili ini a ırı-sa Türkçülükten ayıran en önemli farktır (Konuralp, 2013, ss. 163-164).

Türk yurtta lı ı üzerinden biçimlenen bir milliyetçilik anlayı ına dayanan ve Türkiye'nin bölünme tehlikesine kar ı ulusal birli i vurgulayan Ecevit, Do u Anadolu Bölgesi'nde 23 Ekim 1967 tarihinde yaptı ı konu mayı 1960'lardan beri süre gelen bölücülük kar ıtı tutumuna örnek olarak sunar (Konuralp, 2013, s. 164). Söz konusu konu masında Ecevit Türk ulusunu kendi içinden veya dı ından bölme amacı ta ıyanları

anlatarak Türk ulusunu insanları kafataslarını ölçerek ayrı tıran ‘kafatasçılar’dan ikâyet eder ve kendi milliyetçilik anlayı ları olan Atatürk milliyetçili inin bir Orta Asya milliyetçili i olmadı nı; aksine, ülkesel ve ülke topraklarında ya ayan herkesi e it ekilde saygın yücelten bir milliyetçilik oldu unu dile getirir (Konuralp, 2013, s. 164). Atatürk’ün Sümerlerden Sümer Türkleri, Hititlerden Hitit Türkleri olarak bahsetti ini, yurttan ya ayan herkesi Türk olarak gördü ünü söyler (Konuralp, 2013, s. 164). Böyle bir ülkesel milliyetçili i reddeden kafatasçıları ve ümmetçileri ulusa ve vatana ihanet etmekle suçlayan Ecevit konu masına öyle devam eder:

Biz milliyetçi olarak bu topra a ba lıyız. Geçmi i ile bugünü ile gelece i ile bu topraklar bizindir. Göçebelikten çıkmı tır Türk milleti... O halde milliyetçili imizin sa lam olması için bu topraklara kök salmı olması lazımdır. Bu topraklarda en eskiden, binlerce yıl önceden beri ya ayanlarla, o cetlerden gelen insanla, bundan 900 yıl önce Orta Asya’dan gelmi olan insan aynı derecede Türk’tür. Çünkü aynı derecede Türkiyelidir. te bizim milliyetçili imiz bu... (Konuralp, 2013, s. 164)

Benzer ekilde, 1979 yılında TBMM’de yaptı ı bir konu mada bölücülük konusundaki rahatsızlı nın bir yansıması olarak Ecevit, Türkiye’deki farklı topluluklara atıfta bulunmak üzere ‘halklar’ ifadesinin kullanılmasına kar ı oldu unu dile getirmi tir (Konuralp, 2013, s. 137). Aynı tepkiyi zaman zaman sergiledi i gözlemlenen Bülent Ecevit’e göre bazı toplantılarını belirli küçük gruplar basıp ‘Halklara Özgürlük’ sloganı atarak bu toplantıları sabote etmeye çalı ırdı. Ecevit (2011, s. 150), toplantılarını bu tür sloganlarla sabote edenlerin Milliyetçi Cephe (MC) hükümetince tertip edildi ini savunur. 31 Mayıs 1975 günü Diyarbakır’da düzenledi i açık hava toplantısında da benzer bir durumla kar ıla nca slogan atan gruba Ecevit (2011, s. 149) u yanıtı verdi ti:

Benim dilimde ‘halklar’ kelimesi yoktur. Benim gözümde herkes ‘halk’tır. Benim gözümde halk ırklara göre ayrılmaz. Benim gözümde ve Atatürk milliyetçili i ve halkçılı ı anlayı nda halk bir sosyal kavramdır. Hangi ırdan gelirse gelsin, aynı devleti ya atmak için birle en ve aynı sosyal sıkıntıları çeken, aynı sosyal amaçlara yönelen herkes benim için birdir... Onun için ben halkı hiçbir zaman ço ul olarak de il, tekil olarak kullanırım. Halk tektir, Türk halkı tektir, bölünmezdir.

29 Ocak 1971 günü TBMM’de yaptı ı bir konu mada da ‘halklar’ sloganına Türk halkını birbirlerine dü man ‘halklar’a bölmeyi amaçladı ı gerekçesiyle kar ı çıkan Ecevit, bu sloganı ırkçılı ı ça rı tıran bir çe it Sol-kafatasçılık gibi görür ve tıpkı Sa - kafatasçılık gibi Atatürk milliyetçili ine kar ı oldu unu savunur (Konuralp, 2013, s. 164-165).

Di er taraftan, bu dönemde, henüz 1973 Genel Seçimleri'nden partisinin birinci çıkarak Ecevit'in başbakan olmasından üç yıl kadar önce, 1970 bahar aylarında, özellikle Güneydoğu illerinde, senenin başından itibaren uygulanan Komando Harekâtı dayanılmayacak boyutlara gelmişti. Aranmadık ev bırakılmayan illerin başında Diyarbakır, Siirt ve Mardin geliyordu. Bu harekât, Bakanlar Kurulu'nun aldığı Toplu Köy Aramaları Kanunu'na dayanıyordu ve resmi gerekçe. Doğu köylerinde çok sayıda var olan silahları toplamak, böylece cinayetleri, e kıyafetli, kaçakçılığı önlemektir. Harekât, önce çileri Bakanlık'ına jandarma birlikleri daha sonra, özel yetiştirilmiş komando birlikleri tarafından yürütüldü (Fırat, 1988, s. 2132).

1970 yılı Ocak ayında başlatılan bu harekâtlar üzerine DDKO'lu gençler 12 Nisan'da Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a bir telgraf çekerek bölgede uygulanan demokratik hukuk devleti ilkeleriyle başdaşmayan, insanlık dışı baskı yöntemlerine son verilmesini istediler. DDKO'luların bu mektubuna Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Cihan Alpan 20 Nisan tarihinde verdiği yanıtta, olayların incelenebilmesi için gerekli kaynak ve bilgilerin Cumhurbaşkanı Genel Sekreterliği'ne iletilmesi isteniyordu. Bunun üzerine çalışanlar başlatılan DDKO hazırladığı raporu 15 Mayıs 1970 tarihinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a sundu. Bu rapordan bazı satırlar şöyleydi: Her köy aynı saat ve aynı şekilde basılmakta, her köyde aynı şekilde biçimleri uygulanmaktadır. Köyün etrafı motorlu araçlarla sarılmakta, helikopterle köyün üzerimde uçular yapılmakta, köylülere hiçbir şey sorulmadan, dövülerek evlerinden alınmakta, belli alanlarda kadın ve erkek ayrı toplanmaktadır (Gökta, 1991, s. 110).

Bülent Ecevit hareketinin içinde yer alan gazeteci Smail Cem, *Milliyet* gazetesinde 12-19 Haziran 1970 tarihleri arasında yayınladığı *Acılı Doğu* röportajında komando zulmünü anlatıyordu. Smail Cem, röportajının bir yerinde şöyle diyordu: "En hayret ettiğim şey, komandoların yaptıkları işi, bir yurt görevi yapıyorlarmış gibi huzur içinde ve pişmanlık duymadan anlatmaları ve hareketlerinde kötü bir yön görmeyeleridir."

Doğu'da bu gelişmeler olurken ülkede, üniversiteler, boykot, işgal ve tatillerle gittikçe çalıamaz duruma geliyor, kan dört bir yana yayılıyordu. Atatürk Üniversitesi'nde, 26 Mart 1970 günü Müslim Seval adlı bir öğrenci durumu protesto için üstüne benzin döküp kendisini cayır cayır yakmıştı. Eylemlerin başında Ülkü

Ocakları, solunda Dev-Genç vardı. CHP ve T P'in gittikçe sert biçimde kar ı çıkmalarına kar ın, 1970 yılındaki kanlı ö renci eylemlerinde 11 genç can verecekti.

1970 Haziran'ında bu kez stanbul'da on binlerce i çiyi harekete geçiren 15-16 Haziran genel grevine sahne olacaktı.

Kırsal alanlardaki eylemler özellikle Karadeniz'de fındık ve çay alım fiyatlarının yetersiz bulunması nedeniyle 9 Temmuz'da Ordu'da gösteriler, çatı ma, yaralanma ve bir ölümle sonuçlanmaktaydı (Gevgilili, 1987, s. 466). Olaylar durmuyordu. 1971 Mart'ı kapıdaydı... Türkiye Radyoları, saat 13'teki haberler programında, ilk haber olarak, sonradan 12 Mart Muhtırası adı verilecek olan siyasi belgeyi okuyorlardı. Demirel istifa mektubunu Çankaya'ya biriyle yollayabilmi ti. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay kendisiyle görü memi ti.

Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Memduh Ta maç baş ta olmak üzere, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyicio lu'nun altında imzasını buldu u muhtıra ile bir kez daha ordu Türk Silahlı Kuvvetleri kanunların kendisine vermi oldu u Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek idareyi do rudan do ruya üzerine almaya kararlıdır diyordu. Türkiye'de 12 Mart Muhtırası'yla birlikte bir dönem bitiyor, bir ba ka yaprak aralanıyordu (Gevgili, 1987, s. 510).

12 Mart, 12 Eylül'de çok daha hızlanarak Kürtlerde yasadı ına ve terörizme kayı ı getiren parçalanma silsilesini ve radikalle me sürecini tetikledi. Kürt kökenli solcuların bir kısmı Özgürlük Yolu ve DDKD gibi örgütlere bölünerek hem birbirlerinden hem de Türkiye solunun genelinden büyük ölçüde koptular. 1971-1980 arasındaki dönem yasadı ına ve iddete kayma yolunda bir kuluçka evresi olarak de erlendirilebilir (Aktürk, 2010, s. 104).

Kemalistlerin Kürtlere yönelik politikasında belirlenmi bir çizgi ve süreklilik oldu unu, eski rapor ve planlarda gördü ümüz gibi, 1960 darbesinden sonra hazırlanan çalı malarda, geli tirilen söylemlerde ve parti liderli inin yakla ımlarında rahatlıkla izleyebiliriz.

Konuralp (2013, s. 14), günümüz Türkiye'sinde en çok tartı ılan sorunu, Bülent Ecevit'in deyimiyle, 'Güneydo u Sorunu'; birçok liberaller, kimlik siyasetinin politik

ve akademik kürsüleri ve Batılıların tabiriyle ‘Kürt Sorunu’nu ‘bölgesel ve etnik uyu mazlık’ olarak adlandırır. Konuralp’e (2013, s. 17) göre, Ecevit, Do u ve Güneydo u’daki bölgesel ve etnik uyu mazlı ın etnik yönünü anlamadı ı veya görmedi i için de il, tersine bunun bir Kürtlük-Türklük sorununa dönü mesini engellemek istedi i için ‘Kürt Sorunu’ tanımlamasını kullanmamı tı; çünkü Ecevit biliyordu ki, sorun bir Kürt sorunu eklini alırsa önce yüzlerce yıldır bir arada ya amı insanlar arasında ve sonra da sınırlar arasında bölünme gündeme gelecekti. Dolayısıyla, Ecevit’in milliyetçilik anlayı nın içsel (yurtiçi) boyutunun önemli bir parçası olan ve Türk yurtta lı ında ifadesini bulan topra a dayalı ya da ülkesel bir ulusal birlik anlayı ı, Kürt sorununda CHP’nin erken Cumhuriyet döneminden beri sürdürdü ü tutumun de i mesine ket vurma ; sorunun algılanı ında ekonomik ve sosyal yönler, kültürel ve siyasal yönlerin önüne geçmi tir. Ba ka bir ifadeyle, sorunun tasvirinde etnik ve kültürel etmenler ekonomik ve toplumsal etmenlerin gölgesinde kalmı tır.

1970’lerin sonunda Güneydo u Anadolu’da ortaya çıkan çatı ma ortamına de inen ve kendisinininkiyle MC hükümetlerinin ve 1980 darbesiyle yönetime el koyan cuntanın tutumlarının sonuçlarını kar ıla tıran Ecevit, kendinin ba bakanlıktan istifasından sonra göreve gelen Milliyetçi Cephe hükümeti ve askeri yönetim dönemlerinde, ayrılıkçı hareketin ve iddetin arttı nı söyler (Konuralp, 2013, s. 186).

Ulusal birli i zedeleyece i endi esiyle toplantılarında atılan sloganlara dahi müdahale eden ve söylemine ihtimam gösteren Ecevit ve partisi CHP hakkında Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) avukatları, 19 Haziran 1980 suç duyurusunda bulunur. Buna kar ılıklı Ecevit de verdi i yazılı savunmada, bölücü akımın nasıl geli ti ini anlatır. Ecevit (2011, ss. 120-122) bu geli imin iç etmenlerini öyle sıralar: Irkçı Sa ’ın Do u ve Güneydo u’daki halkta uyandırdı ı tepkiyi bölücülerin istismar etmesi; Ordu’yu müdahaleye zorlayanların kı kırtıcılıkları; toprak reformunun daha ba ında yozla tırılması ve feodal yapının devamına yol açılması; bölgeyi geri kalmı lıktan kurtaracak yatırımlara kalkınma planlarında öncelik verilmemesi; bölgenin özellikle MC hükümetleri döneminde kamu görevlileri için bir ‘sürgün’ yeri haline getirilmesi ve sürgün psikolojisiyle hareket eden bazı görevlilerin bunu çalı malarına yansıtmaları sonucu bölücülerin istismarına uygun ortam yaratılması; yerel kökenli kamu görevlilerin bölücü militanlarca kolayca baskı altına alınabilmeleri; devlet gücünün

etkisizle mesiyle bu bo lu un artan biçimde feodal a alar ve bölücüler tarafından doldurulması; feodal güç odaklarının devletin otorite bo lu u nedeniyle bölücü militanlara yaslanmaya ba lamaları ve onları birbirlerine kar ı husumette kullanmak isterken kendilerinin kullanılma pozisyonuna dü meleri; Türkiye'nin her yerinde tırmanan terörizmin bölgede bölücülü ü körükleyebilecek bir araç olarak kullanması; MC ile ba layan cephele menin bölgede etnik temelde bir ayrı maya ve kı kırtıcılı a dönü mesi.

Ecevit (2011, ss. 122-124) dı etmenleri ise öyle sıralar: ABD, srail ve ran'ın Irak'ı zayıflatmak için bu ülkede ayrılıkçı Kürt milliyetçili ini desteklemeleri; sonrasında SSCB'nin de devreye girmesiyle Kürt milliyetçili inin ran ve Irak arasında kar ılıklı çökertme aracı olarak kullanılması; dünya petrol bunalımıyla Ortado u'nun stratejik öneminin artmasıyla istikrarsızla tırma hareketlerinin hız kazanması; ulusal bütünlük ta ımayan ran'da Devrim'in Kürt ayrılıkçılı ına güç katması; Irak'la Suriye'nin arasının açılmasıyla Kürt ayrılıkçılı ının Suriye'de üslenmesi; kom u ülkelerde güçlenen Kürt militanların iyi korunamayan Türk sınırlarını da transit geçi yolu olarak kullanması; kaçakçılı ın bölgede öteden beri yaygın olması nedeniyle, silah kaçakçılı ındaki bazı silahların Türkiye'de kalmaya ba laması; ekonomik sıkıntının armasıyla kaçakçıların bölge halkını kendilerine ba ımlıla tırmaları; sınırlardaki bölünmü aileleri kendileri için deste e dönü türmeye çalı an militan grupların bu aileleri de kullanmaları; kom u ülkelerle ili ki kurularak bu tehlide kar ı ortak tutum geli tirilememesi; yurtdı ına bu bölgeden giden insanların oralarda kalabilmek için siyasal baskı gerekçesiyle sı ınma talebinde bulunmaya ba laması ve bir kısmının da bölücü militanlara alet olması; Ermeni, Kıbrıslı Rum ve Yunanların da bölücüleri desteklemeye ba laması. Bölge haklının bu sıralanan etmenlerden ötürü kusurlu ve günahlı olmadı ını ve Atatürk milliyetçili inin yozla tırılmasının bir tepkisel nedene dönü tü ünü savunan Ecevit (2011, s. 124), e er 'aziz' ve 'temiz' bölge halkı bu akımı destekleseydi, 12 Eylül Harekâtı'nın bile sükûn sa lamaya yetmemi olaca ını vurgular.

Özetle, bu bölümün son alt bölümünde 1966 ve 1980 yılları arasında Bülent Ecevit'in milliyetçilik anlayı ı do rultusunda CHP'nin Kürtlere bakı ı de erlendirildi. Ecevit'in ortanın solu hareketinin lideri olarak CHP genel sekreterli ine seçilmesiyle ba layan ve 12 Eylül 1980 Darbesi'yle son bulan bu dönemde Ecevit'in milliyetçilik

anlayışına ilişkin çıkarılacak en çok dikkat çeken sonuç, dışsal boyutun, yani ülke dışına yönelik tutumun ayrılmaz bir parçasıdır. Ekonomik milliyetçilik etrafında dönen tartışmalar dışsal boyutun bu dönemdeki ayrılmaz bir parçasıdır. Ecevit, bağımsızlık vurgusu taşıyan ‘gerçek’ milliyetçilikle sadece ‘sözde’ milliyetçiliği arasında bir ayrım yaparken, sadece Milliyetçi Cephe’nin milliyetçiliğini ekonomik milliyetçilik içermediğini ve ulusu karışık ideolojik kamplara veya mezheplere böldüğünü için ‘sözde milliyetçilik’ olarak niteleyerek sadece cıların çağın ekonomik emperyalizminden kaygı duymamasının onların gerçek milliyetçi olamayacağı anlamına geldiğini savunur (Konuralp, 2013, s. 142). 12 Eylül Darbesi’nin hemen öncesinde, MC hükümeti tarafından alınan ve Türkiye’de ekonomik anlamda liberalizasyonu öngören 24 Ocak Kararları’na yönelik yaptığı eleştiriler de ekonomik milliyetçilikle ilgili savlara dayanmaktadır. Konuralp’in (2013, s. 143) de belirttiği gibi, “1970’lerin sonuna doğru bölücü elitlerin ortaya çıkmaya başlamasıyla Ecevit’in söylemi, özellikle ulusal birlik anlamında milliyetçiliğinin içsel boyutunun biraz daha öne çıkmaya başladığını yansıtır.” Dolayısıyla, CHP’nin bu dönemdeki politikaları ve yaklaşımları, ‘devletin kurucusu’ olma refleksiyle tıpkı erken Cumhuriyet dönemindeki ‘ulus inası’ sürecindeki durumun, deyim kollarına göre revize edilmekle birlikte, devamı niteliindedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu ara tırmanın temel inceleme nesnesi olan Kürtlerin tarih içinde Türklerle olan bağı yaklaşık bin yıl önceye gitmektedir. Türkler ve Kürtler aynı topraklar üzerinde yaşamışlar ve aynı devlet çatısı altında bulunmuşlardır.

Yavuz Sultan Selim'in hükümdar olduğu dönemde Osmanlı Devleti'ne bağlanan Kürtlerin bu coğrafyada 2500 yıllık bir tarihinden söz edilir. Türklerin yönetimindeki bir diler devlet olan İran'daki Safaviler ile Anadolu'nun hakimiyeti için girişilen savaşta Osmanlı Devleti, ünlü Kürt din alimi İdrisi Bitlisi aracılığıyla 16. yüzyıl başlarında Kürtleri kendine bağlamıştır. 1516'da gerçekleşen Çaldıran Savaşı sonrası Bitlisi'nin aracılığıyla yapılan anlaşma sonrası 25 mıntıka ve irili ufaklı Kürt-Türk beyleri Osmanlı hükümdarlığı altına girer. Osmanlı bu ağıret ve beyliklere belli bir özerklik tanır. Örneğin 1526 yılına ait bir belgede Vilayet-i Kürdistan başlı başta altında 'Ekrad Sancakları' denilen 17 sancak sayılır (Akyol, 2007, s. 25). Ancak özellikle, 1840'lardan itibaren Tanzimat dönemi İslahat hareketlerine karşı Kürt-Türk ağıret ve beyliklerin isyanları baş gösterir. Bu isyanlar milliyetçilikten öte, merkezilemeye karşı tepkiler eklindedir. Osmanlı'nın vergi toplamanın düzenlenmesi, bürokrasinin ve devletin güçlendirilmesi, merkezileme çabaları karşılığında bu isyanlar doğuyordu.

1876-1909 yılları arasında başta bulunan Sultan II. Abdülhamid bu tepkileri azaltmak ve Kürtleri devlet içine katmak için Hamidiye Alayları ve Ağıret Mektepleri kurar. Ancak geleceğin Kürt milliyetçileri de zamanla bu kurumların içinden çıkacaktır. Bu erken zaman Kürt milliyetçileri Jön Türk Devrimi içinde de yer alacaklar, ttihat Terakki Cemiyeti'nin ilk kurucuları arasında bunlardan bir kaçısı bulunacaktır. Jön Türk Devrimi'nin ya da darbesinin yarattığı özgürlük ortamından faydalanan Kürt entelektüellerinin milliyetçiliği başlangıçta büyük şehirlerde ve daha çok İstanbul ve Diyarbakır'da baş gösterdi. Kırsal kesimde ve Doğu'da halkın böyle bir derdi yoktu. Onlar yoksullukla uğraşıyordu.

Balkan ve Birinci Dünya Savaşları (1912-1918) boyunca Kürtler Müslüman kimliği ön planda olarak Osmanlı Devleti adına ön cephelerde savaştı. Aynı durum Kurtuluş Savaşı boyunca da devam etti. Kürtler din ve vatan uğruna açılacak mücadeleye katılmaya hazır olduklarını gerek önceden Kazım Karabekir Paşa'ya,

gerekse Do u'ya gelen Mustafa Kemal Pa a'ya bildirmi tir. Kurtulu Sava ı boyunca Mustafa Kemal, Kürtlerle birli e ve dayanı maya çok önem verir. Çünkü, O kurtulu un Do u'dan geçti ini biliyordu. Osmanlı mparatorlu u, Balkan topraklarındaki yükselen milliyetçilik kar ısında topraklarını birer birer kaybederken bir de 'anayurdunu' koruma mecburiyetinde kalıyordu. stanbul'un i galine kadar dayanan bu parçalanma sürecine tepki veren, Osmanlı asker ve sivil bürokrasi ve aydınlarının önderli ini yaptı ı Milli Kurtulu Mücadelesi Anadolu'nun do usunda yerel kongrelerin ardından ilk büyük kongresini yaparken Kürtlerin ve Türklerin birli inden bahsediyordu. Kurtulu Sava ı'nın önderli ini yapanlar için daha ba langıçtan itibaren Osmanlı'dan devraldıkları sorunla beraber bu birli in yürütülmesi zorunlu bir durumdu diyebiliriz. Kurtulu Sava ı öncesi Sevr Antla ması ile Kürtleri Türklerden koparmak isteyen sömürgeci devletlerin politikaları, Kürt a iretlerin ve ileri gelenlerinin tepkisiyle reddedilmi ti. smet Pa a, Lozan'a giden delegasyonu Türk ve Kürt delegasyonu olarak tanımlamı tır. Keza Kürt a iretler Lozan'a bu birlik adına telgraflar çekerler.

Bütün bu özverili süreçlere ra men Kürt meselesi neden ortaya çıktı ya da ortadan kalkmadı? Bunda en önemli etken kanımızca sömürgeci devletlerin ba ta ngiltere olmak üzere Kürt milliyetçili ini desteklemesi, domine etmesi ve bunun sonucu çıkan isyanların Türk devletinde yarattı ı büyük güvensizliktir. Bu güvensizlik devletin Kürt politikasını sertlik ve iddet içeren güvenlikçi zeminde kurmasına yol açmı tır. Nitekim 1925'te ba gösteren eyh Sait ayaklanması sonrası Taktiri Skn döneminin sertlik politikalarından hiç geri kalınmamı tır. Bu yüzden 1940 yılı ba ına kadar hemen her yıl bir ayaklanma olmu tur.

Nitekim Cumhuriyet'in kurulu undan sonra bu sorunun çözülmedi i devletin raporlarında da görülmektedir. Cumhuriyet'in kurucu partisi niteli inde olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin tüm bu dönemler içerisindeki rolü oldukça belirleyicidir. Cumhuriyet'in kurulu ve yapılanı ının büyük ölçüde CHP kadroları üzerinden yürütülmesi, bu partinin Kürt meselesine bakı ını irdelemeyi gerekli kılar. CHP'nin program ve raporları ile devletin idari makamlarının raporları Cumhuriyet'in kurulu undan CHP'nin aralıksız iktidarının sonu olan 1950'li yıllara kadar birbirine benzerlikler arz etmi ve birbirini tamamlayıcı nitelikte olmu tur. Sonraki yıllardaki geli melerin de gösterdi i gibi CHP'nin iktidarını devralan ve CHP içinden çıkan bir

parti olan Demokrat Parti'nin de temel olarak bu yöntem ve politikalarından ayrı dümedi gözlemlenmiştir.

Batı uygarlığı sanayilemesini tamamlamış ulus-devletler olarak başka ülkeleri sömürgeleştirme yollarına girerken; da ilan bir çok etnik imparatorluğun son kalan toprağını kurtarmaya çalışmaları yeni bir ulusunu inşa etmeyi de hedefliyordu. Bu ulus-devlet son Türk devletiydi ve sınırları anayurt topraklarıyla yani Misak-ı Milli ile belirlenmişti. Ortada ne önceki sosyoekonomik düzeni tasfiye, ne bir sanayi devrimi, ne de sosyal bir uyanım vardı. Buna rağmen yaratılmak istenen ulus-devlet aynı topraklar üzerinde yaayan toplulukları da bir pota içerisinde yani 'Türklük' içerisinde eritmeye çalıştı.

12 Eylül öncesi Cumhuriyet Halk Partisi'nin son genel başkanı olan Bülent Ecevit'in üzerinde durduğu gibi, feodalizmin tasfiye edilemediği, hakça bir kırsal kalkınmanın gerçekleştirmediği, toprak reformunun yapılamadığı ve yetersiz sermaye birikiminden kaynaklı olarak giderek dış ülkelere bağımlılık ilikisinin yaratıldığı Cumhuriyet yönetimi boyunca buna köut olarak da Kürt meselesi çözülememektedir.

Devletin paradigmasını değiştirecek onu yeni devrimci çözümlere itecek bir sürecin yaanabilmesinin yolunun ülkenin ekonomik temelinden ayrı düşünülemez olduğu görülmektedir. Bunu tamamlayıcı çözümler ise var olan resmi paradigmanın kaynaklandığı köulları ortadan kaldırmayı gerektirmektedir. Bu köulların çoğu Cumhuriyet'in kuruluşunun yaadığı özgünlüklerden kaynaklı olduğu görülmektedir. Sonraki dönemlerde dünya konjonktürü Türkiye Cumhuriyeti'ne de ilik paradigmalar yaratma olanağı sağlayamamıştır denilebilir.

Sonuç olarak denilebilir ki, Kürt meselesinde CHP'nin izlediği politikalar ve öngördüğü çözümler, günümüze de in devletin bu meseledeki paradigmasının dinamik çıkma dinamiğini yakalayamamıştır; çünkü bu paradigmaları Osmanlı'nın çöküş süreciyle devraldığı miras üzerine bizatihi CHP kadroları biçimlendirmiştir; bölgedeki sosyoekonomik ilikileri kökünden de i tirecek devrimci öneriler ise tutucuların bu kadrolarca uygulanma olanağı bulamamıştır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ao lu, S. 2011. Kuvayı Milliye Ruhu ‘Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’.
istanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ahmad, F. 1994. Demokrasi Sürecinde Türkiye. istanbul: Hil Yayın.
- Ahmad, F. 2016. Modern Türkiye’nin Olu umu. istanbul: Kaynak Yayınları.
- Akçura, B. 2009. Devletin Kürt Filmi: 1925-2009 Kürt Raporları. istanbul: New Age
Yayınları.
- Akekmekçi, T. ve Pervan, M. 2012. “Do u Sorunu” Necmeddin Sılan Raporları (1939-
1953). istanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Akkaya, A. H. 2013. Kürt Hareketinin Örgütlenme Süreci olarak 1970’ler. Gent
Üniversitesi Çatı ma ve Geli me Çalı maları Bölümü Orta Do u ve Kuzey Afrika
Ara tırma Grubu.
- Aktürk, . 2015. Almanya, Rusya ve Türkiye’de Etnisite Rejimleri ve Milliyet.
istanbul: istanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arai, M. 2011. Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçili i. istanbul: leti im Yayınları.
- Arar, . 1997. Atatürk’ün zmit Basın Toplantısı. istanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Atatürk, M. K. 1923. Eski ehir- zmit Konu maları.
- Atatürk, M. K. 1961. Nutuk. Ankara: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü.
- Atatürk, M.K. 1997. Söylev ve Demeçler. Ankara: Atatürk Ara tırma Merkezi
Yayınları.
- Atatürk, M. K. 1999. Atatürk’ün Bütün Eserleri. Ankara.
- Atatürk, M. K. 1999. Atatürk’ün Bütün Eserleri. istanbul: Kaynak Yayınları.
- Atatürk, M. K. 2006. Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri. Ankara: Atatürk
Ara tırma Merkezi.
- Atatürk, M. K. 2007. Nutuk. zmir: Ege Yayınları.
- Aydemir, . S. 1979. Kırmızı Mektuplar ve Son Yazılar. istanbul: Ça da Yayınları.
- Baybars, E. 1975. stiklal Mahkemeleri. istanbul: Do an Kitap.
- Bayrak, M. 1993. Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri. Ankara: Özge Yayınları.
- Bedirhan, E. C. A. 2010. Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal’e Mektub. istanbul: Doz
Yayınları.

- Belli, M. 2000. İnsanlar Tanıdım. İstanbul: Doğan Kitap.
- Beşikçi, İ. 1991. CHF Tüzüğü 1927 ve Kürt Sorunu. Ankara: Yurt Yayınları.
- Beşikçi, İ. 1991. Kürt Aydını Üzerine Düşünceler. Ankara: Yurt Kitap Yayın.
- Bila, H. 1999. CHP (1919-1999). İstanbul: Doğan Kitap.
- Bozarslan, H. 2014. Zımnî Sözleşme ve Medenî Ayaklanmaya (1919-1925). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozarslan, H. 2015. Türkiye Tarihi, İmparatorluktan Günümüze. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bozarslan, M. E. 2002. Doğu'nun Sorunları. İstanbul: Avesta Yayınları.
- Bozdağ, İ. 1985. Sultan Abdulhamid'in Hatıra Defteri. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Bulut, F. 1998. Devlet Parti Raporları (1920-1997). Kürt Sorununa Çözüm Arayışları. İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Cebesoy, G. A. 1969. Siyasi Hatıralar. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.
- Copeaux, E. 2008. "Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, Değerler", T. Bora (der.), Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik içinde. İstanbul: İletişim. 44-52.
- Çağlayan, E. 2014. Cumhuriyet'in Diyarbakır'da Kimlik İnşası (1923-1950). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çınar, M. 2013. Anadoluçuluk ve Tek Parti CHP'de Sağ Kanat. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Demirel, A. 2012. Tek Partinin Yükselişi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demirel, A. 2014. Türkiye'de Seçimler ve Siyaset (1923-1946). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dersimi, D. N. 1996. Kürdistan Tarihinde Dersim. İstanbul: Dost Yayınları.
- Ecevit, B. 1966. Ortanın Solu. İstanbul: Kim Yayınları.
- Ecevit, B. 1978. Bu Düzen Değişmelidir. Ankara: Tekin Yayınevi.
- Ecevit, B. 2009. Atatürk ve Devrimcilik. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ecevit, B. 2011. Savunmam. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ekinci, T. Z. 2009. Türkiye İşçi Partisi ve Kürt Sorunu. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Erdem, Ö. 2017. Atatürk'ün Meclis Açılış Konuşmaları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eroglu, C. 1990. Demokrat Parti. Ankara: İGEM.
- Fırat, Ü. 1988. Doğu Mitingleri -1967. Sosyalizm ve Kürtler. Sosyalizm ve Toplumsal

- Mücadeleler Ansiklopedisi içinde.
- Gencer, A. . ve Özel, S. 2016. Türk nkılap Tarihi. stanbul: Der Yayınları.
- Georgeon, F. 2008. “Yusuf Akçura”, T. Bora (der.), Modern Türkiye’de Siyasal
Dü ünçe: Milliyetçilik içinde. stanbul: leti im. 505-514.
- Gevgilili, A. 1987. Yükseli ve Dü ü . stanbul: Ba lam Yayınları.
- Golo lu, M. 2008. Milli Mücadele Tarihi, Erzurum Kongresi. stanbul: Türkiye
Bankası Kültür Yayınları.
- Golo lu, M. 2014. Üçüncü Me rutiyet. stanbul: Türkiye Bankası Kültür Yayınları.
- Gökta , H. 1991. Kürtler, syan, Tenkil. Alan Yayıncılık.
- Güçlü, . 2009. DDKO. . Be ikçi (der.). Resmi Tarih Yazı maları 6, Resmi Tarihte
Kürtler. Ankara: Özgür Üniversite Kitaplı 1.
- Gülcan, Y. 2001. Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946). stanbul: Alfa Yayınları.
- Hakan, S. 2013. Türkiye Kurulurken Kürtler (1916-1920). stanbul: leti im Yayınları.
- Hanio lu, . M. 1995. Bir Siyasal Örgüt Olarak ttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön
Türklük. stanbul: Birikim Yayınları.
- Hatipo lu, A. 2012. CHP’nin edolojik Dönü ümü. Kemalizm’den Sosyal
Demokrasiye. stanbul: Kaynak Yayınları.
- Heper, M. 2015. Türkiye’de Devlet Gelene i. stanbul: Do u Batı Yayınları.
- Hristidis, . K. ve Ergüz, E. 2010. smail Hakkı Birler’in Anılarında CHP’li Yıllar
1946-1992. stanbul: Türkiye Bankası Yayınları.
- Hür, A. 2017. Kürtlerin Öteki Tarihi. stanbul: Literatür Yayıncılık.
- Hürkan, S. 2010. Altıokun ark Ucu, Do u ve Güneydo u Anadolu’da CHP (1919-
2009). Ankara: Sinemis Yayınları.
- ba, . 2013. Sevr’den Lozan’a Kürt Sorunu ve Kemalist Hareket. stanbul: Aram Tarih
Ara tırma.
- leri, R. N. 2014. Kurtulu Sava ı Stratejisi. Atatürk ve Komünizm. stanbul: Skala
Yayıncılık.
- nönü, . 1998 Cumhuriyet’in lk Yılları. (Cilt 1). stanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Jwaideh, W. 2014. Kürt Milliyetçili inin Tarihi Kökenleri ve Geli imi. stanbul:
leti im Yayınları,
- Kahraman, A. 2003. Kürt syanları. Tedip ve Tenkil. stanbul. Evrensel Basım Yayın.
- Karabekir, K. 2014. ttihad ve Terakki Cemiyeti. stanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Karal, E. Z. 2011. Atatürk'ten Dü ünceler. Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Kemali, A. 2013. Erzincan Valisi'nin Kürt Raporu (1931). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kili, S. 1976. Cumhuriyet Halk Partisinde Geli meler. İstanbul: Bo aziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kiri çi, K., Winrow, G.M. 2002. Kürt Sorunu Kökeni ve Geli imi. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Koçak, C. 1986. Türkiye'de Milli ef Dönemi (1938-1945). Ankara: Yurt Yayınları.
- Konuralp, E. 2013. Ecevit ve Milliyetçilik. İstanbul: Togan Yayınları.
- Korkmaz, D. C. H. 2015. Heyeti Temsiliye. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- McDowall, D. 2004. Modern Kürt Tarihi. Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Mehmetefendio lu, A. 1993. Dr. Re id Bey'in Hatıraları. İstanbul: Arba Yayıncılık.
- Mumcu, U. 1994. Kürt - slam Ayaklanması (1915-1925). Tekin Yayınevi.
- Olson, R. 1992. Kürt Milliyetçili inin Kaynakları ve eyh Said syanı. Ankara: Özge Yayınları.
- Perinçek, D. 1999. Kemalist Devrim. Kurtulu Sava ında Kürt Politikası. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Selek, S. 2000. Anadolu htılali. İstanbul: Kasta Yayınları.
- Strohmeier, M. ve Heckmann, L. Y. 2014. Kürtler Tarih Siyaset Kültür. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tanör, B. 1997. Kurulu . İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Tanyol, C. 1981. Atatürk ve Halkçılık. Ankara: Türkiye Bankası Yayınları
- Temo, . 1989. brahim Temo'nun ttihad ve Terakki Anıları. İstanbul: Arba Yayınları.
- Tepeyran, E. H. 1982. Belgelerle Kurtulu Sava ı Anıları. İstanbul: Ça da .
- Toker, M. 1990. Demokrasimizin smet Pa a'lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye. İstanbul: Bilgi Yayınevi
- Toprak, Z. 2010. Toplumsal Mühendislik ve Necmeddin Sahir Sılan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tunaya, T. Z. 1980. Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku. İstanbul: Hukuk Fak. Yayınları.
- Tunaya, T. Z. 1995. Türkiye'de Siyasal Partiler (1859-1952). İstanbul: Arba Yayınları.
- Tunçay, M. 2015. Türkiye Cumhuriyet'inde Tek Parti Yönetiminin Kurulması. İstanbul: Türk Vakfı Yurt Yayınları.

- Ulu , N. H. 1932. Derebeyi ve Dersim.
- Uyar, H. 2012. Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi. stanbul: Boyut Yayıncılık.
- Üngör, Ü. U. 2016. Modern Türkiye'nin n ası. stanbul: leti im Yayınları.
- Yayman, H. 2011. Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası. stanbul: Do an Kitap.
- Ye en, M. 2009. Müstakbel-Türkten Sözde Vatanda a. stanbul: leti im Yayınları.
- Ye iltuna, S. 2012. Kanun, Kararname, Rapor ve Tutanaklar. Atatürk ve Kürtler. stanbul: leri Yayınları.
- Yörük, Z. 2008. "Politik Psi e Olarak Türk Kimli i", Tanıl Bora (der.), Modern Türkiye'de Siyasal Dü ünçe: Milliyetçilik içinde. stanbul: leti im, 309-324.
- Zürcher, E. J. 2015. Bir Ulusun n ası. Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- Zürcher, E. J. 2016. Modernle en Türkiye'nin Tarihi. stanbul: leti im Yayınları.
- Zürcher, E. J. 2016. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925). stanbul: leti im Yayınları.

Sürelî Yayınlar

- Altun, N. 2013. Modern Türkiye’de Kimlik: Kürt Kimliği’nden Kürt Sorununa. Akademik İncelemeler Dergisi. 8 (2), 45-67.
- Aktürk, . 2015. Türk Siyasetinde Etnik Hareketler 1920-2007. Doğu Batı. 11 (44), 43-74.
- Akyol, M. 2007. Güneydoğuda Etnik Problemler ve Çözüm Arayışları. Köprü. (98).
- Cangızbay, K. 2011. Türk Solunun Kısa Tarihi: Sosyalizmi Milliyetçilikle Eklemlenmek. Doğu Batı. Yıl 15 (59), 167-173.
- Dündar, C. Akar, R. 2008. Ecevit ve Gizli Arşivi. Milliyet. 22 Ocak.
- Esmer, G. T. 2008. Propaganda, Söylem ve Sloganlarla Ortanın Solu. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 10 (3), 69-85.
- İyas, A. 2014. 1950-1960 Yılları Arasında Gerçekleşen Genel Seçimlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Açısından Değerlendirilmesi. Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. 9 (4). ss. 563-575.
- Kansu, I. 2004. Utanmasalar. Cumhuriyet. Kasım.
- Tanyol, C. 1975. Atatürk;’ün Büyük Millet Meclisi. Milliyet, 29 Ocak.
- Tunçay, M. 1981. CHF’nin 1927 Kurultayının Öncesinde Toplanan İlk Kongreleri. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi. 36 (1), 281-334.
- Uzun, H. 2010. Tek Parti Döneminde Yapılan Cumhuriyet Halk Partisi Kongreleri Temelinde Değişmez Genel Başkanlık, Kemalizm ve Milli Şef Kavramları. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi. C.IX. Sa. 20-21. ss. 233-271.

Di er Yayınlar

Konuralp, E. 2016. Transformation Of Secularism in Turkey: Debating Post-Secularism Under the AKP Rule. Orta Do u Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Doktora Tezi*. Ankara.

Örs, O. 2013. TC'nin Kürt Politikası (1908-1914). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*. Diyarbakır.

TBMM. 1985. *Gizli Celse Zabıtları*. (Cilt 2).

TBMM. 1985. *Gizli Celse Zabıtları*. (Cilt 4).

